

**LIETUVOS EDUKOLOGIJOS UNIVERSITETAS
ISTORIJOS FAKULTETAS
VISUOTINĖS ISTORIJOS KATEDRA**

Simona Tamošaitytė
Istorijos specialybės
II kurso magistrantė

JURBARKO ŽYDŲ BENDRUOMENĖ 1918 - 1941 METAIS
magistro darbas

Magistrantas _____
(parašas)

Leidžiama ginti:

Darbo vadovas _____
(parašas)

IF Dekanas _____

doc. dr. Vida Pukienė

(parašas)

darbo įteikimo data: _____

prof. dr. Eugenijus Jovaiša

Registracijos numeris: _____

Vilnius, 2013

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu (patvirtiname), kad įteikiamas baigiamasis darbas, *Jurbarko žydų bendruomenė 1918–1941 metais*

Autorės atliktas savarankiškai, jame nėra pateikta kitų autorių medžiagos kaip savos, nenurodant tikrojo šaltinio.

Nebuvo to paties autorės pristatytas ir gintas kitoje mokymo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje.

Nepateikia nuorodų į kitus darbus, jeigu jų medžiaga nėra naudota darbe.

Pateikia visą naudotos literatūros sąrašą.

Simona Tamošaitytė

(studento vardas, pavardė)

(parašas)

TURINYS

IVADAS	4-9
I. Jurbarko žydų bendruomenės ekonominė veikla.....	10-16
II. Jurbarko žydų švietimas.....	17-26
1. Pradžios mokyklos.....	17-19
2. Jurbarko žydų progimnazija.....	19-26
III. Politinis ir visuomeninis bendruomenės gyvenimas.....	27-30
1. Žydų sąjūdžiai.....	31-32
IV. Jurbarko žydų kultūrinis gyvenimas.....	33-36
V. Religinis žydų bendruomenės gyvenimas.....	37-40
VI. Jurbarko žydų bendruomenė pirmosios sovietinės okupacijos metai.....	41-43
VII. Jurbarko žydų bendruomenės naikinimas 1941 m. birželis - 1941 m. rugsėjis....	44-46
1. 1941 m. liepa – inteligentijos ir kultūrinio paveldo naikinimo mėnuo.....	47-51
2. 1941 m. rugpjūtis – moterų ir vaikų naikinimo mėnuo.....	52-53
3. 1941 m. rugsėjis – likusios bendruomenės naikinimo mėnuo.....	53-54
VIII. Sunaikintos bendruomenės nuosavybė.....	55-56
IX. Jurbarko žydai, išgyvenę Holokaustą.....	57-59
IŠVADOS.....	60-61
NAUDOTŲ ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	62-63
SANTRAUKA (anglų kalba).....	64-65
PRIEDAI.....	66-84

IVADAS

Žydai – tauta, neturinti istorinės valstybės. Dėl šios priežasties žydai priversti apsigyventi svetimuose miestuose, valstybėse bei telkiant tautiečius kurti vietines bendruomenes, kurios padėtų bent kiek išsaugoti tradicijas, papročius, kultūrą ir visa tai perduoti ateities kartoms.

Pirmieji žydai, daugumos tyrinėtojų manymu, etninėse lietuvių žemėse apsigyveno XIV a. pusėje, valdant kunigaikščiui Gediminui.¹ XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje intensyviai formavosi žydų bendruomenės. Ilgainiui Lietuvos žydų bendruomenių vykdomos ekonominės, kultūrinės, visuomeninės veiklos įtaka šalies gyvenime stiprėjo ir tapo neatsiejama jos dalimi, o patys žydai - viena iš didžiausių ir svarbiausių Lietuvos tautinių mažumų. Žydų padėtį Lietuvoje sustiprino 1920 metais priimtas įstatymas, kuriuo tautinių mažumų bendruomenėms suteiktos teisės vadovauti tikėjimo, labdaros, socialinės pagalbos, liaudies švietimo, metrikacijos reikalams. Tiesa, anksčiau minėtas įsakymas netrukus buvo panaikintas, tačiau spėjo palikti pėdsaką Lietuvos žydų istorijoje.

Žydų gyvenami miestai ir miesteliai buvo vadinami „Štetl“. Šį žydišką pavadinimą įgydavo ne kiekvienas, o tik tas miestas, kurio pusę gyventojų sudarydavo žydai. „Štetl“ vardą galime suteikti ir Jurbarkui. Mieste, įvairių šaltinių duomenimis, XX amžiaus pradžioje, 46 procentai visų gyventojų buvo žydai.

Manoma, kad Jurbarko pirmieji žydai apsigyveno apie XV amžių ir sėkmingą bendruomenės istoriją mieste skaičiavo iki XX a. ketvirtąjo dešimtmečio. Kaip atskleidė šaltiniai ir istoriografija, Jurbarko žydai buvo gausi ir klestinti bendruomenė, turėjusi įtakos miesto vystymuisi. Iš beveik 2000 gyventojų, gyvenusių Jurbarko XX a. pradžioje, šiandien gyvena viena žydų tautybės moteris. Tačiau, kaip bebūtų gaila, ji informacijos apie žydus neteikia.

Darbe analizuojamas Jurbarko žydų bendruomenės gyvenimas. Tačiau iškyla klausimas, ar mieste gyvenusius žydus galime vadinti bendruomene? Ar egzistuoja bruožai, požymiai, kuriais galime apibrėžti bendruomenę? Dauguma tyrinėtojų teigia, kad lokaliai bendruomenei būdingi trys pagrindiniai bruožai: teritorija, socialinė interakcija, tvirti jos narių ryšiai. Tik nedaugelis autorių, kaip žymus sociologinės minties tyrinėtojas J.Szackis, pabrėžia vien teritorinį bendrumą arba vien žmonių ryšius.²

¹ Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio* Vilnius, Vilniaus Pedagoginio universiteto leidykla, 2005, p.17

² Straipsnių rinkinys. *Lokalių bendrijų tarpdalykinis požiūris*. Vilnius, Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004, p.14

Visų pirma, Jurbarko žydų bendruomenę siejo konkreti apibrėžta teritorija - tai miesto teritorija. Didžioji dalis žydų telkėsi vienoje vietoje - senamiestyje, dabartinėje Kauno gatvėje. (žr. 1 priedas) Čia jie ne tik gyveno. Jie kūrė parduotuves, viešbučius, maitinimo įstaigas. Būtent šioje miesto dalyje stovėjo žydų maldos namai. Be abejonės, žydus siejo ir tvirti tarpusavio ryšiai. Vienijo pradinės mokyklos, progimnazija, veikla sinagogų valdybose. Socialinė interakcija, kuri sociologų apibrėžiama kaip individo sąveika su aplinka. Išlikę archyviniai dokumentai atskleidė, kad žydai bendravo ne tik tarpusavyje bendruomenės viduje, tačiau ir su kitais miesto gyventojais, su kuriais turėjo prekybinių santykių, aktyviai dalyvavo miesto politiniame gyvenime bei į vykdomą kultūrinę veiklą įtraukdavo jurbarkiečius. Tad galima teigti, kad Jurbarko gyvenusius žydus galime vadinti bendruomene.

Darbo aktualumas: Žydų istorija yra išsamiai ir plačiai nagrinėjama Lietuvos kontekste. Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo išleista nemažai fundamentalių mokslinių darbų. Vis dėlto daugiausia dėmesio skiriama bendrai Lietuvos žydų istorijai. Neseniai pradėti rašyti darbai, skirti konkrečiam miesteliui ar gyvenvietės žydų bendruomenės istorijai, kurie rengiami remiantis archyvine medžiaga, atsiminimais, literatūra. Anksčiau minėti darbai yra reikšmingi ir svarbūs analizuojant Lietuvos žydų istoriją. Per šiuos darbus atsiskleidžia atskiros žydų bendruomenės unikalumas, išskirtinumas, tragiška žūtis, indėlis kuriant Lietuvos gerovę.

Darbo naujumas: Jurbarko žydų istorija sulaukė nemažai spaudos dėmesio. Išskirtinį dėmesį bendruomenės istorijai skyrė vietinė periodinė spauda. Žydas Chaimas Jofė – straipsnių, publikuotų vietinėje periodinėje spaudoje, autorius. Pavieniai straipsniai apie miesto žydų gyvenimą publikuojami pažintinėse knygose apie Jurbarką. Iki šiol nėra parašyto susisteminto mokslinio darbo, kuriame remiantis archyvine medžiaga, periodine spauda, atsiminimais būtų analizuojamas Jurbarko žydų bendruomenės gyvenimas.

Darbo tikslas: Išanalizavus šaltinius ir istoriografiją, atskleisti Jurbarko žydų bendruomenės ekonominį, visuomeninį, kultūrinį gyvenimą bei sunaikinimą.

Darbo uždaviniai:

1. Išsiaiškinti, kokią ekonominę veiklą Jurbarko vykdė bendruomenė, kaip prisidėjo prie miestelio klestėjimo.
2. Panagrinėti žydų mokyklų tinklą Jurbarko.
3. Išnagrinėti bendruomenės visuomeninę bei politinę veiklą.
4. Atskleisti religinį žydų bendruomenės gyvenimą.
5. Nustatyti, kokią kultūrinę veiklą vykdė Jurbarko žydai.
6. Išnagrinėti sovietinės okupacijos įtaką bendruomenei.
7. Išanalizuoti geto įsteigimą ir bendruomenės sunaikinimą.

8. Nustatyti holokaustą išgyvenusius žydus ir jų gelbėtojus.

Tyrimo objektas: Darbo tyrimo objektas yra Jurbarko žydų bendruomenė 1918 – 1941 metais. Bendruomenė išsiskyrė iš kitų Lietuvos miestų ir miestelių žydų bendruomenių vykdyta ekonomine, kultūrine veikla, išskirtiniu dėmesiu švietimui, tvirtomis pozicijomis miesto Taryboje ir negailestingu žydų kultūrinio paveldo sunaikinimu.

Chronologija: Darbo chronologinės ribos 1918 – 1941 metai. Šis laikotarpis pasirinktas neatsitiktinai. Atkūrus Lietuvos valstybę prasidėjo vadinamasis žydų „aukso“ amžius. Ne išimtis Jurbarko žydų bendruomenė nuo 1918 metų pradėjusi savo klestėjimo laikotarpį, kuris tęsėsi iki ketvirto dešimtmečio. 1941 metų vasarą prasidėjo masiškas žydų bendruomenės naikinimas, o jos pradžioje buvo įkurtas getas.

Tyrimo metodai: Rašant darbą naudotas analizės metodas, gilintasi į žydų švietimo įstaigų tinklą, visuomeninę ir politinę veiklą Jurbarko bei jų įtaką miesto gyvenimui. Sintezės metodas nustatė bendruomenės užimtą padėtį mieste bei indėlį jį kuriant ir plėtojant. Lyginamuoju metodu buvo lyginama Jurbarko žydų bendruomenė su kitų Lietuvos miestų ir miestelių bendruomenėmis. Metodus atskleidė bendruomenės išskirtinumą, tautinės mažumos padėtį mieste Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, sovietinės ir vokiečių okupacijos metais.

Šaltinių apžvalga: Siekiant nustatyti Jurbarko veikusių žydų mokyklų tinklą, naudotasi Lietuvos centriniame istorijos archyve esančiomis Jurbarko žydų progimnazijos bylomis, kurios saugomos Švietimo ministerijos fonde Nr. 391. Bylose aptinkami susirašinėjimo su Švietimo ir mokslo ministerija dokumentai, mokytojų ir mokinių sąrašai, mokymosi planai, mokyklos administracijos parengtos ataskaitos už kiekvienus mokslo metus. Bylose esantys dokumentai atskleidžia ugdymo įstaigos veiklą, problemas ir sunkumus viso gyvavimo laikotarpiu. Tarp žydų gimnazijos dokumentų nėra išlikusios informacijos apie mokymosi priemones, vadovėlius, iš kurių mokėsi žydų vaikai. Šiame Švietimo ministerijos fonde Nr. 391 saugomos bylos atskleidžia Jurbarko sinagogų valdybų rinkimų eigą ir rezultatus.

Analizuotos Lietuvos centriniame archyve esančios Jurbarko miesto savivaldybės bylos esančios fonde Nr. 1753. Tai rajono tarybos posėdžių protokolai, miesto tarybos rinkimų komisijos posėdžių protokolai, mieste esančių autovežių sąrašai, pradžios mokyklų ir mokytojų sąrašai, statistinės žinios apie Jurbarko rajono pradžios mokyklas. Dokumentai padėjo išnagrinėti Jurbarko žydų pradinių mokyklų tinklą, vietinės valdžios požiūrį, vykdytą politiką pradžios mokyklų atžvilgiu. Fonde saugomos Jurbarko savivaldybės pramonės ir mokesčių knygos atskleidžia žydų vykdytą ekonominę veiklą Jurbarko. Fonde saugomi susirašinėjimo dokumentai su Raseinių apskrities viršininku atskleidžia hitlerinės valdžios įsakymus ir politiką, nukreiptą prieš žydus, šios

tautinės mažumos turto likimą po jų šeiminių sunaikinimo bei žydų skaičiaus kaitą holokausto laikotarpiu.

Lietuvos ypatingajame archyve Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) fonde Nr. K-1 esančios baudžiamosios bei stebėjimo bylos, kurias sudaro apklausų, liudijimų ir tardymo protokolai, atskleidžia žydų bendruomenės sunaikinimo eigą, represijas nukreiptas prieš žydus. Fonde saugomos miesto burmistro - Jurgio Gepnerio, policijos viršininko - Mykolo Levickio, kitų eilinių policininkų baudžiamosios bylos. Šio fondo dokumentai padėjo įsigilinti į žydų holokaustą Jurbarkė.

Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus fonduose saugoma jurbarkiečio žydo Chaimo Jofės surinkta informacija apie bendruomenę. Pirmiausia jo paties sudaryti Jurbarkė gyvenusių žydų sąrašai, kuriuose nurodyti tarpusavio giminystės ryšiai bei pragyvenimo šaltinis ar profesija. Fonduose saugomi išsigelbėjusių žydų ir juos išgelbėjusių asmenų sąrašai. Taip pat laišakai, kuriuos rašė asmenys, prisidėję prie žydų gelbėjimo.

Istoriografijos apžvalga: Darbe naudotus veikalus apie Lietuvos žydus galima skirstyti į tris grupes. Pirmajai grupei priskirti darbai, analizuojantys Lietuvos žydų istoriją. Vienas iš jų: Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija* ³. Tai naujausias veikalas Lietuvoje apie žydus, parengtas bendradarbiaujant su užsienio šalių istorikais. Išsamiai analizuojamas Lietuvos žydų ekonominis, kultūrinis gyvenimas, švietimo padėtis ir holokaustas. Tačiau istorikai neanalizuoja ir nesigilina į politinį ir religinį Lietuvos žydų gyvenimą. Solomonas Atamukas - dviejų fundamentalių veikalų apie žydus autorius *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.- XX a. pabaigos* ⁴ ir *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.- XXI a. pr.* ⁵ Tai išsamūs darbai apie Lietuvos žydų bendruomenių istoriją nuo pirmojo žydų įsikūrimo Lietuvoje iki šių dienų, išsamiai analizuojantys visas žydų veiklos sritis. Alfonso Eidinto sudarytas darbas *Lietuvos žydų žudynių byla* ⁶ išsamiai atskleidžia ne tik žydų bendruomenių naikinimą visoje Lietuvoje. Straipsnių rinkinys - *Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje*, ⁷ kurį sudarė Vladas Sirutavičius ir Darius Staliūnas, išsamiai analizuoja žydų ir lietuvių santykius, daugiausiai dėmesio skiriant XX a. ketvirtajam dešimtmečiui bei sovietinės okupacijos laikotarpiui. Šis darbas padėjo įsigilinti į lietuvių ir žydų santykius. Lietuvių istorikai, tyrinėję žydų istoriją, mažai dėmesio skiria žydų politinių-ideologinių sąjūdžių, jaunimo organizacijų, partijų veiklai, ypač

³ Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, 567 p.

⁴ Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XX a. pabaigos*, Vilnius, Alma littera, 2001, p. 149.

⁵ Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XXI a. pr.* Vilnius, Alma littera, 2007, 535 p.

⁶ Sudarė Alfonsas Eidintas. *Lietuvos žydų žudynių byla*. Vilnius, Vaga, 2001, 823 p.

⁷ Straipsnių rinkinys. *Kai ksenofobija virsta prievarta: Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje*. Vilnius. LII leidykla, 2005, 272 p.

sionizmo istorijai. Pasigendama žydų labdaros, šalpos organizacijų veiklos analizės. Dažniausiai pristatomas tik organizacijos vardas bei globota ar šelpta sritis.

Antrąją grupę sudaro studijos, kuriose analizuojamas žydų gyvenimas bei žūtis konkrečioje Lietuvos vietovėje. T. Butautis - *Joniškio krašto žydų gyvenimas tarpukariu*⁸. Giedrė Geniušienė - *Švenčionių krašto žydų tragedija 1941 - 1944 m.*,⁹ N. Latvytė – Gustaitienė - *Holokaustas Trakų apskrityje*,¹⁰ R. Gustaitis - *Kaišiadorių regiono žydai*¹¹ Visuose darbuose analizuojama ir pristatoma konkrečios bendruomenės veikla. Išanalizavus minėtus darbus pavyko įsigilinti į Jurbarko bendruomenės unikalumą ir išskirtinumą iš kitų Lietuvos žydų bendruomenių, taipogi padėjo nustatyti panašumus tarp teritoriškai nutolusių bendruomenių.

Trečiajai grupei priskiriami darbai, skirti miesto ir bendruomenės istorijai. Istoriko Arnoldo Piročkino sudarytas darbas *Jurbarkas: istorijos puslapiai*¹² ir *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*¹³ Pirmasis darbas skirtas Jurbarko istorijai, bendruomenė pristatoma bendroje miesto raidos istorijoje. Pateikta konkreti, struktūruota informacija, nesigilinant į kultūrinę, politinę ir religinę žydų veiklą. Užsimenama apie holokaustą Jurbarko. Antroji knyga išleista Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenančių žydų. Leidinyje aprašoma veikusių draugijų, sąjūdžių, organizacijų veikla, religinis bendruomenės gyvenimas, dalinamasi prisiminimais apie mieste gyvenusias žydų šeimas. Leidinyje aprašant žydų veiklą, pateikiama nemažai miesto istorijos momentų.

Darbo struktūra: Pirmajame skyriuje - *Jurbarko žydų bendruomenės ekonominė veikla*, analizuojami vietinių žydų amatai ir verslai, prekybos sritys, teiktos susisiektimo paslaugos. Pabrėžiamas žydų bendruomenės indėlis plėtojant Jurbarko miestą. Antrajame skyriuje - *Jurbarko žydų švietimas* ir jos poskyriuose *Pradžios mokykla*, *Jurbarko žydų progimnazija*, apžvelgiamas žydų pradinių mokyklų tinklas Jurbarko, vietinės valdžios požiūris ir vykdyta politika šių švietimo įstaigų atžvilgiu. Analizuojamos žydų realinės progimnazijos, vėliau tapusios gimnazija, įsikūrimo, klestėjimo ir uždarymo priežastys.

Trečioje dalyje - *Politinis ir visuomeninis gyvenimas* bei poskyryje *Žydų sąjūdžiai* analizuojamos žydų labdaros ir visuomeninės organizacijos, taip pat bendruomenės veikla

⁸Butautis T. *Joniškio krašto žydų gyvenimas tarpukariu*. Joniškis. 1918-1940 m. 2003, 64 p.

⁹Sudarė Giedrė Geniušienė. *Švenčionių krašto žydų tragedija 1941- 1944 m.* Švenčionys. Našios muziejus. 2002, 80 p.

¹⁰Gustaitienė – Latvytė N., *Holokaustas Trakų apskrityje*. Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2002, 124 p.

¹¹Gustaitis R., *Kaišiadorių regiono žydai*. Kaišiadorys. Kaišiadorių muziejus. 2006, 344 p.

¹²Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, 448 p.

¹³ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, 737 p.

miesto Taryboje. Atskleidžiama žydų jaunimo organizacijų veikla Jurbarko. *Jurbarko žydų kultūrinis gyvenimas* - ketvirtasis darbo skyrius, kuriame gilinamasi į tautinės mažumos organizuotą kultūrinį gyvenimą, atskleidžiama kaip žydai prisidėjo prie sporto populiarinimo Jurbarko. Penktame skyriuje - *Religinis žydų bendruomenės gyvenimas* apžvelgiama mieste įsikūrusių žydų maldos namų veikla, pristatomi Jurbarko dirbę rabinai. *Jurbarko žydų bendruomenė pirmosios sovietinės okupacijos metais* – šeštoji darbo dalis, analizuojanti bendruomenės gyvenimą valdant sovietinei valdžiai, nustatanti ištremtų žydų skaičių. Septintoje dalyje – *Jurbarko žydų bendruomenės naikinimas 1941 m. birželis - 1941 m. rugsėjis* ir jo poskyriuose - *1941 m. liepa – inteligentijos ir kultūrinio paveldo naikinimo mėnuo, 1941 m. rugpjūtis – moterų ir vaikų naikinimo mėnuo, 1941 m. rugsėjis – likusios bendruomenės naikinimo mėnuo*, nuosekliai atskleidžiami bendruomenės naikinimo etapai. Aštuntoje dalyje - *Sunaikintos bendruomenės nuosavybė*, pristatomi žydų turto klausimai ir devintoje - *Žydai, išgyvenę holokaustą*, atskleidžiami nuo mirties išsigelbėję žydai bei jų gelbėjimo būdai ir patys gelbėtojai.

I. JURBARKO ŽYDŲ BENDRUOMENĖS EKONOMINĖ VEIKLA

Jurbarko geografinė padėtis nulėmė, kad pagrindinis miestiečių pragyvenimo šaltinis buvo prekyba. Mieste didžiąją prekybininkų dalį sudarė žydų tautybės asmenys, nors aptinkama pavienių lietuvių prekybininkų, tačiau tautiečiai pragyveno iš žemės ūkio. Tokį griežtą pasiskirstymą įtakojo konkrečios priežastys: „lietuviai apskritai nenoriai imdavosi verslo, ypač pramonės. Daug pasiturinčių lietuvių mieliau statėsi namus, pirkosi žemės ūkius, bet pramonė ar prekyba jiems atrodė nepažįstamas, pernelyg rizikingas ir baugus dalykas”.¹⁴ Juolab, žydai praktiškai neturėjo sąlygų verstis žemės ūkiu. „Išskyrus vieną kitą išimtį - per žemės reformą žydai prašė žemės, nemažai prašė, bet žemės negavo”.¹⁵ Jurbarko žydų bendruomenė turėjo nedidelius žemės sklypus, kuriuose augino daržoves savo poreikiams patenkinti. Tačiau po žydų sunaikinimo apleistus sklypus miesto valdžia pardavinėjo varžytynių būdu.

Nors nedaugelis lietuvių vertėsi prekyba, istorikams pavyko atskleisti pagrindinius lietuvių ir žydų verslo strategijos skirtumus: „prekyboje lietuviai daugiausia ėmėsi maisto produktų ir kasdienio vartojimo verslo reikmenų. Svarbiausia dėl to, kad tam nereikėjo stambesnio kapitalo, gana greita apyvarta, be to, pačios prekės geriau pažįstamos, mažesnė rizika. Antra vertus, ši prekybos sfera buvo ne tokia pelninga ir suteikė mažiau galimybių plėstis, nes aptarnaujamas ribotas kurios nors vietovės gyventojų skaičius. Drabužių, kuro, odos dirbinių, avalynės, popieriaus gaminių ir kai kurių reikmenų prekyba iš esmės liko žydų rankose”.¹⁶ Tik maisto produktų prekyboje lietuviai buvo žydų prekybininkų konkurentais, kitas prekybos sritis buvo monopolizavę žydai.

Pirmieji nepriklausomos Lietuvos gyvenimo metai buvo palankūs prekybai ir pramonei vystyti bei plėtoti, todėl buvo steigama gana daug įvairių rūšių smulkiųjų prekybos, pramonės ir finansų įmonių. Jurbarko steigėsi smulkios bei stambios įmonės, fabrikėliai, parduotuvės, kepyklos, nakvynės namai, maitinimo įstaigos. Jie buvo steigiami žydų iniciatyva. Žydų bendruomenė stengėsi patenkinti visus miestiečių poreikius pradedant maisto produktų pasiūla ir baigiant namų apyvokos daiktais.

Populiariausia sritis - prekyba maisto produktais. Jurbarko šia veikla vertėsi 22 asmenys, o maisto produktų perdirbimo įmonės buvo aštuonios. Žydams priklausė apie 90 % visų Jurbarko veikusių parduotuvių ir įmonių, besivertusių maisto produktų pardavimu.¹⁷

¹⁴Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, p. 335.

¹⁵Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XX a. pabaigos*, Vilnius, Alma littera, 2001, p. 149.

¹⁶Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, p. 337.

¹⁷Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 14, 15, 18, 20, 23, 24, 25, 26, 30, 37, 51, 53, 63, 73, 74, 107, 114, 127, 154, 184, 205, 211, 217, 219, 226, 239, 245, 246, 247, 133.

Didžioji dalis maisto parduotuvių prekiaavo duonos ir mėsos gaminiais. Dažnai šalia tokios parduotuvės buvo įkūrusios kepyklos ir mėsinės. Paprastai tokiose nedidelėse įmonėse dirbo iki trijų darbininkų. „Mėsines ir Vytauto Didžiojo bei Kauno gatvėse kepyklas, duonos parduotuves turėjo Rizė Jarovskienė, Taubė Keišelivičienė ir Chaimas Kauvas. Kentas Janas turėjo kepyklą, duonos parduotuvę bei cukrainę”.¹⁸ Maisto produktų gamybos įmonė bei parduotuvė buvo greta ne tik prekiaujant duonos gaminiais, bet ir mėsos gaminiais. Metelis Kaplanas Kauno gatvėje turėjo „dešrų parduotuvę, valgyklą bei dešrų dirbtuvę”,¹⁹ o „Berelis Šmuilovičius apsiribojo tik mėsos gaminių dirbtuve ir parduotuve”.²⁰ Žydai Jurbarko turėjo medaus (Rachilė Giršaitė), žuvies (Riva Poliakaitė), pieno produktų (Beibė Kobelkauskaitė), vaisių (Roza Geisachzonaitė), Gala Konelynienė parduotuvėse bei turgavietėje prekiaavo riestainiais. Tačiau daugiausia buvo tokių, kurie tiesiog iš vietinių žemdirbių supirkinėjo ir pardavinėjo visus maisto produktus bei nesispecializavo konkrečioje srityje. Maisto produktų perpardavinėjimu vertėsi Eljašas Kaplanas, Vulfas Kobilkauskas, Aronas Fudelis, Fainsas Machanga, Jankelis Fliaksmanas, Giršas Kobilkauskas.²¹

Maitinimo paslaugas teikė „Chaja Poliakienė ir Mauša Kaplanas turėdami restoranus, Jetė Kabilkauskienė – arbatinę. 1939 metų duomenis, alkoholiu prekiaavo Klara Beimarienė, turėjusi aludę su šaltais užkandžiais, aludę turėjo ir Maušas Kaplanas”.²² Norint prekiauti maisto produktais ar teikti maitinimo paslaugas didelių investicijų nereikėjo, todėl ši prekybos sritis buvo gan patraukli ne tik žydams, bet ir lietuviams.

Visgi tarp žydų prekybininkų populiariausios smulkių prekių parduotuvėlės (Abromas Viemanas, Riva Fapienė, Merė Beimenytė, Mejeris Eljaševičius, Ida Eljošovičiūtė, Melkė Frankienė, Jentė Korenfeldytė). Tačiau be jų mieste buvo įsikūrusios stambesnės bei retesnių netradicinių prekių parduotuvės, patenkinusios turtingesnių miestiečių norus. Jurbarko žydai turėjo laikrodžių (Basas Šolomas), avalynės (Jokūbas Goldė, Maša Galaunė), drabužių (Gutas Motelis), kanceliarinių prekių (Sara Izraelienė), medvilnės verpalų (Bela Nevjazkienė), geležies dirbinių (Ruvinas Naividelis, Singelis Motelis, Basė Kobekauskaitė), sidabro ir aukso (Maušas Krelicas), dviračių (Ruvinas Naividelis), odų (Izraelis Epelbaumas, Riva Grajauskienė, Maušas Krečmeris), kailių (Akslis Berkoveris), galanterijos (Frankas Reizeris, Joffe Leikas) parduotuves.²³

¹⁸ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 23, 24, 26, 27, 213, 215.

¹⁹ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 219, 220.

²⁰ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 15, 74.

²¹ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 44, 51, 53, 154, 161, 211.

²² Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 3, 247, 127.

²³ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 8, 10, 12, 16, 29, 127, 143, 147, 149, 157, 170, 182, 195, 235, 250.

Jurbarkietis Chaimas Jofė mena, kad: „kiekvienas žydas krautuvininkas turėjo savo klientūrą. Visi Jurbarko žydai kalbėjo lietuviškai. Vieni be akcento, kiti – su akcentu. Ne vienas lietuvis puikiausiai kalbėjo žydiškai. Žydų parduotuvėse lietuviai pirkdavo žemės ūkio padargus, audinius, apavą, stiklą, silkes, cukrų, saldainius, ryžius, mieles, miltus, prieskonius, muilą, rūkalus, žibalą. Daugelis klientų prekes pirkdavo skolon, vėliau sąžiningai atsiskaitydavo”.²⁴

Jurbarko žydų verslininkai vertėsi supirkinėdami ir prekiaudami galvijais, arkliais, javais, linais, mediena. Anksčiau minėtąja prekiavo Izraelis Levinbergas, Essas Dovydas, Eljašas Gitelmanas, Judkovskis Chainas, Essas Kraėlis, arkliais ir galvijais – Roza Berkoverytė, Jankelis Gitekonas, javais bei linais – Jokūbas Leščius, Efrosas Geselovoičius, Beibė Michalkauskienė.²⁵ Žydai iš kaimo gyventojų supirkinėdavo ir drabužius. Tokiu verslu besiverčiantys asmenys buvo vadinami skudurininkais. Jurbarkė juos supirkinėdavo Essas Motelis.²⁶ Tarp žydų buvo ir karabelninkų. Jie įvairias buitines prekes nešdavo į kaimą, keisdami jas į žemės ūkio produktus arba parduodami už pinigus. Vienas iš tokių - Nisn Zundelovičius - vietinių vadintas Niskučiu.²⁷

Kaip dera žydų verslininkams, dažnai į prekybą įsitraukdavo visa šeima. Žydų žmonos neapsiribodavo vien tik namų šeimininkės pareigomis, tačiau aktyviai padėdavo sutuoktiniui plėtoti verslą. Jurbarkė, ir ne tik jame, dažnai vienam prekybininkui priklausė skirtingi verslai ar stambios dirbtuvės. „Broliai Feinbergai buvo įsteigę malūną (savininkas Šolomas Feinbergas), lentpjūvę (savininkas Mejeris Feinbergas), elektrinę (Elijas Feinbergas).²⁸ Jokūbas Goldė turėjo avalynės parduotuvę bei penkis autobusus, baldų dirbtuvę Jurbarkė turėjo Oskaras Šefrelis, Karolis Kromas, Giršas Margolis, o Iciko Geselovičiaus nuosavybę sudarė limonado gamykla ir kino teatras „Triumf”.²⁹ Elijo Feinbergo elektrinė miestą elektros energija aprūpindavo nuo šeštos ryto iki vidurnakčio.³⁰

Daug lėšų ir investicijų reikėjo norint teikti susisiekimo paslaugas. Jurbarkė žydai šią terpę visiškai užpildė ir praktiškai monopolizavo. Žydai pagerino susisiekimą ne tik sausuma, bet ir vandeniui. „Apie žydų organizuotą ir ilgai plėtotą tarp miestinių autobusų susisiekimą su atokiausiomis krašto vietomis F. Daugis knygoje „Žydai Lietuvos gyvenime“ rašė: „Į šią biznio šaką žydai įdėjo

²⁴ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 182

²⁵ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l.21, 68, 79, 173, 185, 193, 287.

²⁶ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l.112

²⁷ Jofė C. Jurbarko žmonės ir likimai. Niskutis. Šviesa. 1990 spalio 11 d., Nr. 586, psl. 3

²⁸ Jurbarko žydų sąrašai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 653/15, Kr 13/15

²⁹ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 25, 52, 95, 155, 156, 160, 180, 275.

³⁰ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.74

daug kapitalo ir tuo pasinaudojo visa Lietuvos visuomenė”.³¹ Jurbarkui, įsikūrusiam prie Nemuno, laivyba upe buvo ypač svarbi. „1940 m. Lietuva iš viso turėjo 19 vidaus vandenimis plaukiojusių garlaivių, 15 motorlaivių ir 39 baidokus, kurie trečdalis iš jų buvo jurbarkiečių nuosavybė”.³² Vandens transportas plaukiojo maršrutais Kaunas – Jurbarkas, Kaunas – Smalininkai.³³ Kaip minėta, Jurbarko žydai plėtojo ne tik susisiekimo vandeniu, bet ir sausuma, verslą. Vietiniams verslininkams priklausė penki autobusai, kurie buvo Jokūbo Goldės, Aleksandro Kondraelio, Izraelio Cekanausko nuosavybė.³⁴ Vietinės bendruomenės verslininkai autobusais neapsiribojo, turėjo ir sunkvežimių, kurie priklausė Jokūbui Goldei, Mastui Maušai, Zelmanui Glazevui.³⁵ Savo asmeniniams reikalams motociklus buvo įsigiję Cheinas Borisas ir Marksas Berzaneris.³⁶ Tai tik įrodo, kad Jurbarko žydų verslininkai buvo gan pasiturintys asmenys. Ne kiekvienas tuo metu galėjo sau leisti įsigyti brangiai kainuojantį autobusą. Juolab, kai kurie turėjo ne vieną, o kelias transporto priemones. Žydų transporto priemonės kuru aprūpindavo trys mieste veikę benzino automatai. Pirmojo iš jų savininkas buvo žydas Jokūbas Goldė, antrojo – Finas, trečiojo degalų rezervuaro savininkas nėra žinomas.³⁷ Iš išlikusios informacijos galime teigti, kad žydai Jurbarko kontroliavo prekybą degalais, ir visos sausumos, vandens transporto priemonės taip pat buvo sutelktos žydų rankose.

Be visų anksčiau išvardintų paslaugų tautinės mažumos atstovai teikė ir apgyvendinimo paslaugas. 1940 metais veikė trys žydų viešbučiai bei vieni nakvynės namai. „Kauno gatvėje įsikūręs viešbutis „Versel” priklausė Isakui Fridmanui. Roza Berkoverytė ir Samuelis Lamas vertėsi viešbučių verslu, o Chašei Finbergienei priklausė nakvynės namai”.³⁸ Tiesa, lietuviai jurbarkiečiai taip pat turėjo viešbutį. „Tautinės mažumos viešbučiai pagal to meto skirstymą priklausė I ar II rūšiai”.³⁹ Jurbarko žydų bendruomenė turėjo pirtį, kurios savininkas buvo Berelis Brekis.⁴⁰

Tikriausiai nesurasime tos srities, kuria tautinė mažuma nesivertė, ne išimtis ir farmacijos sritis. 1923 metų duomenimis, Jurbarko buvo įsikūrusios dvi vaistinės ir dvi vaistų krautuvės. Vaistinės priklausė Fanei Bregauskienei ir Šmereliui Finui, krautuvės – Zusmanui

³¹ Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XX a. pabaigos*, Vilnius, Alma littera, 2001, p. 138

³² Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 176

³³ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.64

³⁴ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 38, 95, 172

³⁵ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 76, 109, 123, 125, 172, 286.

³⁶ Jurbarko miesto savivaldybės. Mieste esančių autovežių sąrašas. LCVA, f.1753, ap.1, b. 127, l. 22

³⁷ Jurbarko miesto tarybos posėdžių protokolai. LCVA, f.1753, ap.1, b. 36, l. 19, 62

³⁸ Jurbarko miesto tarybos 1931 m. rugsėjo mėn. 22 d. posėdžio protokolas Nr.7 LCVA, f.1753, ap.1, b. 44, l. 18

³⁹ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 121, 158.

⁴⁰ Rinkikų sąrašai. LCVA, f.1753, ap.1, b. 100, l. 71, 153

⁴¹ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 324

⁴² Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 271

Levitaniui ir Mozei Richleriui.⁴¹ 1939 metų duomenis, Jurbarko veikė dvi žydų vaistinės, kurias turėjo Flijoriotas Finošas bei Markas Bregaukas.⁴² Nors 1888 metų šaltiniuose nurodomas vaistininkas žydas Markus Bregovkis (pavardė vėliau sulietuvinta – Bregauskas). Valdoma įpėdinių jo vaistinė veikė iki 1940 metų, kada buvo nacionalizuota. Ketvirtajame dešimtmetyje vaistinės vedėja buvo Leiba Kacaitė. Flijoriotas Finošas vaistinė buvo įsikūrusi K. Donelaičio gatvėje bei vadinama „Centraline“. 1938 m. provizoriaus padėjėja dirbo Elena Flierienė.⁴³

Jurbarko žydų bendruomenė turėjo du bankus. Vienas iš jų – 1922 metais įsteigtas „Liaudies Bankas“. ⁴⁴ Bankas turėjo maždaug 400 indėlininkų. Šiam bankui priklausė žydų progimnazijos patalpos. Antrasis bankas buvęs privatus, apie jį praktiškai nėra išlikę duomenų. Žinoma, kad jis priklausė Šmereliui Beršteiniui ir jo šeimai.⁴⁵

Nors didžioji dalis žydų vertėsi prekyba, Jurbarko aptinkama žydų amatininkų. 1939 metais Jurbarko buvo du batsiuviai, penki siuvėjai, keturi kirpėjai žydai, keli fotografai. Be šių populiariausių žydų profesijų, buvo krosnių, kalvių, šaltkalvių, stalių, stiklininkų ir vežikų, stogdengių, dažytojų, mūrininkų, pečkurių, mechanikų, virvininkų, sinagogų prižiūrėtojų, kapininkų ir net durininkų kino teatre.⁴⁶ Anksčiau minėtosios profesijos buvo ne prestižinės ir menkai apmokamos. Prie amatininkų teikiamų paslaugų galima priskirti ir „Brainės Gitelmanienės mezgyklą, kuri buvo įsikūrusi S. Dariaus ir S. Girėno gatvėje“. ⁴⁷ Chaimo Jofės sudaryti sąrašai atskleidė, kad bendruomenėje gyveno trys muzikantai ir smuikininkas.⁴⁸ Žydų spaudą mieste platino Šije Der Tark.⁴⁹ 1939 m. Jurbarko iš 116 veikusių telefonų, 41 telefonas priklausė žydams.⁵⁰ Tad galima teigti, kad Jurbarko žydų bendruomenė socialiniu ir profesiniu požiūriu buvo įvairialypė.

Bendruomenės verslumą įrodo mieste buvusi spaustuvė ir knygynas. Pirmosios savininkas - Ambramsonas Motelis. Knygynas buvo įsikūręs S. Dariaus ir S. Girėno gatvėje bei priklausė B. Kaufmanui.⁵¹

Nuo XX a. 3-ojo dešimtmečio pasikeičia valstybės vykdyta politika žydų verslininkų atžvilgiu. „Valdžia išleido įsakymą, kuriuo įpareigojo verslininkus visą buhalterinę apskaitą tvarkyti tik valstybine lietuvių kalba. Daugeliui amatininkų ir smulkiųjų verslininkų šis įsakymas buvo sunkiai vykdomas, nes dauguma verslininkų nemokėjo žydų kalbos“. ⁵² Taip buvo sudarytos

⁴³ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 328

⁴⁴ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 271.

⁴⁵ Jurbarko žydų sąrašai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 653/15, Kr 13/7

⁴⁶ Jurbarko žydų sąrašai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 653/15, Kr 13/5, 7, 11, 13, 16, 19, 20, 28, 29, 30, 41, 43.

⁴⁷ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l.171

⁴⁸ Jurbarko žydų sąrašai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus* VŽM 653/15, Kr 13/7

⁴⁹ Jurbarko žydų sąrašai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus* VŽM 1276

⁵⁰ Jurbarko žydų sąrašai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų* VŽM 1277

⁵¹ Jurbarko miesto savivaldybės pramonės ir prekybos mokesčio knyga. LCVA, f.1753, ap.1, b. 171, l. 271, 116, 206.

nevienodos sąlygos žydų ir lietuvių prekybininkams. Anksčiau minėtieji pradėjo skverbtis į tas prekybos sritis, kuriose iki šiol monopolį turėjo žydai. Šis įsakymas palietė ir Jurbarko žydus. Kamuojuant ekonominei krizei, Jurbarko žydai pradėjo mąstyti apie išvyką į Palestiną. Moše Krelicas, prekiaavęs aukso ir sidabro dirbiniais, „vadovavo jaunimo grupei, kuri labai rimtai ruošėsi emigruoti. Grupė rinkdavosi reguliariai. Jos nariai, siekdami padidinti Palestinos žemės derlingumą, prasiplėtė žinios ir išsiugdyta daug gebėjimų, tuo metu reikalingų norint išgyventi dykumų klimato sąlygomis”.⁵³ Tačiau grupės vadovui nebuvo lemta pasiekti Palestinos.

Žydai taip pat trukdė vietiniams pradėti verslą, ypač jų kontroliuojamose monopolinėse srityse. Lietuviams steigiant audinių parduotuvę, centre nebuvo galima gauti patalpų, kurias išsinuomojus būtų galima pradėti verslą. Tokiu būdu žydai draugiškai blokavo būsimą konkurentą, bandė sužlugdyti jų verslą. Lietuviai ėmėsi gudrybės - prašė patalpų lietuviškam knygynui įsteigti. Gavę patalpas, vietoj knygyno įsteigė audinių parduotuvę, taip užsitraukdami žydų verslininkų nemalonę. Pirmiausia žydai, susirinkę škaloje, išbarė savo bendruomenės narį, kuris lietuviams išnuomojo patalpas.⁵⁴ Išnagrinėtas pavyzdys atspindi tautinės mažumos vieningumą ir bendruomeniškumą.

Jurbarko žydų bendruomenėje gyveno ne tik verslininkų, amatininkų, bet ir laisvųjų profesijų atstovų, teisininkų, medikų. Garsiausias advokatas buvo N. G. Naividelis⁵⁵ - Jurbarko miesto Tarybos narys. Kitaip nei kituose Lietuvos miestuose, Jurbarko žydai savos ligoninės neturėjo. Tačiau visu nagrinėjamu laikotarpiu mieste dirbo ar praktiką atliko grupelė žydų medikų. 1920 metais „Medicinos” žurnalo duomenis, Jurbarko gydytojo praktika vertėsi Eljošas Levinas ir Leiba Geršteinas, o dantų gydytojais dirbo Mordchelis Simanovas ir Moisejus Rikleris. 1923 metų sąrašė nurodomos trijų gydytojų pavardės: Leiba Geršteinas, Tuvie Golbergas ir Elijas Levinas.⁵⁶ 1934 metų duomenis, felčerių dirbo Jankelis Aršteinas, gydytojais dirbo Josifas Karlinskis, Beras Giršovičius, Basia Naividelienė, dantų gydytojais - Maksas Šimanovas, Zelmanas Kopelovas, Mirjam Kopeliovienė, M. Rikleris.⁵⁷

Apibendrinant galima teigti, kad pagrindinis Jurbarko žydų bendruomenės pragyvenimo šaltinis buvo prekyba, kuri buvo gana specializuota ir tenkino išrankiausių miestiečių poreikius. Prekybos specializacija tik įrodo, kad bendruomenė buvo versli ir turtinga, o žydų

⁵² Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, p. 337

⁵³ Dr. Ulrichas. Kas pažįsta Jurbarko gyvenusią Krelicų šeimą. *Šviesa*. 2003, kovo 19 d., Nr. 6749, p. 7

⁵⁴ Čaplikas K., *Saugojau žmonių gyvybę ir turtą. Laisvės kovų savanorio policijos valdininko, sovietinio kalėjimų ir lagerių politinio kalinio prisiminimai*. Kaunas, Atmintis, 2001, p. 105

⁵⁵ Skelbimas. LCVA, f.1753, ap.1, b. 100, l. 71

⁵⁶ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 326

⁵⁷ Rinkikų sąrašai. LCVA, f.1753, ap.1, b.100, l. 71, 156

prekybininkai buvo pasiskirstę į stambius ir smulkius. Tiesa, dominavo stambieji prekybininkai. Savo ekonomine veikla žydai ženkliai prisidėjo prie miesto, krašto klestėjimo ir plėtros. Jurbarko žydų išvystyta prekyba, turėtų sausumos ir vandens priemonių kiekis, buvo vienas išskirtinių bruožų, išskyręs bendruomenę iš kitų Lietuvos žydų bendruomenių.

II. JARBARKO ŽYDŲ ŠVIETIMAS

Žydai - tauta, neturinti savo tėvynės. Būtent steigdami mokyklas žydai būrė ir telkė savo bendruomenes, kurios yra išsibarsčiusios visame pasaulyje. Mokyklos padėjo žydams nenutolti nuo savo šaknų ir neprarasti identiteto. Lietuvoje taip pat steigėsi šios tautinės mažumos ugdymo įstaigos. Žydų mokyklas palaikė ir rėmė valstybė, suinteresuota, kad žydai, besimokydami savo gimtosiomis hebrajų ir jidiš kalbomis, kartu gerai išmoktų ir lietuvių kalbą bei atitrūktų nuo rusų ir vokiečių kalbų ir kultūros įtakos.⁵⁸ Siekiui išmoksinti vaikus žydai negailėdavo nei pastangų, nei lėšų. Visose be išimties žydų gyvenamose vietovėse steigėsi jų pradinės mokyklos, progimnazijos ir gimnazijos, kol susiformavo žydų švietimo įstaigų tinklas. 1926 m. šalyje veikė 13 žydų gimnazijų ir 11 progimnazijų.⁵⁹ 1926 m. Lietuvoje, be Klaipėdos krašto, buvo 112 žydų pradinių mokyklų. 1928 metais Lietuvoje buvo 144 žydų pradinės mokyklos.⁶⁰ Tendencija aiški – žydiškų mokyklų skaičiaus augimas. Jurbarkas nebuvo išimtis, čia taip pat steigėsi žydų pradžios mokyklos, progimnazijos ir gimnazijos. Vietinei žydų bendruomenei buvo natūralus poreikis turėti savo mokyklas, nes pagal 1923 m. pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenis, pusę Jurbarko miesto gyventojų sudarė žydai. XX a. pradžioje Jurbarko gyveno 4409 žmonės, iš jų - 46% lietuviai, 43, 2% - žydai.⁶¹ Jurbarko gyventojų tautinė sudėtis niekuo neišsiskyrė iš kitų Lietuvos miestelių. Daugelyje jų pusę gyventojų sudarė žydai.

JARBARKO ŽYDŲ PRADŽIOS MOKYKLOS

Žydų pradžios mokykloms kurtis nebuvo administracinių trukdžių. Jas visoje Lietuvoje steigė ir savo lėšomis išlaikė trys visuomeninės organizacijos: „Tarbutas“, „Javne“, „Žydų kultūros lyga“. Pirmoji mokyklas steigė gausiausiose žydų bendruomenėse: Kėdainiuose, Virbalyje, Kretingoje, Alytuje, Rokiškyje, Plungėje.⁶² Didžiausios „Javne“ mokyklos buvo Telšiuose, Kaune, Panevėžyje.⁶³ Šių draugijų mokyklose dėstomoji kalba buvo hebrajų, „Žydų kultūros lygos“ – jidiš kalba. Ji Lietuvoje buvo įkūrusi dešimtis mokyklų, garsiausios iš jų veikė Šiauliuose ir Panevėžyje.

⁵⁸ Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XX a. pabaigos*, Vilnius, Alma littera, 2001, p. 149

⁵⁹ Knygos sudarytojai Lempertas I., Levinas S., Zimanienė F., *Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki Katastrofos medžiaga“* Vilnius, LITUANUS 1991, p. 278

⁶⁰ Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, p. 372

⁶¹ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p.17

⁶² Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, p. 360

⁶³ Ten. pat, p. 364

Lietuvoje steigėsi ne tik privačios, bet ir valstybinės žydų pradžios mokyklos, išlaikomos savivaldos lėšomis. Tiek draugijų, tiek valdžios žydų pradžios mokyklose vaikams buvo sudaromos sąlygos mokytis gimtąja kalba. Žydų vaikų švietimas buvo susietas su judaizmo religinių, etninių teisės principų mokymu.

Nors daugiau nei pusė Jurbarko miesto gyventojų sudarė žydai, iki pat XIX a. pabaigos bendruomenė neturėjo pradžios mokyklų. Žydai savo atžalas mokė namuose. Tik XIX a. Jurbarko vietinės bendruomenės iniciatyva įsteigiama pirmoji žydų mokykla. „1884 m. buvo įkurta ir žydų išlaikoma pradinė mokykla „Talmud Tora“.⁶⁴ (žr. 2 priedas) 1889 m. buvo įkurta rusiška valstybinė žydų mokykla berniukams ir mergaitėms. Šioje pradžios mokykloje mokėsi 160 mokinių. „1914 m. Jurbarko veikė jos tesėja, dviklasė valstybinė žydų mokykla, su mergaičių pamaina“.⁶⁵ Mokinių sąrašai atskleidžia, kad 1937 m. „Talmud Tora“ pradžios mokykloje mokėsi 145 mokiniai, iš kurių 34 mokėsi nemokamai.⁶⁶ Mokyklą rėmė Jungtinėse Amerikos valstijose gyvenantys Jurbarko žydai.⁶⁷ Šioje žydų švietimo įstaigoje vaikai buvo mokomi hebrajų kalba. Mokykloje dirbo penki mokytojai. 1944 m. vokiečiai „Talmud Tora“ mokyklos pastatą sudegino. Žydų bendruomenė finansiškai rėmė šią pradinę mokyklą, suteikdami galimybę 70% mokinių mokytis nemokamai.

1921 m. įkurta keturių klasių liaudies mokykla („Folkšule“) su dėstomąja jidiš kalba. Mokslas buvo nemokamas, mokykla įsikūrė Jurbarko žydų varguomenės kvartale. Mokyklą lankė 40 – 50 mokinių. Išlikę pedagogų sąrašai atskleidžia, kad 1939 m. gimnazijoje dirbo D. Geršeinas, I. Čekauskas, S. Chanas, A. Mozė.⁶⁸ „Ši „Folkšule“ išleido devynias mažųjų abiturientų laidas. 1940 m. per didįjį gaisrą mokyklos namas sudegė“.⁶⁹ Įsteigus šią mokyklą visi žydų vaikai galėjo įgyti pradinį išsilavinimą. Kiekviena šeima, atsižvelgdama į savo finansines galimybes, gyvenamąją vietovę, galėjo pasirinkti mokyklą, kurią lankys jų atžalos.

Visose be išimties žydų pradžios mokyklose mokiniai mokėsi valstybinės kalbos. Deja, ne visiems buvo lengva išmokti lietuviškai rašyti, skaityti ir kalbėti. Švietimo ministerija, matydama, kad tautinių mažumų pradinukams ir pedagogams sunkiai sekasi mokytis lietuvių kalbos, 1921 m. vasarą Kaune, organizavo lietuvių kalbos kursus. Jie buvo skirti tautinių mažumų ugdymo įstaigų pedagogams. Mokymuose lietuvių kalbos žinias tobulino ir Jurbarko žydų pradžios mokyklų pedagogai.⁷⁰ Deja, konkretus Jurbarko mokytojų skaičius bei

⁶⁴ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996 p. 177

⁶⁵ Ten pat, p.177

⁶⁶ Jurbarko pradžios mokyklos Nr.3 mokinių sąrašas LCVA, f.1753, ap.1, b.156, l. 19

⁶⁷ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p. 339

⁶⁸ 1939-1940 metų įvykdyto biudžeto apyskaita LCVA, f.1753, ap.1, b.666, l. 104

⁶⁹ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 177

⁷⁰ Pradedamųjų mokyklų instruktoriams ir apskričių švietimo komisijoms. LCVA, f.391, ap.3, b.1992, l. 144

pavardės nenurodomos. Valdžios palaikymas žydų privačioms bei valstybinėms pradžios mokykloms atsispindi Jurbarko Tarybos posėdžių protokoluose, kuriuose nuolatos skiriamos lėšos mokyklos patalpų remontui bei išmokamos vienkartinės pašalpos. Rajono taryba valstybinei žydų pradžios mokyklai 1924 - 1925 m. skyrė lėšų patalpų remontui.⁷¹ Vienkartinių pašalpų dydis svyravo nuo šimto iki penkių šimtų litų, patalpų remontui valdžia skirdavo apie tris šimtus litų. Tiesa, su prašymais skirti vienkartinę pašalpą į burmistą kreipdavosi mokyklos Tėvų komitetas. Taryba skirdavusi vienkartinės pašalpas Tėvų komitetui, iš jo nereikalaudama atsiskaityti, kaip panaudoti paskirtieji pinigai. Jurbarko burmistras, gavęs Tarybos pritarimą, privačiai pradinei žydų mokyklai skirdavo ir malkų.

Taryba rūpinosi, kad mokyklose mokiniams būtų sudaromos palankios sąlygos mokytis, o kartu pradinį išsilavinimą įgytų kuo daugiau mokinių. Jurbarko vaikystę praleidęs Chaimas Jofė prisimena pradinių klasių mokinių popamokinę veiklą: „Ir po pamokų mokytojai organizuodavo mokinius. Buvo rengiamos garlaivių ekskursijos į Veliuoną, Seredžių, Vilkiją, Gelgaudiškį, Raudonę. Jų metu susipažindavome su tų miestelių žydų gyvenimu, sinagogomis, kapinėmis. Daug pažįstamų ir giminių juose turėta. Be bendrosios pažintinės reikšmės, ekskursijos turėjo ir nacionalinės savimonės ugdymo poveikį”.⁷²

Jurbarko veikė keturios žydų pradžios mokyklos. Taip buvo užtikrinamos sąlygos visiems norintiems įgyti pradinį išsilavinimą gimtąja kalba. Trys iš jų buvo valstybinės, išlaikomos miesto lėšomis, viena išlaikoma žydų bendruomenės lėšomis. Vietinė valdžia nuolat skirdavo lėšų mokyklų patalpų remontui.

JURBARKO ŽYDŲ PROGIMNAZIJA

Pradžios mokyklomis Jurbarko žydų bendruomenė neapsiribojo, siekė įsteigti progimnaziją, taip užtikrindami tolesnį vaikų lavinimą. Artimiausios žydų progimnazijos ir gimnazijos buvo įsteigtos Raseiniuose, Kaune, todėl ne visų tėvų finansinės galimybės leido vaikus ugdyti kituose miestuose. Vietinė žydų bendruomenė dėjo visas pastangas vietinės progimnazijos įkūrimui. 1921 m. vietiniai žydai oficialiu raštu kreipėsi į Švietimo ministrą su prašymu įkurti žydų realinę progimnaziją, teigdami, kad: „gimnaziją mes pasižadame išlaikyti savo lėšomis. Pirmais metais prašom atidengti paruošiamas I, II ir III klases, kuriose mokysis 120 – 150 mokinių”.⁷³

⁷¹ Posėdžio protokolas nr.16 LCVA, f.1753, ap.1, b.2, l. 347, 383

⁷² Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 177

⁷³ Ponui Švietimo ministeriui. Piliečių žydų m. Jurbarko prašymas. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 233, l. 20.

Neilgai trukus Švietimo ministerija patenkino Jurbarko žydų prašymą mieste įsteigti realinę progimnaziją, kuri savo veiklą pradėjo 1921 m. rugsėjo 1 dieną. (žr. Priedas Nr. 3)

Direktoriaus pareigom paskirtas Abraomas Efrosas, kuris be vadovo pareigų mokinius mokė matematikos, geografijos ir gamtos. Įsteigtoje žydų ugdymo įstaigoje dėstomoji kalba buvo hebrajų. Progimnazija veiklos pradžioje turėjo keturias klases, kuriose 104 mokinius mokė septyni pedagogai: Isakas Cintkauskas, dėstęs senąją žydų kalbą ir istoriją, Dovydas Verblauskas mokinius mokęs žydų kalbos ir istorijos, Juozas Giedraitis dėstęs lietuvių kalbą, Vera Efrosienė – vokiečių kalbą, Maižiešius Livšinas – aritmetiką, gamtą ir geografiją, Estera Rabinavičiūtė – parengiamosios klasės ir piešimo mokytoja.⁷⁴ Išvardintieji pedagogai dalykines, pedagogines žinias buvo įgiję Žydų mokytojų institute Vilniuje, gimnazijose, užsienio universitetuose, mokytojų seminarijose. Pedagoginę kvalifikaciją tobulinę „Saulės“ ar žydų pedagogų kursuose. Daugiausia žydų mokytojai buvo rengiami dvejų metų pedagoginiuose kursuose. Šiuos kursus organizavo „Tarbut“, kur dėstomoji kalba hebrajų bei draugija „Kultur Lige“, kur dėstomoji kalba jidiš. Žydų mokytojų dvimečiuose kursuose lietuvių kalba buvo dėstoma kaip atskiras dalykas, be to dar buvo dėstoma Lietuvos geografija ir istorija. Be šių kursų dar veikė Telšių Javne pedagoginiai kursai.⁷⁵

1921 m. Jurbarko žydų progimnazijos pamokų lentelė atskleidžia, kad mokiniai mokėsi penkiolika skirtingų disciplinų.⁷⁶ Kadangi gimnazijos kryptis buvo realinė, per savaitę gimnazistai turėjo po 4 matematikos, 4 fizikos, 3 chemijos pamokas, 2 gamtos mokslų pamokas. Taip pat po 6 lietuvių kalbos ir dėstomosios kalbos su pasaulietine literatūra pamokas.⁷⁷

Gimnazijos administracija už kiekvienus mokslo metus Švietimo ministerijai pateikdavo apyskaitas (ataskaitas), kuriose buvo surašomi duomenys bei informacija apie mokinius, pedagogus, mokymosi programas, materialinę ugdymo įstaigos bazę, finansinę padėtį. Ataskaitoje už 1921 m. mokslo metus, pirmuosius darbo metus, pažymima, kad „progimnazija įsikūrusi Ginejevskienės bute, Naujoje gatvėje. Už butą progimnazija moka 8000 auksinų metams. Mokyklos pastatą supo sodas, kuriame mokiniai leisdavo pertraukas”.⁷⁸ Progimnazijos sodas jurbarkiečių buvo vadinamas „Tel Avivo” arba tiesiog žydų sodu. Dažnai žydų progimnazijos pirmaisiais gyvavimo metais įsikurdavo pas privačius asmenis nuomojamuose namuose, nes nuosavų patalpų nepajėgdavo įsigyti.

⁷⁴ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai, 1996, p. 247

⁷⁵ Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, p. 382

⁷⁶ Pamokų paskirstymo lentelė. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 236, l. 28

⁷⁷ Jurbarko žydų realinėje progimnazijoje 1921 metų pamokų lentelė. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 233, l. 41

⁷⁸ Apyskaita Jurbarko žydų realinės progimnazijos 1921 metams LCVA, f.391, ap.2, b. 233, l. 37

Anksčiau minėtos patalpos neatitikdavo ugdymo įstaigoms keliamų higienos reikalavimų. Siekiant patalpas pritaikyti mokinių poreikiams, Jurbarko žydų bendruomenė suremontavo progimnazijos patalpas. Iš progimnazijos ataskaitų paaiškėja, kad platinimui tarp Jurbarko miesto ir jo apylinkės žydų vidurinio mokslo draugija, kuri nuo 1922 m. rūpinasi ugdymo įstaigos reikalais. 1924 m. įsigijo žydų progimnazijos patalpas, tačiau nuosavomis patalpomis Draugija džiaugėsi neilgai. 1926 m. ataskaitoje nurodoma, kad „gimnazijos butas yra Žydų liaudies banko nuosavybė”.⁷⁹ Galima daryti išvadą, kad susidūrusi su finansiniais sunkumais, Draugija progimnazijos patalpas perleido bankui. Tiesa, turėti savo patalpas apsimokėjo ir finansiškai. Pinigus, skirtus nuomai, buvo galima panaudoti kitaip: įsigyti vadovėlių, mokymų priemonių, remontuoti klases, galiausiai skirti mokytojų algoms.

Nuo 1922 m. Jurbarko įsikuria platinimui tarp Jurbarko miesto ir jo apylinkės žydų vidurinio mokslo draugija. Ji buvo įsteigta, kad „rūpintųsi progimnazijos užlaikymu”.⁸⁰ Pagal nuostatus nariais galėjo būti visi Lietuvos piliečiai, nepaisant tautinių ar religinių skirtumų. Nariai mokėjo nario mokestį, dalis surinktų lėšų buvo skiriama progimnazijos išlaikymui. Draugija uoliai rūpinosi progimnazijos finansavimu, naujų klasių steigimu, algų pedagogams mokėjimu buvo atsakinga už progimnazijos ūkinę veiklą bei tapo savotišku tarpininku tarp Švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo departamento ir progimnazijos direktoriaus.

Praėjus metams po progimnazijos įteigimo, Draugija kreipėsi į Švietimo ministeriją prašydama įsteigti „progimnazijos penktąją klasę, kuri, kaip ir visa progimnazija, bus išlaikoma draugijos lėšomis”.⁸¹ Prašymas buvo patenkintas, penktoji klasė įsteigta nuo 1922/1923 mokslo metų. Įsteigus penktąją klasę, mokinių skaičius išaugo iki 159. 1922 metais mokslas kainavo 30 - 60 litų per mėnesį.

Didėjant mokinių skaičiui, progimnazijai artėjant prie pilnos klasių komplektacijos, kartu daugėjo ir dirbančių pedagogų. 1922 m. gimnazijoje dirbo devyni pedagogai⁸²: direktorius Abraomas Efrosas dėstė matematiką, geografiją ir gamtą, Vera Efrosienė be vokiečių kalbos mokė ir istorijos, Maižiešius Livšinas – gamtą, geografiją, žydų kalbą, Salamonas Kaplanas – rusų kalbą ir gimnastiką, Isakas Cintkauskas – hebrajų kalbą, bibliją, Gita Jablokauskaitė buvo parengiamųjų klasių mokytoja, Abramus Kosvekas – hebrajų kalbą, lietuvių kalbą dėstė Giedraitienė. Deja, sąrašuose nepažymėtas mokytojos vardas, tik pažymima, kad Giedraitienė Voroneže baigusi mokytojų seminariją.⁸³

⁷⁹ Apyskaita Jurbarko žydų realinės gimnazijos 1926 metams LCVA, f.391, ap.2, b. 238, l.4

⁸⁰ Švietimo ministerijos. Aukštesniojo mokslo Departamentui. LCVA, f.391, ap.2, b. 234, l. 30

⁸¹ Švietimo ministerijai. Aukštesniojo mokslo Departamentui. LCVA, f.391, ap.2, b. 234, l. 30

⁸² Apyskaita Jurbarko žydų realinės progimnazijos 1922 metams. LCVA, f.391, ap.2, b. 234, l. 52.

Nuo 1923 m. progimnazijos direktoriumi tapo Pinkusas Dovydas Rišmanas. Naujasis direktorius Odesos universitete pabaigęs Istorijos-filologijos fakultetą, gimnazijoje dėstė vokiečių kalbą, gamtą ir geografiją.⁸⁴

1923 m. Draugija kreipėsi į Švietimo ministerijos Aukštojo mokyimo departamentą, prašydama įsteigti šeštąją klasę. Parengtame prašyme buvo išdėstytos konkrečios priežastys, kodėl reikalinga dar viena klasė: „kad neišgalint išlaikyti vaikus kituose miestuose, tėvai sutinka padengti visas šeštosios klasės išlaidas. Moksleivių, baigusių šiais metais penkių klasių kursą – 26. Visi vietos vaikai. Gimnazijai pašalinė pagalba nebus reikalinga”.⁸⁵ Švietimo ministerija netruko patvirtinti prašymą ir nuo 1924 mokslo metų pradžios Jurbarko žydų gimnazija turėjo šešias klases. Tuo progimnazijos plėtimasis nesibaigė. Nuo 1925 m. progimnazijai leista turėti septintąją klasę, o nuo 1926 m. ir aštuntąją klasę. Įsteigus visas gimnazijos klases, ją lankė 144 mokiniai. 1925 m. Švietimo ministerijos įsakymu Nr.41 gimnazija bus vadinama: „Jurbarko žydų gimnazija draugijos viduriniam mokslui skleisti žydų tarpe“.⁸⁶ Įsakymu buvo ne tik pakeistas ugdymo įstaigos pavadinimas, bet ir suteiktas gimnazijos statusas ir teisės.

Nuo 1925 m. iki 1927 m. gimnazijai vadovavo Leonas Geršteinas. Tarnautojų sąrašuose nurodama, kad pedagogas baigęs medicinos fakultetą. Kaip bebūtų gaila, universitetas nenurodomas. L. Geršteinas ne tik vadovavo gimnazijai, bet dėstė higieną, chemiją, ėjo gimnazijos gydytojo pareigas.⁸⁷

Nuo 1925 m. gimnazija nustojo augusi, pradėjo mažėti mokinių, lavinimo institucija susidurdavo su vis didesnėmis problemomis bei finansiniais sunkumais. 1926 metais gimnaziją lankė 106 gimnazistai,⁸⁸ (žr. 4 ir 6 priedai) 1928 metais – 114 gimnazistų.⁸⁹ Ženklaus mokinių skaičiaus sumažėjimas nulėmė finansines gimnazijos problemas. 1925 m. gimnazija turėjo susikaupusį 17 000 litų deficitą, kuris 1931 m. išaugo iki 30 000 litų. Per šį laikotarpį draugija nuolat prašė Švietimo ministerijos finansinės paramos bei kreipėsi į LR Prezidentą Antaną Smetoną. Finansinės paramos prašymuose Draugijos pagrindinis argumentas, kodėl gimnazijai reikia lėšų skambėdavo taip: „uždarius gimnaziją mums gresia vokiečių kultūros įsiskverbimo pavojus, nes neturėdami savosios žydų švietimo įstaigos, žymios Jurbarko žydų bendruomenės mokiniai gali pereiti į vokiečių mokyklas“.⁹⁰

⁸³ Pamokų ir priedamųjų pareigų paskirstymas 1922 - 1923 m. LCVA, f.391, ap.2, b. 234, l. 3, 56

⁸⁴ Tarnautojų sąrašas. Jurbarko žydų realinės gimnazijos. 1923 m. gale. LCVA, f.391, ap.2, b. 235, l. 71

⁸⁵ Švietimo ministerijai. Aukštesniojo mokslo Departamentui. LCVA, f.391, ap.2, b. 234, l. 30

⁸⁶ Jurbarko žydų progimnazijos direktoriui. LCVA, f.391, ap.2, b. 237, l. 32

⁸⁷ Tarnautojų sąrašas. Jurbarko žydų realinės gimnazijos. 1927 metų gale. LCVA, f.391, ap.2, b.239, l. 2

⁸⁸ Apyskaita Jurbarko žydų realinės gimnazijos 1926 metams. LCVA, f.391, ap.2, b. 238, l. 5

⁸⁹ Apyskaita Jurbarko žydų realinės progimnazijos 1928 metams. LCVA, f.391, ap.2, b. 240, l. 42.

Tačiau Ministerijai žydų nuogastavimai atrodė nepagrįsti ir prašymai niekada nebuvo patenkinti. Juolab, kad Jurbarko žydų gimnazija pagal finansavimo pobūdį priklausė kategorijai, kur mokyklos yra išlaikomos organizacijų, draugijų lėšomis, kurių Švietimo ministerija nešelpia. Tiesa, Švietimo ministerijos, savivaldybių lėšomis buvo išlaikoma 82,63% visų žydų mokyklų.⁹¹ Nors 1928 m. Respublikos prezidentas „A. Smetona, būdamas Jurbarko, susipažinęs su žydų gimnazija pripažino, kad ji esanti verta valdžios paramos“. ⁹² Negaunant papildomo finansavimo iš valstybės, gimnazijai neliko kitos išeities, tik nuosekliai didinti metinį mokestį už mokslą. Mokesčio padidėjimas neigiamai paveikė gimnazistų skaičių.

Švietimo ministerija ne tik nuosekliai atsisakydavo finansiškai remti gimnaziją, bet buvo reikli mokymų planų ir programų atžvilgiu. Gimnazijos administracija gan dažnai pagal Švietimo ministerijos nurodymus ir rekomendacijas turėdavo koreguoti mokymų programas ir planus, nes šios buvo perkrautos ir mokiniams sunkiai įveikiamos. Būtent dėl šios problemos 1931 m. gimnazija kreipėsi į Švietimo ministerijos III departamentą su oficialiu prašymu pakeisti gimnazijos kryptį iš realinės į gimnaziją su lotynų kalba. Prašyme direktorius argumentuotai nurodė priežastis, dėl kurių reikia keisti gimnazijos kryptį. Pagrindinė priežastis buvo ta, kad „Abiturientai, baigę mano vedamą gimnaziją, negali be lotynų kalbos įstoti į daugelį universiteto fakultetų“. ⁹³ Ministerija patenkino prašymą nuo 1931 mokslų metų pakeisdama gimnazijos kryptį. Mokiniai mokėsi sustiprintą lotynų kalbos kursą.

Iš tiesų Švietimo ministerija tarsi pro padidinamąjį stiklą stebėjo ugdymo įstaigas, balansuojančias ant išlikimo ribos. 1934 m. Švietimo ministerija Jurbarko gimnazijos direktoriui Mečiui Kvikliui pavedė „aplankyti Jurbarko žydų gimnaziją, patikrinti išdėstomųjų dalykų žinias ir rezultatus pranešti Departamentui“. ⁹⁴ Deja, suorganizuotos patikros išvados nebuvo palankios žydų ugdymo įstaigai. Daugiausiai kritikos sulaukė prastos mokinių lietuvių kalbos žinios. Gimnazijos administracija stengėsi susidariusias problemas spręsti organizuojant vakarinius kursus mokiniams, sunkiai kalbantiems lietuviškai. Gimnazijoje patikras darydavo ir Švietimo ministerijos specialistai, kurie nustatydavo tuos pačius trūkumus. Visą egzistavimo laikotarpį gimnazija iš Švietimo ministerijos sulaukdavo kritikos, kad į pirmąją klasę priimami mokiniai, visiškai nemokantys lietuvių kalbos.

⁹⁰ Jo Ekscelencijai Ponui Švietimo ministeriui. Jurbarko „Viduriniam mokslui žydų vaikų tarpe skleisti draugijos“ prašymas. LCVA, f.391, ap.2, b. 242, l. 68

⁹¹ Knygos sudarytojai Lempertas I., Levinas S., Zimanienė F., *Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki Katastrofos medžiaga“* Vilnius, LITUANUS 1991, p. 26

⁹² Ten pat, p.36

⁹³ Švietimo ministerijos. III- ajam Departamentui. LCVA, f.391, ap.2, b. 243, l. 69

⁹⁴ Jurbarko valdžios gimnazijos direktoriui M. Kvikliui. LCVA, f.391, ap.2, b. 246, l. 30

Tačiau gimnazija savo veiklos pradžioje oficialiais pranešimais informuodavo Švietimo ministeriją, kad visų mokinių lietuvių kalbos žinios apylygės. „Lietuvių kalbos mokytoja praneša, kad mūsų gimnazijoje nėra atitikimų, kad vienos klasės moksleiviai žymiai skirtusi į dvi grupes savo lietuvių kalbos žiniomis”.⁹⁵ Su šia problema susidurdavo visos žydų ugdymo įstaigos. Išmokyti lietuvių kalbą mokiniams trukdydavo svetimų kalbų gausa ugdymo programose. Pamokų lentelė atskleidžia, kad mokiniai Jurbarko žydų gimnazijoje be lietuvių kalbos mokėsi vokiečių ir rusų kalbų. Vėlesnėse programose rusų kalbą pakeičia anglų kalba. 1931 m. gimnazijai pakeitus kryptį, programose atsirado ir lotynų kalba. Svetimų kalbų gausa – pagrindinis skirtumas tarp lietuvių ir žydų įstaigų. Pabrėžtina tai, jog Jurbarko žydų progimnazijos bylose nėra išlikusios informacijos apie naudotus vadovėlius bei jų autorius. Paprastai visose metinėse ataskaitose nurodomas tik progimnazijoje esamų knygų skaičius. Tačiau neaišku, ar į tą skaičių įtraukti vadovėliai ir kokio pobūdžio yra pačios knygos. Vėlesnių metų ataskaitose pradėtas išskirti mokytojų ir mokinių knygų skaičius. Tačiau jų turinys ir pobūdis vis tiek lieka neaiškus.

Lėšų stygius, sunkios mokymosi programos turėjo tiesioginį poveikį mokinių skaičiaus kaitai. Dėl finansinio nepritekliaus gimnazija padidino metinį mokestį už mokslą. Nebeišgalintys susimokėti mokiniai nutraukė mokslus. Juolab, kad metinis mokestis už mokslą Jurbarko žydų gimnazijoje pasiekė 600 litų ribą. Apyskaitų žiniomis „1929 m. sausio 1 d. buvo 114 mokinių,⁹⁶ 1931 m. sausio 1 d. buvo 91 mokinys⁹⁷, 1933 m. sausio 1 d. buvo 37 mokiniai⁹⁸“. Atsižvelgdama į mokinių skaičiaus sumažėjimą, Švietimo ministerija leido sujungti kelias gimnazijos klases per gimnastikos ir piešybos pamokas. Todėl nuo 1931 metų gimnastikos kartu mokėsi I, II, III klasių, IV – VI bei VII – VIII klasių mokiniai.⁹⁹ Finansinių sunkumų kamuojama gimnazija negalėdavo išmokėti algų mokytojams. Negaudami darbo užmokesčio pedagogai išvykdavo dirbti kitur, o gimnazija netekdavo svarbių ir kvalifikuotų mokytojų. Vienas pirmųjų gimnaziją paliko lietuvių kalbos mokytojas Aleksandras Juška.¹⁰⁰ 1934 m. likviduojamoje gimnazijoje dirbo tik šeši pedagogai.¹⁰¹ Nuo 1932 m. paskutiniu metu žydų gimnazijos direktoriumi buvo Dovydas Kaganskis. Direktorius dėstė matematiką, fiziką, muziką

⁹⁵ Švietimo ministerijos. Aukštojo mokslo departamentui. LCVA, f.391, ap.2, b.236, l. 24

⁹⁶ Apyskaita Jurbarko žydų realinės gimnazijos 1929 m. LCVA, f.391, ap.2, b. 242, l. 16

⁹⁷ Apyskaita Jurbarko žydų realinės gimnazijos 1931 m. LCVA, f.391, ap.2, b. 243, l. 11

⁹⁸ Jurbarko žydų gimnazijos apyskaita 1933 metams LCVA, f.391, ap.2, b. 246, l. 7

⁹⁹ Švietimo ministerijos III departamentui. LCVA, f.391, ap.2, b.243, l. 56

¹⁰⁰ Švietimo ministerijos III departamentui. LCVA, f.391, ap.2, b.243, l.99

¹⁰¹ Draugijos viduriniam mokslui žydų vaikų tarpe skleisti Jurbarko Valdybai. LCVA, f.391, ap.2, b.246, l. 26

ir dainavimą, Stasys Bačkis - lietuvių kalbą, Isakas Cintkauskas – tikybą ir hebrajų kalbą, Abramus Altmanas – istoriją, geografiją, aritmetiką, lotynų kalbą, Rafaelis Aleksandravičius – vokiečių kalbą, Šiją Černockis – matematiką, gamtos mokslus, piešybą, gimnastiką.¹⁰² Dėl to nukentėdavo mokinių pažangumas, žinios, nes susirasti naujus, kompetentingus mokytojus buvo be galo sunku. Todėl nuo 1932/33 m.m. žydų gimnazija VIII klasės jau nebeturėjo ir faktiškai prarado gimnazijos statusą.¹⁰³

Žydų gimnazijos problemos kulminaciją pasiekė 1934 metų pavasarį. Tada Švietimo ministerija atsiuntė oficialų raštą gimnazijos reikalais besirūpinusios Draugijos valdybai. Dokumentas informavo: „nuo š.m. liepos 1 d. Švietimo ministerija uždaro Jurbarko žydų realinę gimnaziją, nesugebančią savo mokinių išmokslinti net iki minimalių aukštesniosioms mokykloms nustatytų ribų ir todėl nepateisinančią savo egzistencijos”.¹⁰⁴ Draugija dar bandė išvengti gimnazijos uždarymo. Prašė Švietimo ministerijos „palikti mūsų gimnazijos bent šešias klases, kurias baigė mūsų vaikai Jurbarko valdžios gimnazijoje”,¹⁰⁵ motyvuodama tuo, kad mokinių skaičius yra padidėjęs, lyginant šiuos mokslo metus su praėjusiais mokslo metais. Švietimo ministerija savo nuomonės dėl žydų gimnazijos likimo nepakeitė. Gimnazija buvo uždaryta. Uždarius gimnaziją, žydų vaikai, norintys įgyti vidurinį išsilavinimą mokyklose su dėstomąja hebrajų kalba, buvo priversti vykti į Raseiniuose bei Kaune veikiančias gimnazijas.

Stokodama lėšų, gimnazija didino metinį mokestį už mokslą. Padidėjus mokesčiui, ženkliai sumažėjo mokinių. Negalint mokytojams mokėti algų, gimnaziją paliko kvalifikuoti specialistai, nukentėjo mokymosi kokybė. Šios priežastys viena kitą įtakodamos nulėmė žydų gimnazijos likvidaciją

Uždarytos gimnazijos patalpos kurį laiką buvo nenaudojamos. Nuo 1940 metų žydų gimnazijos patalpas, priklausiusias Jurbarko žydų liaudies bankui, jo valdyba išnuomojo Jurbarko pradžios mokyklai.¹⁰⁶ Didėjant pradinės mokyklas lankančių mokinių skaičiui trūko patalpų, kuriose jie galėtų mokytis. Po trylikos metų nepertraukiamo darbo, 1934 m. gimnazija buvo priversta nutraukti savo veiklą. Mokiniai ir mokytojai išsiskirstė apleisdami gimnazijos klases. Dalis mokinių perėjo mokytis į lietuviškąją gimnaziją, tačiau gimnazijos uždarymas buvo tik pradžia tragiško Jurbarko žydų likimo. Didžioji dalis mokyklos bendruomenės 1941 metų

¹⁰² Jurbarko žydų nevaldžios gimnazijos 1933/34 mokslo metų pamokų ir priedamųjų dalykų paskirstymas. LCVA, f.391, ap.2, b.245, l. 5.

¹⁰³ Švietimo ministerijos III departamentui. LCVA, f.391, ap.2, b.244, l. 121

¹⁰⁴ Draugijos viduriniam mokslui žydų vaikų tarpe skleisti Jurbarko Valdybai. LCVA, f.391, ap.2, b.246, l. 26

¹⁰⁵ Jo Ekscelencijai Ponui Švietimo ministeriui. Draugijos viduriniam mokslui žydų vaikų tarpe skleisti valdybos, gyv. Jurbarko prašymas. LCVA, f.391, ap.2, b.246, l. 20-21

¹⁰⁶ Jurbarko miesto pradžios mokyklos Nr.2 vedėjui LCVA, f. 1753, ap.3, b.14, l. 3

vasarą buvo sunaikinta.

Jurbarko pirmaisiais Lietuvos Respublikos metais veikė išplėtotas žydų mokyklų tinklas, sudaręs palankias sąlygas vaikams siekti išsilavinimo, mokytis gimtąja kalba. Veikė pradinės mokyklos ir progimnazija, peraugusi į visiškai sukomplektuotą gimnaziją. Vietinė valdžia kartas nuo karto paremdavo žydų pradžios mokyklas. Žydų ugdymo įstaigos paliko ryškų pėdsaką Jurbarko švietimo istorijoje. Žydų gimnazija atspindi Jurbarko žydų bendruomenės gausumą ir finansinę padėtį, juolab, kad ne kiekviena Lietuvos žydų bendruomenė sugebėdavo įsteigti ir išlaikyti gimnaziją. Gimnazijos gyvenamosios vietovės teritorijoje dažniausiai steigdavo įtakingos žydų bendruomenės. Negausios ir ne tokios turtingos žydų bendruomenės tenkindavosi pradinėmis mokyklomis.

III. POLITINIS IR VISUOMENINIS BENDRUOMENĖS GYVENIMAS

XX a. pradžioje žydai aktyviausiai iš Lietuvos tautinių mažumų dalyvavo šalies politiniame ir visuomeniniame gyvenime. Šį teiginį pagrindžia Lietuvoje veikusių žydų draugijų skaičius. 1939 m. pradžioje Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) buvo 220 žydų draugijų, 43 labdaros, 80 savišalpos, 15 kultūrinių ideologinių, 42 kultūrinės, 16 ekonominių, 6 profesinės, 14 tikybinių.¹⁰⁷

Tuo tarpu Jurbarkė veikė šešios labdaros ir savišalpos organizacijos. Kiekviena iš jų kuravo skirtingas gyvenimo sritis ir pasirūpindavo visais, kam reikėdavo pagalbos. Labdaros organizacija „Achnosat orchim“ („Keliauninkų globa“) globojo ir rūpinosi namų neturinčiais asmenimis bei elgetomis, kuriuos pamaitindavo ir apnakvindydavo. Kita žydų organizacija „Achnosat kale“ („Pagarba nuotakai“) - jos nariai rinkdavo neturtingoms nuotakoms kraitį, ligoniais rūpinosi „Bikur cholim“ („Ligonų slauga“), „Soimech noiflim“ („Nupuolusių ramstis“) padėdavo nusigyvenusiems asmenims. Labdaros organizacija „Gmilat chesed“ („Malonės draugija“) teikdavo paskolas lengvatinėmis sąlygomis smulkiems verslininkams ir pirkliams. „Gmilat chesed“¹⁰⁸ skyriai buvo įsikūrę ne tik Jurbarkė, bet ir Kaišiadoryse, Žasliuose, Žiežmariuose.¹⁰⁹ Artimųjų laidotuviams lėšas rinkdavo „Cdoko tacil mimoves“ („Labdarė gelbsti nuo mirties“). Žydų butuose kabodavo mėlyna dėžutė, į kurią mesdavo pinigus organizacijai „Keren kejemet“ („Pagrindinis fondas“). Tie pinigėliai būdavo kuklus šeimos įnašas žemei iš arabų išpirkti Palestinoje.¹¹⁰

Lietuvos valstybės gyvavimo pradžioje, 1918-1920 metais, žydų skaičius miesto Tarybose svyravo nuo keliolikos iki keliasdešimt procentų. 1918 metais Jurbarko miesto Tarybą sudarė 23 nariai, iš kurių buvo 8 žydai. Vienas iš jų - Zusmanas Levitanas - ilgametis miesto Tarybos narys. Į Tarybos sudėtį taip pat įėjo Izaokas Altmanas, Mauša Aizenštatas, Jankelis Perelmanas, Jenkelis Vainbergas, Giršas Finas, Berelis Bermanas, Izraelis Benimas.¹¹¹ Vienas tautinės mažumos atstovas dirbo 1919 metais įsikūrusiame socialinės apsaugos skyriuje.¹¹² Žydų darbą Jurbarko miesto Taryboje iki 1929 metų vertinti sunku. Posėdžių protokoluose fiksuoti tik svarstomi klausimai ir galutiniai sprendimai, nefiksuoti pasisakantys asmenys, nepažymėti nariai, dalyvavę posėdžiuose. Praktiškai neaptinkama informacijos apie savivaldybės komisijų darbą.

1929 m. ir 1931 m. pakeitus Savivaldybių įstatymą, labai sumažėjo žydų atstovų miestų

¹⁰⁷ Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XX a. pabaigos*, Vilnius, Alma littera, 2001, p. 170

¹⁰⁸ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 176-

¹⁰⁹ Gustaitis R., *Kaišiadorių regiono žydai*. Kaišiadorys. Kaišiadorių muziejus. 2006, p.43,140, 203

¹¹⁰ Jurbarko miesto savivaldybės. Posėdžių protokolai. Protokolas Nr. 1 LCVA, f.1753, ap.1, b. 2, l. 1

¹¹¹ Jurbarko žydų sąrašai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus* VŽM 653/11

¹¹² Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, p. 31

apskričių ir valsčių tarybose. 1934 metais išrinktose Šiaulių, Telšių, Raseinių, Mažeikių, Kretingos ir Tauragės apskričių tarybose tarp 1929 jų narių, žydų buvo 46.¹¹³ 1940 m. pradžioje tarp visoje šalyje išrinktų 2545 valsčių tarybos narių buvo 2485 lietuviai, 23 žydai, 21 lenkas, 9 rusai, 2 vokiečiai ir 5 kitų tautybių. Apskritai, žydų atstovų skaičius savivaldybėse buvo kelis kartus mažesnis negu jų santykis tarp šalies gyventojų.¹¹⁴ 1931 metais Jurbarko miesto Taryboje buvo numatytos 9 vietos. Į šias vietas pretendavo penki rinkimų sąrašai su devyniais kandidatais kiekviename iš jų. Tautinės mažumos atstovai užimti Tarybos narių vietas pretendavo su dviem rinkiminiais sąrašais. Tiesa, vėliau abeji žydų sąrašai susijungė.¹¹⁵ Rinkimų sąrašai tik pagrindžia teiginį, kad paprastai miestų tarybose žydai sudarydavo atskirą frakciją, nesvarbu, ar rinkimuose dalyvaudavo su vienu, ar su keliais sąrašais.

Su žydų sąrašu Nr.2 į miesto Tarybą kandidatavo: pirklys Zusmanas Levitanas, Izraelis Epelbaumas, Maksas Berzaneris, advokatas N-Gilelis Naividelis, namų savininkas Šmaja Finbergas, pirklys Aronas Minceris, Maksas Šimanovas, darbininkas Leiba Potnojus ir mokytojas Dovydas Goršeinas.¹¹⁶ Į Tarybą išrinkti Zusmanas Levitanas, Maksas Šimovas, N. Gilelis Naividelis.¹¹⁷ Kaip parodė rinkimų rezultatai, bendruomenė pasitikėjimą suteikė prekybininkams ir advokatui.

Su žydų sąrašu Nr.3 kandidatavo pirklys Juozas Grinbergas, Chaimas Kacevas, mėsinių Šimenas Kaplanas, vaistininkas Nikolajus Bregauskas, Abelis Kaplanas, pirklys Motelis Polovinas, Efroimas Geselovičius, Icikas-Dovydas Beimanas, banko direktorius Simanas Zundelovičius.¹¹⁸ Į tarybą buvo išrinkti Juozas Grinbergas ir Simonas Zundelovičius.¹¹⁹ Iš devynių Tarybos narių, penki buvo žydai. Išrinkti tautinės mažumos atstovai dirbo įvairiose savivaldybės komisijose. Maksas Šimanovas dirbo Kontrolės komisijoje, G. Naividelis - Statybos komisijoje, vaistininkas N. Bregauskas - sanitarinėje komisijoje,¹²⁰ S. Zundelovičius - kelių komisijoje.¹²¹ Susirinkusi išrinktoji Taryba burmistro padėjėju išrinko viešbučio savininką Isaką Fridmaną. Tačiau išrinktasis padėjėjas nebuvo patvirtintas remiantis Vidaus reikalų ministerijos įsakymu. Kitame Tarybos posėdyje burmistro padėjėju paskirtas Kazys Čelkis.¹²² Gaila, kad Tarybos posėdžio protokole nenurodytas įsakymo numeris ar kita informacija apie jį, kad būtų galima nustatyti priežastis, lėmusias tokį Vidaus reikalų ministerijos sprendimą.

¹¹³ Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio* Vilnius, Vilniaus Pedagoginio universiteto leidykla, 2005, p.66

¹¹⁴ Jurbarko miesto rinkimų komisijos protokolas Nr. LCVA, f.1753, ap.1, b. 45, l. 45

¹¹⁵ Skelbimas Nr. 5 LCVA, f.1753, ap.1, b. 45, l. 57

¹¹⁶ Protokolas Nr. 6 LCVA, f.1753, ap.1, b. 45, l. 91

¹¹⁷ Skelbimas Nr. 5 LCVA, f.1753, ap.1, b. 45, l. 57- 58

¹¹⁸ Protokolas Nr. 6 LCVA, f.1753, ap.1, b. 45, l. 91

¹¹⁹ Jurbarko miesto 1931 m. liepos 7 d., posėdžio protokolas Nr. 4, LCVA, f.1753, ap.1, b. 44, l. 17

¹²⁰ Jurbarko miesto 1931 m. liepos 22 d., posėdžio protokolas Nr. 5, LCVA, f.1753, ap.1, b. 44, l. 22

¹²¹ Jurbarko miesto 1931 m. rugsėjo 22 d., posėdžio protokolas Nr. 7, LCVA, f.1753, ap.1, b. 44, l. 18

Žydai, tapę Tarybos nariais, nebuvo abejingi sprendžiant bendruomenės problemas 1931 metais nagrinėjant žydų liaudies pradžios mokyklos (Folkšule) tėvų komiteto prašymą mokyklai skirti vienkartinę 1000 litų paramą. Tarybos narys Zusmanas Levitanas prašymą palaikė teigdamas: „žydų mokyklos išlaikymui iš valdžios apmokamas tik mokytojas, o ūkio reikalams visai neskiriama lėšų”. Sulaukęs Tarybos narių palaikymo, Tėvų komiteto prašymas buvo patenkintas.¹²³ Iš Tarybos posėdžio protokolo paaiškėja, kad Z. Levitanas kitiems tarybos nariams (tikriausiai, žydams) nurodė suformuoti pasiūlymą burmistrui. Jame turėjo būti išdėstyti pasiūlymai, išsprendžiantys pradžios mokyklos patalpų problemą. Vienas iš problemos sprendimo variantų - ieškoti erdvesnių patalpų mokyklai. Tarybos narių elgesys ir išsakyta pozicija dėl švietimo problemų, tik dar kartą įrodo, kad žydams ši sritis buvo prioritetinga.

Po trejų metų, jau 1934 metais, vyko nauji miesto Tarybos rinkimai. 1934 m. Jurbarko miesto Taryboje buvo numatytos 9 vietos. Rinkimuose varžėsi šeši sąrašai po devynis kandidatus. Iš šešių kandidatų sąrašų vėl dveji buvo žydų. Tiesa, anksčiau minėtieji po kurio laiko vėl buvo sujungti.¹²⁴ Su žydų sąrašu Nr. 2 į miesto tarybą kandidatavo: pirkliai Zusmanas Levitanas, Joselis Grinbergas, Izraelis Ipelbaumas, Dovydas Karelninkas, Leščias Jokūbas, advokatas N. Gilelis Naividelis, mėsaininkas Simanas Kaplanas, gydytojas Josifas Karlinkis, viešbučio savininkas Isakas Fridmanas.¹²⁵ Tarybos nariais tapo Zusmanas Levitanas ir Josifas Karlinskas.¹²⁶

Su sąrašu Nr.3 kandidatavo dantų gydytojas Maksas Šimanovas, pirkliai Motelis Berzaneris, Jokūbas Goldė, Marksas Perelmanas, Jekelis Mejerovičius, Efroimas Geselovičius, Gilelis Skirstemonskis kepėjas Chaimas Kacevas, banko vedėjas Šmerelis Beršteinas.¹²⁴ Maksas Šimanovas ir Jokūbas Goldė tapo tarybos nariais.¹²⁷ 1934 metų Jurbarko miesto Tarybos rinkimuose žydai išsikovojo keturias vietas iš devynių galimų. Lyginant su 1931 metų rinkimais viena vieta mažiau. Analizuojant sudėtį galima teigti, kad Zusmanas Levitanas buvo perrinktas dar vienai kadencijai, likusieji žydai išrinkti naujai. Bendruomenė išrinkdama kitus asmenis, matyt, tikėjosi permainų ir pokyčių tautinės mažumos gyvenime.

Žydai – pati lojaliausia Lietuvos respublikos mažuma. Jie niekada nesikėsino į šalies nepriklausomybę, teritorinį jos integralumą, į tautinį identitetą.¹²⁸ Lietuvos žydai aktyviai dalyvavo Nepriklausomybės kovose, o diplomatiniam frontui ypač kovoje už Vilnių¹²⁹ Tad galima teigti, kad

¹²² Jurbarko miesto Tarybos protokolas. 1931 m. gruodžio 16 d., posėdžio. Protokolas Nr. 9 LCVA, f.1753, ap.1, b. 44, l. 23-24

¹²³ Jurbarko miesto rinkimų komisijos protokolas Nr. 3 LCVA, f.1753 ap.1, b. 100, l. 63.

¹²⁴ Žydų kandidatų sąrašas Nr.2. LCVA, f.1753, ap.1, b. 100, l. 56

¹²⁵ Protokolas. LCVA, f.1753, ap.1, b. 100, l. 167.

¹²⁶ Žydų kandidatų sąrašas Nr.3. LCVA, f.1753, ap.1, b. 100, l. 57

¹²⁷ Protokolas. LCVA, f.1753, ap.1, b. 100, l.167.

¹²⁸ Truska L., *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius. Edukologija, 2012, p. 206

žydai lojalumą Lietuvai įrodė ne tik žodžiais, bet ir darbais. Vieni iš jų kovojo už Lietuvą, kiti prie šalies gerovės saugumo prisidėdavo finansiškai ar dalyvaudami Žydų karių sąjungos veikloje. Jurbarko nepriklausomybės kovų dalyviai buvo susibūrę į Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjungą.¹³⁰ Anksčiau minėtoji sąjunga rinkdavo lėšas šauliams paremti. Ne visada Žydų karių sąjungos pastangos padėti būdavo lietuvių įvertintos. Žydų ištiestą ranką atstumiantis įvykis 1939 metais buvo jų geros valios ignoravimas Jurbarko, gyventojams suaukojus pinigų Ginklų fondui. Vietos žydai norėjo, kad jų atstovas būtų pakviestas į kooperacijos ir Jūros dienos šventę, kurios metu už surinktas lėšas Jurbarko skyriaus šauliams turėjo būti įteikti 46 šautuvai. Prieš šventę Žydų karių sąjungos Jurbarko skyriaus pirmininkas Izaokas Fridmanas atsiklausė rengėjų, kokia forma jis galėtų dalyvauti ceremonijoje, kaip turi elgtis žydų organizacijos, tačiau šie pasakė, kad atsiklaus valdžios. Vėliau paaiškinta, kad iš Kauno pasiūlyta žydams nedalyvauti šventėje. Žydai teisėtai pasipiktino, nes iš 3000 surinktų litų ginklams vien Jurbarko žydai suaukojo 50–60 procentų visos sumos.¹³¹ Tačiau ne tik jurbarkiečiai buvo dosnūs Ginklų fondui. Štai 1936 m. žinomas Šiaulių odų fabrikantas Jakovas Jekelis paaukojo 5 tūkstančius litų, o jo įmonių darbuotojai – 3 tūkstančius litų.¹³² Anksčiau aptarta situacija su Jurbarko Žydų karių sąjungos nariais atskleidžia XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje vyravusį lietuvių požiūrį į žydus.

Mieste buvo įsikūrusios labdaros, savišalpos bei visuomeninės organizacijos, kurios aktyviai rinko ir auکوjo lėšas jų stokojantiems. Kaip bebūtų gaila, šių organizacijų veikla ne visada buvo tinkamai įvertinama. Žydų bendruomenė aktyviai dalyvavo miesto politiniame gyvenime. Išlikę rinkimų protokolai atskleidė, kad į miesto Tarybą kandidatuodavo stambūs verslininkai, medikai, teisininkai. Visu nagrinėjamu laikotarpiu miesto Taryboje buvo žydų, kurių skaičius nuo trečdalis atstovų išaugo iki pusės. Kai kitų miestų Tarybose mažėjo žydų skaičius, Jurbarko žydai užėmė ir išlaikė tvirtas pozicijas. Žydai, tapę Tarybos nariais, dirbo Savivaldybės komisijose ir komitetuose, aktyviai sprendė juos delegavusios bendruomenės problemas.

¹²⁹ Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio* Vilnius, Vilniaus Pedagoginio universiteto leidykla, 2005, p.10

¹³⁰ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 176

¹³¹ Edintas A., *Žydai, Lietuviai ir Holokaustas*. Vilnius, Vaga, 2002, p. 85

¹³² Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio* Vilnius, Vilniaus Pedagoginio universiteto leidykla, 2005, p.125

ŽYDŲ SAJŪDŽIAI

Be žydų labdaros, savišalpos, visuomeninių organizacijų tautinė mažuma turėjo ir ideologinių sąjūdžių - organizacijų, kurios dažnai vienijo ne tėvynėje gyvenančius žydus. Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, įvairiausi žydų sąjūdžiai ir partijos pasidalino į tris pagrindinius sparnus: sionistinį, religinį ir liaudininkų-komunistų. Politinėje-idėjinėje plotmėje sionistinės partijos buvo skirstomos į keturias pagrindines stovyklas: 1) bendrasis liberalusis sionizmas, 2) socialistinis sionizmas, 3) nacionalistinis sionizmas, 4) religinis sionizmas.¹³³ Po liberaliojo sionizmo sparnu veikė „Hanoar hacioni“, „Hechaluc haklal cioni“ sąjūdžiai. Liberaliojo sionizmo šalininkai įsteigė sportinę organizaciją *Macabi*, telkusią tūkstančius tautiškai orientuotų jaunuolių.¹³⁴ Ši sporto organizacija plėtojo kiekvieno miesto sportinę veiklą. *Macabi* veikla plačiau bus analizuojama nagrinėjant sporto vaidmenį Jurbarko žydų bendruomenės gyvenime.

Nacionalinių sionistų grupei priklausė „Beitar“ (žr. 7 priedą). Sąjūdis Jurbarko ir jo apylinkėse buvo aktyvus ir plačiai paplitęs. „Beitar“ rėmėsi garsiojo sionisto Zevo Žabotinskio principais. Šis sąjūdis turėjo specialią nacionalinio švietimo programą, ugdyusią meilę istorinei tėvynei.¹³⁵ Jurbarko veikusiam „Beitar“ filialui priklausė Mošė Krelicas, (žr. 6 priedą),¹³⁶ Ošeris Mejerovičius, kuris Sovietinės okupacijos metais buvo ištremtas į Sibirą.¹³⁷ Anksčiau paminėti asmenys buvo stambūs Jurbarko žydų bendruomenės prekybininkai.

Socialistinio sionizmo krypties atstovai mieste buvo įkūrę „Hechalutz“ („Pionierių“) sąjūdį. 1933 metais Lietuvoje veikė 110 sąjūdžio filialų, kuriems priklausė 5000 narių.¹³⁸ „Hechalutz“ („Pionierių“) tikslas - ugdyti dvasinį, idėjinį, fizinį bei profesinį pasirėmimą gyventi Palestinoje ir ten dirbti žemės ūkyje. Lietuvos „Hechalutz“ organizacija turėjo daugiau kaip 10 žemės ūkio kooperatyvų, kurie savo ruožtu jungė daugelio mokymo centrų, atskirų mažesnių kooperatyvų tinklą įvairiose vietovėse. Jaunieji Lietuvos sionistai socialistai, daugiausia moksleiviai ir studentai, tuose kooperatyvuose įgydavo specialybes ir galėdavo lavinti naujus įgūdžius, kuriuos manė būsimam reikiamam istorinėje Tėvynėje.¹³⁹ Jaunuoliai, besirengiantys vyksti į savo istorinę Tėvynę, buvo vadinami halucais. Jurbarkiečiai haluciai savo įgūdžius gyvenimui už Lietuvos ribų ugdydavo Kaune. Vienas pirmųjų halucų Jurbarko buvo Chamas Raudanskis.¹⁴⁰ Kaip atskleidžia

¹³³ Levin D., *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*. Vilnius, 2000, p.117

¹³⁴ Tatarūnas L., Žydai Lietuvoje pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941 metais) *Istorija*, 2009, Nr. 73, p.39

¹³⁵ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.402

¹³⁶ Ten pat.,

¹³⁷ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 184

¹³⁸ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p. 404

šaltiniai, sąjūdis buvo populiarius Jurbarko žydų bendruomenėje. „Hechalutz” populiarumo priežastis išanalizavo Eglė Bendikaitė. Pasak moters, „sąjūdis buvo aktyviai palaikomas ne vien dėl jaunuoliams diegiamų sionizmo idealų.(..) Jaunuolius į sionistų socialistinių organizacijų glėbį traukė ne programiniai siekiai ar kolektyvinis darbas, bet visuomeninės veiklos troškimas, kolektyviai leidžiamas laisvalaikis, vasaros stovyklos”.¹⁴¹

„Hechaluc” sąjungos steigiamoji konferencija įvyko 1919 m. pabaigoje. Ši sąjunga Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, buvo įsteigta tam, kad jos nariai pasirengtų Izraelio šalies kūrimui, o paskui emigruotų į Palestiną. Sąjunga vienijo tris sąjūdžius, tačiau ilgainiui išsiskyrė „Hašomer Hacair”. 1921 m. įsikūręs „Hašomer Hacair” sąjūdis per trumpą laiką virto didžiausiu ir labiausiai paplitusiu sionistinio jaunimo sąjūdžiu tarp žydų moksleivių ir darbininkų. Jo visas pavadinimas buvo toks - „Histadrut ha cofim ha-ivrijim ha-šomer hacair” (Žydų skautų sąjunga - „Jaunasis sargas”).¹⁴² Jurbarko trečiojo dešimtmečio pradžioje įsikūrė žydų skautų sąjūdis „Šomer Hacoir”, kurio šūkis: „Chazak Vejamac”. Žydai skautai turėjo uniformą, kurią sudarė žalios palaidinukės ir mėlyni kaklaraiščiai. 1929 metais įvyko Jurbarko žydų skautų sąskrydis.¹⁴³ Iš išlikusių sąskrydžio dokumentų paaiškėja, kad skautams priklausė didžioji dalis žydų jaunimo: tiek vaikinų, tiek merginų. Remiantis 1929 metų duomenimis, minimos aktyvių žydų skautų sąjūdžio narių pavardės: Berelis Minceris, Mauša Rizmanas, Rašel Karabelninkaitė, Basia Zeideraitė, Fania Šachnavičiūtė, Frida Markerytė, Feigė Kelicaitė, Elė Eljaševičiūtė, Riva Mejerovičiūtė, Mika Fainbergaitė, Bela Ambrosionaitė, Pesė Navjaskytė.¹⁴⁴ Pasak, žydų skautų sąjūdžio dalyvių, būtent čia jie įgijo pagrindines sionistines ir humanistines vertybes, o narius siejo glaudūs tarpusavio ryšiai.¹⁴⁵

Jurbarko populiariausi ir įtakingiausi socialistinio sionizmo sąjūdžiai „Hechalutz” ir „Hašomer Hacair” į savo gretas įtraukė daug vietinio jaunimo. Abiejų sąjūdžių veikla buvo paremta nacionaline programa. Anksčiau minėtų sąjūdžių nariai buvo ruošiami grįžimui į istorinę valstybę. Vieniems tai pavyko padaryti, kiti nespėjo.

¹³⁹ Bendikaitė E., Dvi ideologijos –vienas judėjimas. *Lietuvos žydai*, Kaunas, 2003, p.59

¹⁴⁰ Chamo Raudanskio nuotrauka su trumpa informacija. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*

¹⁴¹ Bendikaitė E., Dvi ideologijos –vienas judėjimas. *Lietuvos žydai*, Kaunas, 2003, p.59

¹⁴² Jurbarko žydų skautų „Šomer Hacoir” 3-oji grandis. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 1271

¹⁴³ Jurbarko žydų skautų sąskrydis. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 1270

¹⁴⁴ Ten pat.

¹⁴⁵ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.108

IV. JARBARKO ŽYDŲ KULTŪRINĖ VEIKLA

Vietinės žydų bendruomenės svariai prisidėjo prie Lietuvos ekonomikos, išsilavinusių žmonių skaičiaus augimo. Žydai skatino ir plėtojo Lietuvos kultūrinį gyvenimą. Tautinės mažumos gyvenamuose miestuose, miesteliuose vyko įvairios paskaitos, diskusijos, literatūros vakarai, susitikimai su vietos ir atvykusiais užsienio visuomenės veikėjais bei rašytojais, vakarai mokyklose. Juos rengdavo sionistų, jidištų ir kitos organizacijos bei jų veikėjai.¹⁴⁶ Beveik visada, be anksčiau minėtų žydų, kultūrinės veiklos apraiškų, miestuose ir miesteliuose žydai suburdavo įvairius kolektyvus, kurie gyventojams rengdavo vaidinimus, koncertus. Jurbarko svarbi žydų kultūrinių renginių vieta buvo žydų parkas „Tel Avivas“, kuriame kiekvieną sekmadienį vykdavo kultūros ir sporto renginiai bei kiti bendruomenės susibūrimai.

Pasak S. Atamuko, didelės kultūrinės vertės darbą dirbo žydų bibliotekos, leidyklos, muziejai.¹⁴⁷ Jurbarko buvo įsikūrusios dvi bibliotekos: „Mendele“ („Mendele library in Yurburg“) ir „Brenner“. Pirmojoje bibliotekoje buvo kaupiamos knygos jidiš kalba, o antrojoje - hebrajų kalba. Prie šios bibliotekos įsteigimo prisidėjo ir ją inicijavo E. Leipzigeris ir M. Kopelova. Abi bibliotekos stengėsi nuolat atnaujinti lentynas naujomis knygomis. Jurbarko žydai, norėdami surinkti lėšų naujoms knygoms įsigyti, organizuodavo loterijas.¹⁴⁸ Akcijų metu surinktos lėšos buvo skiriamos naujoms knygoms. Bibliotekos vietinių žydų buvo lankomos bei tapo svarbiais kultūros centrais mieste. Iš daugybės Lietuvos žydų leidžiamų periodinių leidinių, Jurbarko buvo platinami sionistų laikraščiai: „Dos Vort“ („Žodis“), „Di jidiše štime“ („Žydų balsas“), „Folksblat“ („Liaudies laikraštis“).¹⁴⁹ Tautinė mažuma turėjo dvi bibliotekas, miestą pasiekdavo naujausi Lietuvos žydų leidžiami periodiniai leidiniai, tačiau bendruomenė šviečiamąją veiklą neapsiribojo ir kitose srityse stengėsi plėtoti bendruomenės kultūrinę veiklą.

Nuolat į Jurbarką atvažiuodavo laikinosios sostinės Kauno profesionalių aktorių trupės, į kurių vaidinimus susirinkdavo pilnos salės žiūrovų. Nepaisant atvykstančių teatro trupių Jurbarko, veikė žydų dramos būrelis. Jame vaidino didžioji dalis vietinio žydų jaunimo: J. Aršteinas, I. E. Pelbaumas, D. Čertokas, M. Fidleris, B. D. Portnojus, I. Purvas, B. Jozefytė, B. Šmuilovičius, G. Kraveckas, Ch. Š. Michelsonas, M. Bederis, H. Zarkinas, M. Šmuilovičius, K. Levinas, L. Frauktas, M. Šimnas, R. Mejerovičiūtė, B. Zeideraitė, R. Rizmanaitė, J. Krupineskas, R. Esaitė.¹⁵⁰ Žydų

¹⁴⁶ Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XX a. pabaigos*, Vilnius, Alma littera, 2001, p. 163

¹⁴⁷ Ten pat., p.162

¹⁴⁸ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian, 2004, p.67

¹⁴⁹ Ten pat., p.363

dramos būrelis aktorai vaidino tokius spektaklius, kaip „Keršto ranka“, „Juodasis šešėlis“, „Trijų jaunikų“ sužadėtinė.¹⁵¹ bei daugelį kitų. Chaimo Jofės sudarytuose žydų sąrašuose nurodoma, kad Mira Šmuilovičiūtė yra artistė.¹⁵² Tačiau jos pavardės neaptinkame tarp vietinės teatro grupės aktorių. Tikriausiai, žydė buvo profesionali aktorė ir vaidino kitų miestų teatruose. Jurbarko žydų teatro finansus kuravo Feinbergas, režisieriais dirbo odontologas Z. Kopelovas, žydų liaudies banko valdytojas, gimnazijos mokytojas Chanockis Lintupskis.¹⁵³ Išanalizavus šaltinius galima daryti išvadą, kad Jurbarko žydų teatras buvo populiarus tarp vietinių gyventojų, o vaidinimai lankomi.

Be žydų teatro grupės spektaklių ypač tarp jaunimo, buvo populiarūs kino teatrai. Kaip anksčiau minėta, Leikas Geselkovičius - kino teatro savininkas. Tačiau Chaimo Jofės sudarytuose sąrašuose nurodoma, kad Jurbarko buvo įsikūręs antrasis kino teatras, kurio savininkas - Mauša Kaplanas.¹⁵⁴ Dviejų žydų teatrų egzistavimą patvirtina „Jurbarko atminties knyga“, kurioje teigiama, kad Feinbergo elektrinė aprūpindavo du nedidelius kino teatrus elektra. Kino teatrai duris lankytojams atverdavo penktadienio, šeštadienio vakarais ir sekmadienį.¹⁵⁵ Savaitgaliais buvo rodomi filmai su garsiausiais to meto aktoriais. Kinas - vienas iš žydų kultūros židinių mieste, teikęs informaciją apie išorinį pasaulį, egzistavusį už Jurbarko ribų.

Nagrinėjant žydų bendruomenės kultūrinį gyvenimą svarbu paminėti, kad Jurbarkas buvo garsaus menininko gimtinė. Žymus Jungtinių Amerikos valstijų skulptorius, tapytojas - Williamas Zorachas 1887 metais gimė Jurbarko. Būsimojo menininko šeima emigravo į JAV apie 1893 metus, kai jam buvo šešeri.¹⁵⁶

Dar viena svarbi žydų veiklos sritis buvo sporto organizacijos. Nors istoriškai susiklosčiusiame stereotipiniame žydų mąstyme sportas ir kūno kultūra buvo pagrindiniu helenistinės kultūros simboliu, t.y. žydų kultūros priešingybe. Žydų bendruomenė niekada nereiškė ypatingo susižavėjimo atletais – senovės graikų didvyriais. Žydų didvyris dienas leido *Beit midraše* studijuodamas religinę literatūrą, o ne liedamas prakaitą stadione, todėl žydų susidūrimas su gimnastikos ir sporto pasauliu nuo pat pradžių buvo skausmingas.¹⁵⁷ Tačiau stereotipinis mąstymas pamažu žydų tarpe pradėjo kisti, vis daugiau žydų jaunuolių laisvalaikį leisdavo sportuodami.

¹⁵⁰ Jurbarko žydų dramos būrelis. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 1277

¹⁵¹ Vaidinimų „Keršto ranka“, „Juodasis šešėlis“, „Trijų jaunikų sužadėtinė“ nuotraukos. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 1277, 1278, 1279.

¹⁵² Jurbarko žydų sąrašai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 653/44

¹⁵³ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.369

¹⁵⁴ Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus. VŽM 563

¹⁵⁵ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.369

¹⁵⁶ Pačkauskienė A., Toleikis V., *Garsūs Lietuvos žydai*, Vilnius, Judex, 2008, p. 11

Nuo XX a. 3-ojo dešimtmečio pradžios visoje Lietuvoje buvo kuriamos įvairaus pobūdžio sporto organizacijos: *Macabi*, *Jidišer Atletik klub* (jid. *Žydų atletų klubas*) ir *Hapoel*.¹⁵⁸ Lietuvos kūno kultūros ir sporto istorijoje pažymima, kad *Macabi* – didžiausia tautinių mažumų sporto organizacija, kuri nemažai pasitarnavo Lietuvos sportui: buvo stalo teniso pradininkė respublikoje, rengė sporto mokytojus, nemažai jos narių buvo šalies rinktinėse.¹⁵⁹ Išvardintos organizacijos kūrėsi žydų gyvenamuose miestuose ir miesteliuose. Įsikūrusi *Macabi* į savo gretas burdavo sionistinės krypties jaunimą. Tai buvo nacionalinio pagrindo organizacija, kurios pagrindinis tikslas – išlavinti žydų jaunuomenę fiziškai ir dvasiškai.¹⁶⁰

Manoma, Jurbarko žydų organizacija *Macabi* įsikūrė XX a. pradžioje, savo gretose turėjusi apie 300 jurbarkiečių. *Macabi* priklausė didžioji dalis vietinio žydų jaunimo. *Macabi* rėmė ir išlaikė pasiturintys vietiniai verslininkai. Šiltuoju metų laiku *Macabi* nariai organizuodavo iškilmingus parodus Jurbarko, kuomet pasipuošę baltai mėlyna apranga žygiuodavo miesto gatvėmis. Iškilminguose paraduose dalyvaudavo ir Kauno *Macabi* organizacijos nariai.¹⁶¹ *Macabi* eisenos džiugindavo miestiečius įspūdingu reginiu. Analizuojant veiklą paaiškėjo, kad Jurbarko *Macabi* turėjo gimnastų grupę, stiprią futbolo komandą. *Macabi* sporto instruktoriumi dirbo Kristianas Germanas, tikras profesionalas, studijavęs Vokietijoje.¹⁶² Jurbarko *Macabi* filialo futbolo komanda rungtyniaudavo ne tik su vietine lietuvių komanda, tačiau ir su aplinkinių miestų žydų ir lietuvių komandomis. XX a. pradžioje populiariausias žaidimas tarp žydų buvo futbolas. Nors futbolas tarp žydų buvo populiarius ir *Macabi* buvo suformavusi futbolo komandą, tačiau neturėjo trenerio, kuris treniruotų tik futbolininkus. Tik vasarą Kauno *Macabi* organizacijos futbolininkai atvykdavo į Jurbarką treniruoti vietinės komandos.¹⁶³ (žr. 8 priedą) Vienų futbolo rungtynių metu ketvirto dešimtmečio viduryje mirė žydų futbolininkas Moše Heselkovitsas. Šį atsitikimą plačiai nušvietė žydų spauda, tuo tarpu lietuvių spaudos puslapiuose jis nebuvo atspindėtas. Jurbarko žydų bendruomenė apkaltino lietuvių komandos žaidėjus grubumu aikštelėje, dėl kurio mirė žydų futbolininkas. Tačiau šis incidentas buvo nelaimingas atsitikimas, o ne suplanuotas smurto aktas. Apskritai, tarpukario Lietuvoje nebuvo nė vieno religiškai, tautiškai ar politiškai motyvuoto susidūrimo tarp žydų ir lietuvių.¹⁶⁴ Spaudos skirtingas požiūris į šį įvykį atspindi XX a. ketvirtajame dešimtmetyje paaštrėjusius žydų ir lietuvių santykius.

¹⁵⁷ Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, p. 354

¹⁵⁸ Ten pat.,

¹⁵⁹ Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XX a. pabaigos*, Vilnius, Alma littera, 2001, p. 163

¹⁶⁰ Butautis T. *Joniškio krašto žydų gyvenimas tarpukariu*. Joniškis. 1918-1940 m. 2003, p.23

¹⁶¹ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p. 387

¹⁶² Ten pat

¹⁶³ Ten pat.,

1924 metais Taryba posėdžio metu svarstė *Macabi* prašymą mieste įkurti stadioną. Jurbarko miesto Taryba patenkino žydų sporto organizacijos norą miesto ganykloj skirti žemės sklypą 80 metrų ilgio ir 40 metrų pločio sporto reikalams. Tarybos nutarime teigiama, kad: „jaunuomenės jaunimo lavinimą reikia palaikyti, o kitos vietos Jurbarko nėra“. Pabrėžiama, kad paskirtasis žemės sklypas bus naudojamas vietinių sportinių organizacijų bei sportininkų reikalams. Sklypą nutarta aptverti.¹⁶⁵ Tolimesnis stadiono likimas šaltiniuose neužfiksuotas. Yra minimas *Macabi* stadionas, tačiau nėra aišku ar tas pats, kurį svarstė miesto Taryba. Tuo tarpu kiti šaltiniai nurodo, kad organizacijai priklausė didelis asfaltuotas kiemas, kuriame vykdavo susitikimai ir aktyvi sportinė veikla vasara.¹⁶⁶

Be *Macabi*, Jurbarko savo sportinę veiklą vykdė *Žydų atletų klubas*, kuris buvo demokratinės folkistinės krypties organizacija. Tai buvo *Macabi* konkurentinė organizacija, *Žydų atletų klubo* veiklos buvo gana siauros. Turėjo aktyvią tinklinio ir futbolo komandą, tiesa, ši aukštų rezultatų nerodė. *Žydų atletų klubas* atskirai treniravo moterų ir vyrų gimnastų grupes.¹⁶⁷ Priešingai nei *Macabi*, *Žydų atletų klubas* mieste nerengdavo sporto švenčių, šventinių paradų ir eisenų, o šiltųjų metų laiku rengdavo ekskursijas ir narių susitikimus parkuose. Pagal savo veiklas, narių skaičių Jurbarko dominavo *Macabi* organizacija.

Galima daryti išvadą, kad Jurbarko žydų bendruomenės kultūrinė veikla praktiškai nesiskyrė nuo kitų bendruomenių. Žydai aktyviai lankė vietinės trupės spektaklius, kino teatrus, plėtojo bibliotekų veiklą. Jurbarko žydų mėgstamiausia kultūrinių susibūrimų vieta - parkas „Tel Avivas“. *Macabi* buvo lyderiaujanti sporto organizacija mieste. O abi žydų sporto organizacijos svariai prisidėjo prie miesto vardo garsinimo šalyje, sporto populiarinimo ir sportininkams tinkamų sąlygų plėtojimo Jurbarko. Į sportinę veiklą buvo įtraukiami ne tik žydų bendruomenės nariai, bet ir vietiniai jurbarkiečiai.

¹⁶⁴ Straipsnių rinkinys. *Kai ksenofobija virsta prievartas: Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje*. Vilnius. LII leidykla, 2005, p.162.

¹⁶⁵ Tarybos posėdžio protokolai. LCVA, f.1753, ap.1, b.2, l. 334-335

¹⁶⁶ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p. 385

¹⁶⁷ Ten pat., p.410

V. RELIGINIS JURBARKO ŽYDŲ BENDRUOMENĖS GYVENIMAS

Didelę ir svarbią vietą žydų dvasiniame gyvenime užėmė sinagoga ir rabinai. Sinagoga vykdė kelias funkcijas: tai buvo maldos namai, studijų centras – nuo ryto iki vakaro čia sėdėdavo pagyvenę žydai prie Talmudo lapo, susirinkimų namai, gal tiksliau – susitikimų centras, kur buvo aptariami įvairūs, taip pat verslo, reikalai.¹⁶⁸ Maldos namų funkcijos žydus išskyrė iš kitų miestiečių tarpo. Juolab, vietiniams katalikams bažnyčia yra maldos namai, kuri nevykdo kitokių funkcijų.

1790 metais Jurbarko iškilo medinė sinagoga (žr. 9-11 priedus), kurios vidus buvo medinės drožybės šedevras. Medinė Jurbarko sinagoga - didelis ir didingas architektūros kūrinys. (žr. 16 ir 17 priedus), 1870 metais Didžioji medinė sinagoga buvo praplėsta ir atnaujinta.¹⁶⁹ Pasak sinagogų tyrinėtojų, pastatų kiekį, dydį ir tipą lėmė žydų namų skaičius, bendruomenių poreikiai ir finansinės išgalės. Dažniausiai maldos namai buvo statomi religinės bendruomenės namų prašymu ir lėšomis, bet pasitaikydavo ir privačių asmenų funduotų šio tipo statinių.¹⁷⁰ Jurbarko stovėjo didmenininko Feinbergo maldos namai. Kaip paaiškėjo, bendruomenės dydis tiesiogiai paveikė maldos namų dydį, todėl nenuostabu, kad didėjant žydų bendruomenei, medinė Jurbarko sinagoga buvo plečiama atsižvelgti į gyventojų skaičių.

Kaip anksčiau minėta, mieste gyveno daug stambių, pasiturinčių verslininkų, juolab, pati bendruomenė buvo gausi, tai ir medinė sinagoga buvo viena iš įspūdingiausių tuometinėje Lietuvoje. 1899 metais Nemuno keliavęs Z. Gliogeris, aprašydamas Jurbarko sinagogą, pastebi: „Kas Nemunu atplaukia į Jurbarką, mato iš tolo ne bažnyčią, pridengtą namų ir medžių, bet iškilusią aukščiau už miesto stogus, garsią seną, medinę sinagogą“. Profesorius P. Galaunės studentė Ševa Štokaitė Jurbarko sinagogos aprašyme taip pat nurodo, kad bendrai sinagogos aukštumas ne kaip paprasto anų laikų namo, bet aukštesnis ir visai kitoniškai atrodo“. Tyrinėdamas Jurbarko urbanistinę raidą, A. Miškinis rašo, kad Katalikų bažnyčia ir medinė sinagoga buvo pagrindinės dominantės, kurios miestelio erdvinei kompozicijai teikė raiškumo ir individualumo.¹⁷¹ Svarbią vietą miesto urbanistiniame plane ir architektūroje užėmusi medinė sinagoga – svarus įrodymas žydų bendruomenės padėties mieste.

Statydami sinagogas Jurbarko, žydai laikėsi dar vienos jokiuose rašytiniuose šaltiniuose neužfiksuotos tradicijos: maldos namus statyti netoli vandens. Tiek medinė, tiek mūrinė sinagoga stovėjo keli šimtai metrų iki Nemuno kranto.

¹⁶⁸ Lempertas, I. *Litvakai*. Vilnius, Versus aureus, 2005, p. 17

¹⁶⁹ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2003, p. 320

¹⁷⁰ Rupeikienė M., Lietuvos sinagogų architektūra. *Jidišo indėlis į Europą*. Vilnius, Vaga, p.90

¹⁷¹ Račiūnienė-Niunkaitė A., *Lietuvos žydų tradicinio meno ir simbolių pasaulis*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p. 127

Jurbarkietis mokytojas Chaimas Jofė mena, kad prie medinės sinagogos veikė choras, kurį sudarė jaunuoliai ir paaugliai. Chorui vadovavo kantorius kompozitorius Alperovičius. Sinagogoje atsispindėdavo žydų bendruomenės socialinis susiskirstymas: šalia altoriaus - didmenininkai, viduryje sinagogos - smulkūs prekybininkai ir pusiau pasiturintys amatininkai, o prie durų, už ilgo stalo su degančiomis žvakėmis, įkištomis į smėlio pripildytas dėžutes – miesto varguomenė.¹⁷² Iš amžininko prisiminimų paaiškėja, kad sinagoga buvo ta vieta, kur atsispindėjo kiekvieno jos nario socialinė padėtis, statusas.

Hitlerinė okupacija negrįžtamai paveikė medinės sinagogos likimą. 1941 m. liepos 25 d. vokiečiai priverė Jurbarko žydus nugriauti unikalią, medinę sinagogą. Susirinkęs būrys jurbarkiečių stebėjo kaip griunamas šis architektūros paminklas, o kai kurie drožtinę vidaus įrangą suskubo dalimis neštis namo.¹⁷³ Tokiu negailestingu būdu buvo sunaikinta kelis šimtmečius Lietuvą žavėjusi medinė Jurbarko sinagoga.

Medinė sinagoga buvo ne vieninteliai žydų maldos namai Jurbarke. XIX a. greta medinės sinagogos pastatyta ir mūrinė (žr. 13-15 priedus). Abi sinagogos buvo žydų religinio gyvenimo centrai. Deja, šiandien nėra išlikusių žydų maldos namų. Mūrinę sinagogą mena triaukštis daugiabutis, medinės sinagogos vietoje išikūręs gėlių turgelis. Tačiau yra išlikę darbų, kuriuose įamžintos garsiosios Jurbarko sinagogos. „XIX amžiaus septintame dešimtmetyje maldos namus įamžino dailininkas Mykolas E. Androlis (žr. 18 priedą), XX a. ketvirtajame dešimtmetyje - dailininkas Mstislavas Dobužinskis (žr. 18 ir 19 priedus). Iki šių dienų išlikę ir kitų dailininkų piešinių, kuriuose pavaizduotas medinės architektūros šedevras. (žr. 19 priedą). Jurbarko medinę sinagogą XX a. pirmoje pusėje nuolat fotografuodavo miesto lankytojai. (žr. 20 priedą) ”¹⁷⁴ Nuotraukos ir piešiniai – vieninteliai primenantys medinės Jurbarko sinagogos grožį.

Be minėtų centrinių sinagogų Jurbarke, veikė dar keletas koplyčių: siuvėjų – Mėsinų gatvėje, vežikų ir krovikų – miestelio pakrašty, prie ežero, netoli pirties, didmenininkų – Fainbergo malūno kieme, „Chebrabachium”- jaunimo, mūrinės sinagogos filialas.¹⁷⁵ Tai žydų maldos namai, kuriuos mena ir nurodo Chaimas Jofė. Tačiau archyvinuose dokumentuose dominuoja kitokie, šalia pagrindinių sinagogų veikusios maldos namų, pavadinimai: „Šlioma Feinberg”, „Užimtrės maldos namuose”, „Davidas Feinberg”, „Murinos”. Galima daryti išvadą, kad kiekviena sinagoga turėjo oficialų pavadinimą, o tarp žmonių įgavo pavadinimą pagal į ją besirenkančių žmonių padėtį,

¹⁷² Jurbarko didžiosios sinagogos choras. *Respublika*. . 1990, rugsėjo 13 d., Nr. 212, p.4

¹⁷³ Račiūnienė-Niunkaitė A., *Lietuvos žydų tradicinio meno ir simbolių pasaulis*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p. 127

¹⁷⁴ Ten pat, p. 127

¹⁷⁵ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 175
profesiją ar įgydavo statinio funduotojo vardą.

Kiekvieni maldos namai turėdavo mokytoją, seniūną ir išdininką. Šie asmenys sudarė sinagogos valdybą. Išlikę dokumentai atsiskleidžia 1927 m., 1930 m., 1933m., Jurbarko žydų maldos namuose vykusių rinkimų rezultatus. Jiems vykstant, buvo sudaroma rinkimų komisija, kurią sudarydavo pirmininkas ir keli komisijos nariai. Maldos namų mokytoją, seniūną ir išdininką rinkdavo rinkikai. Nesusirinkus reikiamam rinkikų skaičiui, rinkimai buvo laikomi neįvykusiais ir netrukus vykdavo pakartotiniai rinkimai.

1927 metų rinkimuose, „Šlioma Feinberg“ sinagogoje, mokytoju išrinktas Leiba Levinsonas, seniūnu - Pinkus Šechnovičius, išdininku – Abraomas Kopelovas.¹⁷⁶ Kokie asmenys 1927 metų rinkimuose išrinkti kituose žydų maldos namuose nustatyti nepavyksta - nėra išlikusių dokumentų apie rinkimų rezultatus kituose žydų maldos namuose.

Po trijų metų vykusių rinkimai dokumentai atskleidžia visų Jurbarko žydų maldos namų naujai išrinktų valdybų sudėtis. 1930 metų „Šlioma Feinberg“ sinagogoje, mokytoju išrinktas Leiba Levinsonas, seniūnu - Pinkus Šechnovičius, išdininku – Abraomas Kopelovas.¹⁷⁷ Lyginant su 1927 metų rinkimais, rezultatai nepakito. „Užimtres maldos namuose“ mokytoju išrinktas Faivelis Levinsonas, seniūnu- Eljašas Michelzonas,¹⁷⁸ „Davidas Feinbergas“ maldos namuose seniūnu – Šliomas Levinsonas, išdininku – Judelis Aršas, mokytoju – Abraomas Leibas Basas.¹⁷⁹ „Murinos“ maldos namuose mokytoju išrinktas Chaimas Noselis Jozefas, seniūnu – Juvžas Rabinovičius, išdininku – Šimuelis Arenzonas,¹⁸⁰ „Senosios sinagogos“ seniūnu tapo Marksas Šimonovas, išdininku – Izraelis Levinbergas, mokytoju – Leibas Gritas.¹⁸¹

1933 metų rinkimuose Jurbarko „Senojoje“ sinagogoje mokytoju išrinktas Leiba Gutas, seniūnu - Marksas Šimonovas, išdininku - Jokūbas Goldė. Anksčiau paminėtas žydas buvo stambus verslininkas, miesto Tarybos narys. Tad nenuostabu, kad jam patikėtos išdininko pareigos svarbiausioje miesto sinagogoje. „Ch. Mejerovičiaus sinagogos“ mokytoju – Joselis Heremanas, seniūnu – Jankelis Tuminas, išdininku - Zalmanas Nevjažavskis, „Š. Feinbergas“ mokytoju - Abr. Leikas Kopelovas, seniūnu – Leiba Levinsonas, „D. Feinbergas maldos namų“ mokytoju – Basas Abromas, seniūnu – Levinsomas Šlioma, išdininku – Arčas Judelis.¹⁸² Išrinkta maldos namų valdyba tvarkydavo ne tik religinius, bet ir ūkinius bendruomenės reikalus.

Išlikusios informacijos apie Jurbarko rabinus nėra daug. Visgi rabinai buvo kiekvienos

¹⁷⁶ Protokolas. Nr.2 LCVA, f.391, ap.4, b. 557, l. 115

¹⁷⁷ Protokolas. LCVA, f.391, ap.4, b. 558, l. 269

¹⁷⁸ Raseinių apskrities Žydų sinagogų ir maldos namų Valdybų išrinktų metais sąrašas. LCVA, f.391, ap.4, b. 558, l. 3

¹⁷⁹ Protokolas. LCVA, f.391, ap.4, b. 558, l. 272

¹⁸⁰ Protokolas. LCVA, f.391, ap.4, b. 558, l. 274

¹⁸¹ Protokolas. LCVA, f.391, ap.4, b. 558, l. 276

¹⁸² Raseinių apskrities viršininkui. LCVA, f.391, ap.4, b. 559, l. 66-67

žydų bendruomenės šviesuliai. Vienas iš Jurbarko rabinų - Jokūbas Josifas Charifas (1848-1902), rabinas kilęs iš paprastos darbininkų šeimos. Iš Jurbarko išvyko 1883 metais. Keletą metų Jurbarko rabinu buvo Chackelis Lefšicas (1862-1932). Raseiniuose gimusių dvasininką ypač gerbė vietinės bendruomenės nariai. XX amžiaus pradžioje Jurbarko rabinu tapo Abraomas Dimendas (1863-1940), kuris buvo vienas iš svarbiausių rabinų Lietuvoje. 1940 metais, mirus anksčiau minėtam rabinui, jo įpėdiniu tapo Chaimas Ruvimas Rubinšteinas (1888-1941).¹⁸³ Jis buvo paskutinis rabinas Jurbarko žydų bendruomenės istorijoje.

Pagrindiniai žydų maldos namai Jurbarke - medinė bei mūrinė sinagogos. Medinė sinagoga buvo itin įspūdinga bei tapusi bendruomenės simboliu. Įmantri medinė sinagoga atspindėjo tvirtą, pasiturinčią žydų bendruomenės padėtį mieste. Į sinagogų valdybas rinkti žydų bendruomenės „šviesuliai“, kurie maldos namų valdybose dirbo kelias kadencijas iš eilės. Sinagogų valdybos tvarkė vidinį bendruomenės gyvenimą.

¹⁸³ Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p. 379-381, 383

VI. JARBARKO ŽYDŲ BENDRUOMENĖ PIRMOSIOS SOVIETINĖS OKUPACIJOS METAIS

1941 metų birželio 15 d. Lietuva praranda valstybingumą. Netrukus šalies miestuose ir miesteliuose įsikūrė Raudonosios armijos kariai. Šį istorinį momentą miesto gyvenime mena jurbarkiečiai, mokytojas - B. Butkus ir policijos nuovados viršininkas - Kazimieras Čaplikas. Jiems giliai atmintin įstrigęs gausiausios Jurbarko tautinės mažumos elgesys sovietinės okupacijos metais.

Mokytojas Benediktas Butkus mena, kaip į Jurbarką atvyko sovietiniai okupantai ir kaip juos sutiko vietiniai komunizmo aktyvistai, tarp kurių buvo ir žydų. Anot B. Butkaus, „Iš gatvės išlenda vienas kitas komunizmo gerbėjas, žydelis su džiaugsmo šypsena kiša kareiviams gėlių puokštę, bet šie į „dovaną“ nekreipia jokio dėmesio ir atsisako priimti”.¹⁸⁴ Kai Raudonoji Armija įsikūrė mieste, suaktyvėję vietiniai komunistai ir žydai, okupantų garbei surengė iškilmingą mitingą ir eiseną. Ją stebėjo ir tuometinis miesto policijos viršininkas. Pasak vyro, „eiseną atrodo tragikomiškai, su svetimos valstybės raudonomis vėliavomis ir Stalino portretais. Iškelę galvas ėjo tik Jurbarko žydai, jie ėjo susikibę rankomis, patenkinti ir nuolat kažką šaukė komunistų ir rusų kariuomenės garbei. Žydės nešėsi rankose skardines dėžutes su pridėtais akmenukais, garsiai barškino ir šaukė. Nemokėdami rusų kalbos, šūkavo pavienius rusiškus žodžius, niūniavo „Katiušos“ melodiją”.¹⁸⁵ Tokie žydų elgesio momentai yra užfiksuoti amžininkų atmintyje, tačiau naujos valdžios pagerbimo paradais ir sveikinimo kalbomis žydai neapsiribojo. Jurbarko įsitvirtinant sovietinei valdžiai jų elgesys tik įžūlėjo. Jurbarko policijos nuovados viršininkas K. Čaplikas rašė, kad komunistai, ypatingai vietos žydai, pradėjo dar likusius darbe Smetonos laikų tarnautojus persekioti, viešai įžeidinėti. Grupė žydų, skaitydama jau sovietinės valdžios leidžiamą laikraštį „Liaudies balsas“, jį užkalbino gatvėje klausdama, kodėl jis jų neareštuoja dabar, nes jie skaito komunistinį laikraštį, kitais kartais sutikę gatvėje kraipydavosi, šaipydavosi iš antpečius jau žvaigždutėmis priversto „pasipuošti“ policijos pareigūno.¹⁸⁶ Tačiau netrukus nepagarbus žydų elgesys atsisuko prieš juos pačius.

Vilniaus Valstybiniame Gaono žydų muziejaus fonduose saugomi Chaimo Jofės sudaryti žydų bendruomenės sąrašai atskleidžia ne tik giminystės ryšius, profesiją ar pragyvenimo šaltinį, tačiau yra pažymėti tokie žydai, kurie simpatizavo komunistams ar priklausė komjaunuoliams. Antriesiems priklausė mokiniai: Šeina Geselkovirčiūtė, Mika Liubinaitė, Leiba

¹⁸⁴ Butkus, B. *Laivės netekus*. Kaunas, 1991, p.5

¹⁸⁵ Čaplikas K., *Saugojau žmonių gyvybę ir turtą. Laisvės kovų savanorio policijos valdininko, sovietinio kalėjimų ir lagerių politinio kalinio prisiminimai*. Kaunas, Atmintis, 2001, p. 113

¹⁸⁶ Sudarė Alfonsas Eidintas. *Lietuvos žydų žudynių byla*. Vilnius, Vaga, 2001, p. 131

¹⁸⁷ Jurbarko žydų sąrašai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus* VŽM 653/ 18, 31, 48, 47

Poliakas. Komunistams priskiriami: gydytojas - Borisas Reichmanas, siuvėjas - Šmuilovičius, tarybiniais aktyvistams – Abraomas Poliakas.¹⁸⁷ Tačiau B. Butkaus ir K. Čaplikų prisiminimai atskleidžia komunistų šalininkų tarp žydų turėjo būti žymiai daugiau nei sąrašuose pažymi C. Jofė.

Nenuostabu, kodėl žydai taip džiaugsmingai sutiko Raudonąją Armiją. Jie manė, kad tai jų naujoji valdžia, padėsianti jiems išspręsti visas problemas. XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje pradėjo silpnėti žydų ekonominės pozicijos.¹⁸⁸ Lietuvos žydų bendruomenės neigiamai paveikė 1933 metais Vyriausybės priimta leidimų sistema, kuri žydų autobusų savininkų skaičių, vairuotojų ir mechanikų skaičių per trejus metus sumažino nuo 76 iki 42 procentų.¹⁸⁹ Dėl anksčiau aptartų priežasčių nuo XX a. daug žydų iš Jurbarko emigravo į Izraelį ar Vakarų, kiti ruošėsi tai padaryti, tačiau nespėjo. Dėl žydų emigracijos sumažėjo gyventojų, mokinių skaičius. Tai buvo viena iš priežasčių, nulėmusių Jurbarko žydų gimnazijos uždarymą. Todėl okupantai jiems tarsi buvo išsigelbėjimas. Tačiau žydai netruko nusivilti naująją valdžia, o jų vykdoma politika atsisuko prieš juos pačius. Pasak C. Jofės, patyrę žydai, ypač turtingi, jokio entuziazmo dėl tarybinės sistemos neturėjo, bet samprotaudami apie tarybų valdžią ir hitlerinį genocidą, palaikė mažesnę blogybę. Prisimenu vieno žydo, didelės parduotuvės savininko, žodžius: „Geriau būti nacionalizuotam nei likviduotam“. ¹⁹⁰ Sovietinė okupacija paveikė žydų bendruomenės ekonominį ir visuomeninį gyvenimą. Sovietinė valdžia nacionalizavo žydų bankus, parduotuves, sandėlius. Lietuvos mastu iš 1593 nacionalizuotų prekybos namų ir krautuvių, kurių metinė apyvarta buvo apie 500 mln. litų, 1320 (83 proc.) priklausė žydams, 10 proc. - lietuviams, 7 proc. - kitiems. Buvo uždarytos žydų partijos, organizacijos, jaunimo sąjungos.¹⁹¹ Jurbarko viena pirmųjų buvo nacionalizuota Motelio Polovino parduotuvė ¹⁹² (žr. 21 priedą), kurioje vien prekiaujamų medžiagų vertė sudarė milijoną litų, ¹⁹³ o pats savininkas buvo ištremtas į Sibirą su žmona ir vaikais. C. Jofės duomenimis, prekybininko šeimą sudarė 5 asmenys. Prekybininkas mirė tremtyje, o žmonos ir vaikų likimai nežinomi. ¹⁹⁴ M. Polovino šeima - ne vienintelė šeima, atsidūrusi tremtyje.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro duomenimis, per pirmąjį sovietmetį buvo suimta 491, o iš viso represuota 2,6 tūkst. žydų. Vien tarp 1941 m. birželio tremtinių žydų buvo net 13,5 proc., o tarp nuo tremiamų šeimų atskirtų ir į lagerius išvežtų vyrų - 9,8 procentai

¹⁸⁸ Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XX a. pabaigos*. Vilnius, Alma littera, 2001, p. 143

¹⁸⁹ Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio* Vilnius, Vilniaus Pedagoginio universiteto leidykla, 2005, p.111

¹⁹⁰ Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, p. 175

¹⁹¹ Levin D., *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*. Vilnius, 2000, p. 147

¹⁹² Motelio Polovino šeima. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 1236

¹⁹³ Čaplikas K., *Saugojau žmonių gyvybę ir turtą. Laisvės kovų savanorio policijos valdininko, sovietinio kalėjimų ir lagerių politinio kalinio prisiminimai*. Kaunas, Atmintis, 2001, p. 113

¹⁹⁴ Motelio Polovino šeima. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 1235

¹⁹⁵ Tarp asmenų, kuriuos sovietų valdžia išvežė į Sibiro lagerius, buvo Jurbarko žydų bendruomenės narių. Lietuvos centriniam archyve esančioje byloje aptinkamas vokiečių okupacijos metais ištremtų žydų sąrašas, taip pat sovietų okupacijos metu ištremtų žydų pavardės aptinkamos leidinyje - „Lietuvos gyventojų genocidas“. Ištremtų žydų sąrašą buvo sudaręs ir Chaimas Jofė.

Ištremtų žydų sąraše aptinkamos Efroimo Geselovičiaus ir jo sūnaus Berelio, Ošerio Mejerovičiaus pavardės - tai stambūs linų ir javų supirkėjai, mieste veikusių parduotuvių savininkai - Joselis Grinbergas. Mauša Polovinas buvo ištremtas su žmona ir dukra, Jokūbas Leščius su žmona Lika ir jos motina Dveire, Dovydas Lapinskis su sūnumi Bereliu ir dukromis Feiga ir Jese. ¹⁹⁶ Į Komiją buvo ištremti Rachilė Šugamienė su vyru Šugamu ir vaikais Jankeliu, Jokūbu, Kušeliu, Šeitele, Lina. Leidinio „Lietuvos gyventojų genocidas“ duomenimis, Rachilė Šugamienė su sūnumis Jankeliu, Jokūbu ir Kušeliu iš tremties grįžo 1958 metais, apie kitų šeimos narių likimą duomenų nėra pateikta. ¹⁹⁷ C. Jofė ištremtų žydų sąraše nurodo tas pačias ištremtas šeimas: Leščio, J. Grinbergo, Polovino, Šugamo, D. Lapinsko. ¹⁹⁸ Dalis į Sibirą neištremtų jaunų žydų pateko į Raudonosios Armijos formuotą 16 – ają Lietuvišką diviziją. Anksčiau minėtos gretose kariavo Samuelis Baronas, Jankelis Beimanas, Chananas Berkoveris, Joselis Berkoveris, Judelis Fleišeris, Chaimas Jofė, Bliuma Jozefytė, Zamas Kaplanas, Chanonas Levinas, Heselis Magidovičius, Ruvinas Magidovičius, Samuelis Mazuras, Mauša Mostas (žuvo fronte), Michelis Rizmanas, Solomas Rizmanas, Boruchas Portnojus, Ruvinas Portnojus, Mijeris Vainbergas – Jurbarko žydai 16 – osios Lietuviškosios divizijos kariai ¹⁹⁹

1940 metų gruodžio mėnesio surašymo duomenis, Jurbarko gyveno 4439 žmonės, iš jų - 1319 žydai, kurie sudarė 29,71 % visų Jurbarko gyventojų. ²⁰⁰ Galima teigti, kad ketvirtajame dešimtmetyje kas ketvirta jurbarkiečių šeima buvo žydų. Tuo pačiu laikotarpiu visoje Lietuvoje gyveno 208 000 žydų. ²⁰¹ Tačiau netrukus situacija pasikeičia ne žydų naudai.

Džiugiai sutikę ir palaikę Jurbarką okupavusią Raudonąją Armiją, žydai netrukus pakeitė nuomonę apie naująją valdžią, kuri neilgai trukus pradėjo nacionalizuoti turtą, o juos pačius tremti į Sibirą. Galima daryti išvadą, kad sovietinės okupacijos metais į Sibirą buvo tremiami pasiturintys prekybininkai ir aktyvūs visuomenininkai.

¹⁹⁵ Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio* Vilnius, Vilniaus Pedagoginio universiteto leidykla, 2005, p. 228

¹⁹⁶ Išvežtų į Sovietų Rusiją sąrašas. LCVA, f.1753, ap.3, b. 3, l.217

¹⁹⁷ Mokslinis informacinis leidinys. Sudarė B. Burauskaitė, M. Pilkienė, V. Radušis, V. Vosyliūtė. *Lietuvos gyventojų genocidas*. Vilnius, 1992, p.664

¹⁹⁸ Į Sibirą ištremtų Jurbarko žydų sąrašas. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽM 1235

¹⁹⁹ Jurbarko žydai. 16 – osios Lietuviškosios divizijos karių sąrašas. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų VŽM* 1199

²⁰⁰ Pasiteiravimui. LCVA, f.1753, ap.3, b. 13., l.28

²⁰¹ Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, p. 471

VII. JURBARKO ŽYDŲ BENDRUOMENĖS NAIKINIMAS 1941 M. BIRŽELIS - 1941 M. RUGSĖJIS

Nukariavusi daugelį Europos šalių, 1941 m. birželio 22 d. hitlerinė Vokietija pradėjo karą prieš Sovietų Sąjungą. Hitlerio siekiui įsiviešpatauti Europoje ir visame pasaulyje buvo naudojama ir rasinė teorija. Pagal Hitlerio ideologiją ir politiką bei karinės ekspansijos planus, žydų tauta turėjo visai išnykti.²⁰² Užsibrėžtas tikslas buvo įgyvendinamas ir pavergtuose kraštuose.

Žydų genocidą Lietuvoje galima skirstyti į tris laikotarpius: 1) *1941 m. birželio pabaiga - 1941 m. lapkritis*. Šį laikotarpį galima būtų skirstyti į trumpesnius periodus: a) 1941 m. birželio pabaiga – liepos vidurys; b) 1941 m. liepos pabaiga – lapkritis. 2) *1941 m. gruodis – 1943 m. kovas*. 3) *1943 m. balandis – 1944 m. liepa*.²⁰³ Analizuojant Jurbarko žydų bendruomenės sunaikinimą, šį periodizavimą taip pat galime taikyti. Tiesa, Jurbarkui tinka tik pirmasis periodizacijos etapas, kurį reikia sutrumpinti iki 1941 m. rugsėjo mėnesio. Iki 1941 metų rudens buvo sunaikinta visa Jurbarko žydų bendruomenė, liko tik keletas narių, kuriems laimingo stebuklo dėka pavyko išvengti mirties.

Arūnas Bubnys teigia, kad lyginant su kitose Europos valstybėse vykusiais žydų pogromais, holokaustui Lietuvoje būdingi tam tikri savitumai. Antai kitose nacių okupuotose šalyse, ypač Vakarų Europoje, žydų persekiojimas vyko palaipsniui, keliais etapais. O Lietuvoje žydų žudynės prasidėjo jau pirmomis karo ir nacių okupacijos dienomis. Galima teigti, kad Lietuva buvo viena pirmųjų šalių, kurioje naciai iš karto ėmė vykdyti fizinio žydų naikino politiką.²⁰⁴ Padaryta išvada atspindi ir Jurbarko žydų bendruomenės likimą.

Jau 1941 m. liepos pabaigoje Lietuvoje buvo įvestas vokiečių karinės administracijos valdymas. Krašte ėmė veikti vokiečių saugumo policijos ir SD operatyviniai bei ypatingieji būriai. Diskriminacijos žydų atžvilgiu iniciatyva buvo nacių okupacinės valdžios rankose. Lietuvos administraciniai organai dažnai vykdė vokiečių valdžios duotas įsakymus bei nurodymus.²⁰⁵ Okupacinei valdžiai užėmus Jurbarką, miesto burmistru tapo Jurgis Gepneris, mokėjęs rusų, lenkų, vokiečių ir žydų kalbas²⁰⁶ bei pažinojęs kiekvieną jurbarkietį. Policijos viršininku tapo Mykolas Levickis. Pirmoji užduotis naujojo policijos viršininko buvo suformuoti miesto policiją. Į policijos būrį buvo renkami buvę šauliai, anksčiau tarnavę Smetonos policijoje. Pasak M. Levickio, per keletą dienų buvo suformuotas 10 žmonių policijos būrys, kurio pagrindinis darbas – vykdyti okupacinės

²⁰² Gustaitienė-Latvytė N., *Holokaustas Trakų apskrityje*. Vilnius, Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2002, p. 11

²⁰³ Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012, p. 445

²⁰⁴ Ten pat, p.468

²⁰⁵ Ten pat, p.449

²⁰⁶ Miesto burmistro nuotrauka su trumpa informacija apie jį. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. 1246

valdžios įsakymus.²⁰⁷ Suformuotasis būrys padėdavo okupantams areštuojant ir šaudant žydus.

Nedelsiant apskričių viršininkams buvo išsiųsti raštai su nurodymais, kokių veiksmų, nukreiptų prieš žydus, jie privalo imtis. 1941 m. liepos 20 d. raštas - tai vienas pirmųjų Karo Lauko Komendantūros raštų Jurbarko miesto burmistrui, kuriuose apibrėžiamos elgesio su žydais taisyklės. Rašte teigiama, kad: „žydams draudžiama apleisti savo gyvenamąsias vietas. Griežtai laikytis kariuomenės vado paskelbtuose atsišaukimuose nustatyto judėjimo laiko”.²⁰⁸ Netrukus vietinė valdžia sulaukė dar vieno rašto, kuriame išdėstyti nauji, konkretūs, su žydais susiję, nurodymai. 1941 m. liepos 29 d. rašte teigiama, kad: „žydai abiejų lyčių turi kuo greičiau dešiniame krūtinės šone nešioti vieną Dovydo žvaigždę/ šešiakampę geltoną žvaigždę/, kad būtų galima pažinti žydus.” Rašte taip pat pabrėžiama, kad kariai negali gyventi kartu su žydais. Jei reikalinga karius apgyvendinti žydų butuose, žydus reikia iš anksto pašalinti.²⁰⁹ Šiame rašte galima įžvelgti pirmąsias užuominas apie getų steigimą. Jurbarko žydai ne tik privalėjo nešioti Dovydo žvaigždę ant krūtinės ir nugaros, tačiau žydai neturėjo teisės vaikščioti šaligatviu – tik gatvės viduriu.²¹⁰ Vėlesniuose raštuose, adresuotuose jau miestų burmistrams, išdėstyti nauji įsakymai žydų atžvilgiu. Krašto komisaro Šiauliuose rengtame 1941 metų rugpjūčio 14 d. rašte apie žydus buvo rašoma taip: „Visi žydai ir pusžydžiai yra pervedami į stovyklas. Visas žydų turtas turi būti užregistruotas ir apsaugotas kuo tikriausiai. Paslėptas žydų turtas bus perduodamas Krašto apsaugos komisarui nustatytu terminu. Atskiroms žydų šeimoms gali būti paliktas gryno pinigų turtas sumoje 200 R.M. Žydai išrikiuojami ir vedami prie darbo. Stovyklos turi būti iki 30 VIII.”²¹¹ Netrukus Šiauliuose įvyko apskričių burmistrų susitikimas aptariant žydų klausimą. Miesto burmistras – Jurgis Gepneris tardymo protokole teigia, dalyvavęs Šiauliuose, vykusiame apygardų burmistrų, apskričių viršininkų susitikime, kuriame buvo išdėstytos elgesio su žydais taisyklės. Buvo reikalaujama kiekviename mieste steigti getą, kuriame karininkų saugomi žydai gyventų iki sušaudymo.²¹²

Iškyla klausimas, kada Jurbarko atsirado getas ir kur jis buvo? Archyviniai dokumentai bei amžininkai mena Jurbarko getą. Pasak jų, Jurbarko žydų pradinė mokykla „Talmud Tora” buvo paversta getu bei susirinkimų vieta. Būtent prie šios mokyklos vokiečiai liepdavo ateiti žydams. Tai, kad mokykla tapo getu, patvirtina ne tik išlikę gyvi liudininkai, bet ir dokumentai. Skaudžių įvykių liudininkė Aldona Ogorodnik užsiminė apie žydų nelaimės liudininką: „Tai išlikęs Dariaus ir Girėno gatvėje stūksantis mūrinis pastatas, įspraustas tarp dviejų daugiaaukščių. Jame

²⁰⁷ M. Levickio tardymo protokolas. *LYA*, f. K-1, ap.58, b. 14142/3, l. 44

²⁰⁸ Instrukcija. Šiaulių apskrities valsčių viršaičiams. *LCVA*, f.1753, ap.3, b. 12, l.1

²⁰⁹ Liečia žydus ir rusų civilius. *LCVA*, f.1753, ap.3, b. 13, l. 7

²¹⁰ Kodėl Jurbarko žydai nesipriešino. *Šviesa*. 1991, gegužės 23 d., Nr.40, p.3

²¹¹ Apskrities Viršininkams ir Burmistrams Apskričių. Šiaulių krašte. *LCVA*, f.1753, ap.3, b. 4, l. 27

²¹² J. Gepnerio tardymo protokolas. *LYA*, f. K-1, ap.58, b. 85/3, l. 19

kadaise veikė pradinė žydų mokykla. Jurbarkietei šio pastato prieigos – skausmo, tragedijos vieta. Stotelė į mirtį. Vokiečiai būtent prie šio pastato liepdavo susirinkti žydams. Jiems sakė, kad veš dirbti.²¹³ Policininkas M. Levickis tardymo protokole atskleidžia, kad, jo manymu, Jurbarko buvo du getai, abu Dariaus ir Girėno gatvėje. Getą saugojo policininkai.²¹⁴ Policininkas P. Kaikaraitis tardymo byloje pateikia tam tikrų faktų apie mieste veikusį getą. „Getą saugodavo policininkai. Poste stovėdavome po aštuonias valandas, po to mus pakeisdavo kiti policininkai.” Pasak P. Kaikaraičio, maistas gete buvo prastas: kopūstų sriuba ir truputis duonos. Juos su apsauga vedė į darbus (valyti šiukšles namuose, gatvėse bei kitus bjauriausius, sunkiausius darbus, o valgis buvo skurdus).²¹⁵ Įsigilinus į dokumentus ir žydų eigą galima teigti, kad getas Jurbarko atsirado vos tik hitlerinė valdžia okupavo miestą. Nors policininkas užsimena apie du getus, tačiau žinoma vieno iš jų vieta – pradinė mokykla „Talmud Tora”. Gete šaltinių duomenimis daugiausia buvo saugomos moterys. Vienos iš jų jame gyveno iki sušaudymo, kitos atvedamos egzekucijai.

Hitlerinės Vokietijos kariams okupavus Jurbarką, nedelsiant pradėta formuoti okupantams pavaldi ir paranki vietinė valdžia. Suformuotoji Jurbarko administracinė valdžia pradėjo beatodairiškai vykdyti okupantų nurodymus tautinės mažumos atžvilgiu. Pradinės mokyklos „Talmud Tora” patalpos paverstos getu. Tiesa, kaip vėliau atskleidė rašytiniai dokumentai, didžioji dalis Jurbarko žydų buvo sunaikinti dar prieš patekimą į getą.

²¹³ Jurbarko žydų tragedija-Liudininkų lūpomis. *Mūsų laikas* 2011 liepos 1 d., Nr. 51, p. 1,5

²¹⁴ M. Levickio tardymo protokolas. *LYA*, f. K-1, ap.58, b. 14142, l. 47

²¹⁵ Puišytė R., Holokaustas. Lietuvos provincijoje. Jurbarkas (1941 birželis – 1941 rugsėjis) *Lietuvos archyvai* 1998, Nr. 13, p.82

1941 m. LIEPA – INTELIGENTIJOS IR KULTŪRINIO PAVELDO NAIKINIMO MĖNUO

Šiandien sunku nustatyti, kas buvo pirmosios vokiečių okupacijos aukos. Tačiau iš Jurbarko burmistro oficialaus 1942 metų rašto galima spręsti, kad tai žydai Esai. Rašte Raseinių apskrities viršininkui teigiama, kad: „užmuštų per karą miesto gyventojų nebuvo. Tačiau turimomis neoficialiomis žiniomis, per apšaudymą mieste, buvo užmušti du žydukai broliai (Esai) ”²¹⁶

Iš gyvų liudininkų pasakojimų paaiškėja, kad pirmosios okupacijos dienomis vokiečiai stengėsi nuraminti įbaugintus žydus. Kad šie nepabėgtų iš miesto ar nepradėtų slapytis pas vietinius valstiečius, o pasakojimai apie „gerą” vokiečių elgesį su žydais plačiai pasklistų tarp vietinės bendruomenės narių. „Leiba Meigelis yra liudijęs, kad vieną dieną Chackelį Jofę, jį - Leibą Meigelį ir Leibą Karabelninką nuvedė prie buvusios alaus daryklos. Liepė žydams kasti nurodyto dydžio ir gylio duobę. Kai duobė buvo iškasta, įsakė nusirengti ir klauptis prie duobės krašto. Kai suimtieji tai įvykdė, vokiečiai atsitraukęs dešimt žingsnių, brakštelėjo automato spyną ir paleido šūvių seriją virš nelaimėlių galvų. Paskui nusijuokęs priėjo, liepė apsirengti, pavaišino cigaretėmis ir paleido sakydamas, kad „vokiečiai žmonių nešaudo”.²¹⁷ Deja, geranoriški okupantų ketinimai netrukus išsisklandė ir prasidėjo tris mėnesius trukęs bendruomenės naikinimas.

Matyt, ir pačios bendruomenės nariai nepatikėjo okupantų geranoriškumu. Todėl nepaisant baimės ir nesaugumo, kuris tvyrojo Jurbarko žydų bendruomenėje pirmosios okupacijos dienomis, nedidelė grupelė bendruomenės narių nusprendė palikti miestą ir taip išvengti tragiškos žūties. Vieniems pavyko nuo okupacinės valdžios pasprukti garlaiviu į Kauną, kitiems su dviračiais – į Raseinius, o iš ten per Šiaulius į Rygą ir šalies gilumą.²¹⁸

Iš policijos viršininko Mykolo Levickio tardymo protokolo paaiškėja, kad pirmas žydų šaudymas įvyko praėjus keturioms dienoms po vokiečių okupacijos.²¹⁹ Tačiau 1941 metų liepos 3 d. įvykdyta viena iš kelių žydų masinio naikinimo akcijų. Pasirinkta žudynių vieta - žydų kapinės. M. Levickis tardymo protokole teigia: „kad liepos 3 d. į Jurbarką atvyko didelė grupė karininkų ir SS kareivių. Pasak tuomečio policijos viršininko, jie privalėjo vykdyti okupuotos valdžios įsakymus. Vienas pirmųjų įsakymų buvo areštuoti tarybinius aktyvistus ir žydus bei policijos pajėgomis organizuoti areštuotųjų apsaugą, kurie į policijos komisariatą buvo vedami atskiromis grupelėmis. Iki tryliktos valandos SS daliniai surinko apie 300 žydų ir keliasdešimt tarybinių patriotų.²²⁰ Iš areštuotųjų buvo suformuota kolona, su stipria apsauga ir nuvesta žydų kapinių link, kur buvo

²¹⁶ Jurbarko miesto savivaldybės byla Nr.3 LCVA, f.1753, ap.3, b. 24, l.19

²¹⁷ Jurbarko žydų tragedija. *Šviesa*. 2000, liepos 1 d., Nr.51, p. 2

²¹⁸ Fašistų pasityčiojimai. *Šviesa*. 1991, gegužės 30 d., Nr.42, p.3

²¹⁹ M. Levickio tardymo protokolas. *LYA*, f. K-1, ap.58, b. 14142, l. 55 – 56

²²⁰ Ten pat.

sušaudyta. Suformavus koloną areštuotųjų apsaugą perėmė vokiečių kareiviai. Tarp areštuotų žydų buvo ir keletas vietinių jurbarkiečių: skulptorius Vincas Grybas, Petras Rainys ir Jonas Petravičius. Tačiau jiedu dar iki sušaudymo buvo paleisti. Pirmųjų masinių žudynių aukomis tapo gydytojas J. Karlinskis, vaistininkai M. Bregauskas ir Finas, miesto Tarybos nariai Zusmanas Levitanas, Jekelis Mejerovičius,²²¹ savivaldybės tarnautojas J. Šlioma,²²² kuris tvarkė turgaus reikalus.

Pasak M. Levickio, vietiniai policininkai vokiečių pavedimu ne tik areštuodavo jurbarkiečius, tačiau iš gyventojų atiminėjo ginklus, radijo imtuvus, dviračius, paimtus daiktus perduodavo karo komendatūrai.²²³

Žydų bendruomenei skaudžius įvykius menanti Aldona Ogorodnik pasakoja (jau anksčiau apie ją buvo parašyta, man atrodo, nereikia kartoti), kad „1941 metais užėjus vokiečiams, du vokiečiai vaikštinėjo po Jurbarką, vedžiodami jauną žydelkaitę. Jai liepė parodyti visus gyvenamuosius namus, kuriuose gyveno žydai. Tuos namus pažymėdavo – ant langinių, durų užrašydavo „Jude“ ir nupiešdavo šešiakampę žvaigždę. Aldona iki šiol nepamiršta, kaip jos tėtis liepė neduoti kastuvų tiems, kurių jie prašys, o pats išvažiavo į kaimą dirbti žemės. Mat vokiečiai rinko kastuvus ir pagalbininkus savo juodam darbui – žydams ir tarybiniais aktyvistams šaudyti. Nepamirš ir kulkosvaidžių tratėjimo, aidėjimo nuo žydkapių 1941 metų liepos 3 dieną. Gyvenome mieste, apie puskilometrį nuo nelaimės vietos. Viskas kuo puikiausiai buvo girdėti. Pirmieji šaudymai žydkapiuose ir prasidėjo“. Jurbarkietė Aldona Ogorodnik iki šiol negali užmiršti ir tų į mirtį vežamų žydų aimanų. „Gyvenome aukštai ant kalno. Rytais prabudindavo girdimas vežamų šaudyti žydų verksmas ir dejonės. Aldona pasakoja, kad vokiečiai pirmiausia surinko ir sušaudė žydų inteligentiją”.²²⁴ Tai buvo daroma sąmoningai: nelikus inteligentijos, nebus kam organizuoti pasipriešinimo.

Šias žudynes mena ir A. Levanavičius, kuriam pavyko pasprukti iš masinių žudynių vietos prieš prasidedant šaudymui. Pasak A. Levanavičiaus, „areštinės kiemo pusėje vokiečiai negailestingai mušdami, spardydami kojomis rikiuoja areštuotuosius gretomis po tris žmones. Ir mus išveda į tą patį kiemą, įjungia į išrikiuotas gretas ir keikdami fotografuoja. Nufotografavus, veda iš kiemo ir gatvėje visus apsupa kareiviai su paruoštais šauti automatais”.²²⁵ Vyras mena pirmųjų masinių žudynių eigą: „Mes sėdime ant žemės ir žiūrime kaip mūsų draugai kasa sau ir mums bendrą

²²¹ Vienas iš 350 vokiečių sušaudytųjų. (Mirtininko A. Levanavičiaus užrašai) *Tarybų Lietuva*. 1945, gegužės 13 d., Nr. 101, p.2

²²² Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus. 1246

²²³ M. Levickio tardymo protokolas. *LYA*, f. K-1, ap.58, b. 14142, l. 55 – 56

²²⁴ Jurbarko žydų tragedija-Liudininkų lūpomis. *Mūsų laikas* 2011 liepos 1 d., Nr. 51, p. 1,5.

²²⁵ Vienas iš 350 vokiečių sušaudytųjų.(Mirtininko A. Levanavičiaus užrašai) *Tarybų Lietuva*. 1945, gegužės 5 d., Nr. 95, p.7

kapą. Ne visi kasa, nes kastuvų trūksta. Nauja komanda: nekasantiems įsakoma laužti medžių šakas ir iš jų padaryti uždangą nuo vieškelio, kad važiuojantieji nematytų kruvinųjų nekaltų žmonių žudynių. Laužydami dygliuotas, laukines kriaušes ir erškėčių šakas žmonės apsidraskė, susikruvino. Tomis dygliuotomis šakomis budeliai muša mirtininkus, kruvina jų veidus, pečius. Pasigirsta naujas, sadistiškas įsakymas: mirtininkai privalo mušti vienas kitą, kas kuo turi: kastuvu, medžio šaka, kumštimi, akmengaliu. Kas to įsakymo nevykdo, tą iki sąmonės netekimo kapoja kančiais, spardo, daužo šautuvų buožėmis. Pažįstami, draugai, mirtininkai pradėjo įnirtingai vienas kitą mušti, draskyti”.²²⁶

Tačiau A. Levanavičiaus liudijimas apie pasmerktųjų tarpusavio muštynes prieštarauja jurbarkiečio žydo C. Jofės pasakojimui. Vienas iš aukų buvo C. Jofės brolis Chackelis. Pasakojime teigiama, kad: „Šio ciniško malonumo jiems neteko sulaukti. Nė viena pasmerktųjų ranka nepakilo prieš kitą. Kai skulptoriui Vincui Grybui buvo liepta mušti žydą, vaistininką Bregauską, jis griežtai atsisakė ir nugara užstojo jį. Tada Jankeliui Rizmenui buvo liepta įlipti į greta augančią kriaušę ir čiulbėti vyturėliu. Jam įlipus į viršūnę, dar nespėjus prasižioti, prapliupo šūviai Jo peršauta kraujuojanti galva nusviro ant pečių. Tai buvo ženklas pradėti žmonių naikinimą”.²²⁷ Nėra išlikusių archyvinių šaltinių, kurie patvirtintų, kurios nors vieno pasakojimo tikrumą. Visos žudynių detalės tiek A. Levanavičiaus, tiek C. Jofės atsiminimuose sutampa, išskyrus faktą apie žudomų asmenų tarpusavio muštynes. A. Levanavičius išlikęs gyvas liudininkas, tačiau jo atsiminimai periodinėje spaudoje pasirodė 1945 metais, kai buvo tik metai praėję po antrosios sovietinės okupacijos. Galbūt sovietinė valdžia į dienos šviesą traukdama prieš tai šalį valdžiusių okupantų nusikaltimus, tikėjosi bent kurį laiką nusišluoti savuosius, pavyzdžiui, trėmimus į Sibirą. Tuo tarpu pats Chaimas Jofė nedalyvavo žudynėse, tik surinko ir užrašė išlikusių žydų atsiminimus. Šios žudynės jam asmeniškai skaudžios – nužudytas jo brolis. Gal yra noras pateisinti ir apginti aukas. Visgi labai sunku prognozuoti, kaip gali pasielgti asmenys, atsidūrę ant mirties slenksčio. Tarpusavio muštynių faktas nepakeis svarbiausio dalyko - be pateisinamos priežasties nužudyta 300 žmonių.

A. Levanavičius ne vienintelis tądien likęs gyvas. Iš mirtininkų kolonos, kuri dar buvo nepasiekusi žudynių vietos, pavyko pasprukti Leizeriui Michalovskiui, kuris su šeima vertėsi arklių ir grūdų prekyba. Pasprukusį žydą ilgus mėnesius sėkmingai slapstė Antaninos Totoraitienės šeima.²²⁸ Šaltinių duomenis, be anksčiau minėtųjų, taip pat paspruko: Povilas Striaukas, Abelis Valesas ir Matulaitis”.²²⁹ Skaudžių įvykių amžininkė Aldona Ogorodnik įvardija dar kelis iš pirmųjų masinių

²²⁶ Vienas iš 350 vokiečių sušaudytųjų. (Mirtininko A. Levanavičiaus užrašai) *Tarybų Lietuva*. 1945, gegužės 6 d., Nr. 96, p.6

²²⁷ Pirmoji aukų akcija. *Šviesa*. 1991, birželio 6 d., Nr.44, p. 2

²²⁸ Jurbarko žmonės ir likimai. Antanina. *Šviesa*. 1990, gruodžio 4 d., Nr. 133, p. 2.

²²⁹ Pirmoji aukų akcija. *Šviesa*. 1991, birželio 6 d., Nr.44, p. 3

žudynių pasprukusius žydus: „keliems žydams po pirmojo šaudymo pavyko išsigelbėti. Prisimenanti jų pavardes iki šiol. Tai Beimonas ir Riklikas”.²³⁰ Tad galima teigti, kad septyni žmonės išsigelbėjo iš pirmosios žydų žudynių akcijos.

Praėjus pirmajai masinei žydų žudynių akcijai, Jurbarko miesto savivaldybė, Raseinių apskrities viršininką 1941 m. VII mėn. 23 d., raštu informavo, kad mieste gyvena 1055 žydų tautybės gyventojai. Per pirmąjį hitlerinės okupacijos mėnesį apytiksliais duomenis buvo sunaikinta 300 bendruomenės narių.²³¹ Ir po pirmųjų masinių žudynių šios tautinės mažumos atstovai buvo nuolat persekiojami ir kankinami. Daug žydų buvo nukankinti. Yra nustatyta, kad vokiečiai kai kuriuos kankino skalbdami arba šukuodami kūną aštriu grėbliu, iš žydų buvo tyčiojama, varydavo net senius į Panemunę, liepdavo jiems maudytis drabužiuose, paskui bėgti į miestą šlapiems, eiti lenktynių. Mažus vaikus budeliai imdavo už kojų, daužydavo į medžius. Daug buvo palaidoti gyvi.²³² Šios akcijos buvo skirtos ne tik žydams, tačiau buvo norima kartu įbauginti jurbarkiečius, paversti juos tyliais žudynių liudininkais.

Po liepos 3 d. akcijos, vokiečių valdžia įsakė senyvo amžiaus Jurbarko žydams kiekvieną dieną registruotis policijoje. Kaip vėliau paaiškės, registracija buvo vykdoma ne veltui. „1941 metų liepos 21 d. (matyt, tarybų valdžios atkūrimo Lietuvoje metinių proga), registracijos metu buvo sulaikyti 45 senyvo amžiaus žmonės. Juos susodino į žydų vežikų vežėčias. Kiekvienas privalėjo turėti kastuvą. Oficiali versija buvo jie vežami į Raseinius medicininiam patikrinimui. Po to vienus netinkamus darbams grąžins atgal į Jurbarką, o tinkamus paliks Kalnujuose žvyrkelio tvarkyti”.²³³ 45 pasmerktųjų likimas nuo pat pradžių buvo aiškus, nors jų artimieji ir gavo laiškus, kuriuose teigiama, kad jiems viskas gerai. Tačiau nuvykę į Kalnusus bei parašę paguodos laiškus artimiesiems, vietoj žvyrkelio kasė duobes, kurios tapo jų amžino poilsio vieta.

Vienus išpuolius, nukreiptus prieš žydus, keitė nauji. Hitlerinė valdžia su žydų bendruomene elgėsi be gailesčio. Nacių Vokietija ne tik stengėsi sunaikinti žydus, bet ir jų sukurtas kultūros vertybes. „Pasityčiojimo banga pasiekė architektūrinį šedevrą, drožtinio meno kūrinį - 1790 m. pastatytą medinę sinagogą. Suvarytus žydus privertė sugriauti savo šventyklą. Kai jos vietoje liko griuvėsiai ir kai sugriovė šalia esančią ritualinę skerdyklėlę, žydus privertė susikibti rankomis, šokti ir dainuoti. Jiems įsakė nugriauti ir šalia sinagogos stovėjusį namelį, kuriame žydai pjaudavo paukščius. Dirbdami žmonės aplipo plunksnomis, išsitepė paukščių krauju, tad juos surikiavo ir jo

²³⁰ Jurbarko žydų tragedija-Liudininkų lūpomis. *Mūsų laikas* 2011 liepos 1 d., Nr. 51, p. 1,5

²³¹ Raseinių apskrities valdybai. LCVA, f.1753, ap.3, b. 13, l.3

²³² Hitlerininkų žvėriškumai Lietuvoje. Jurbarkiečių tragedija. *Tarybų Lietuva*. 1944 m. Nr. 98, p. 3

²³³ Užkoduota Kalnų operacija (1941. VII. 21.) *Šviesa*. 1991, birželio 20 d., Nr.48, p. 3

²³⁴ Nužudytųjų vėlės budi. *Diena* 1996, rugpjūčio 8 d, Nr. 184, p.4

nuvarė prie Nemuno nusiprausti. Besipriešinančius spardė, stūmė į vandenį”.²³⁴ Kitą dieną, po sinagogos nugriovimo, okupantų aukomis tapo nugriautosios sinagogos choristai su vadovu. „Prie jo (Alperovičiaus) žilos barzdos vietiniai jurbarkiečiai ir vokiečiai pririšo plytą ir jį vedžiojo miesto gatvėmis. Vėliau su kitais choristais žiauriai nužudė”.²³⁵ Tai buvo ne vienintelė okupantų akcija prieš žydų religinius įsitikinimus. Liepos 28 d., ryte (tai buvo šeštadienis - žydų šabas) – įsakymas rauti žolę. Tą pačią dieną 16 h – įsakymas nugriautos sinagogos vieton sunešti visas žydiškas knygas. Jurbarko rabinas Ch. Rubinšteinas rankiniu vežimaičiu vežė sąrašius bei rankraščius. Kai iš sinagogų buvo suvežtos visos knygos, jos buvo apipiltos žibalu ir padegtos.²³⁶ Knygos buvo deginamos Utenoje ir Šiauliuose. Kaip teigia dr. Koltzas, „Lietuvoje taip pat buvo deginamos knygos, kas, išskyrus Vokietiją, kitose šalyse nebuvo pastebėta”. Koltzo išvada - tai irgi liudija apie kultūrinį nukrypimą, holokaustas Lietuvoje buvo vienas iš žiauriausių.²³⁷ Tad galima pagrįstai teigti, kad vokiečiai Jurbarko naikino ne tik bendruomenę, bet ir jos sukurtą kultūrą.

Chaimas Jofė vietiniame rajono laikraštyje rašo, kad žydai jau kitą dieną, po šventų knygų deginimo akcijos, sulaukė naujų žeminančių įsakymų: „visi miesto žydai privalo susirinkti prie miesto knygyno. Perspėjimas – kas neateis, bus išaiškintas ir sušaudytas. Žydus išrikiavo po tris gretose. Parinko keturis senyvo amžiaus, kurie privalėjo iš knygyno išnešti Stalino biustą. Į moterų rankas įgrūdo tarybinių vadovų portretus ir įsakė žygiuoti Jurbarko gatvėmis”.²³⁸ Po kelių pasityčiojimo akcijų atėjo eilė nedidelės žydų grupelės žudynėms. Policininko P. Kaikaraičio tardymo protokolas atskleidžia paskutines liepos mėnesio aukas. Jomis tapo trys senyvo amžiaus žydai, kurie buvo nužudyti septintajame kelio Jurbarkas – Smalininkai kilometre. Prieš mirtį žydai patys turėjo išsikasti sau duobes.²³⁹

Apibendrinant galima teigti, kad liepos mėnesį daugiausia buvo žudomi vyrai ir inteligentija, pasiturintys prekybininkai. Anksčiau minėtais religiniais išpuoliais: sinagogos sunaikinimu, šventų knygų deginimo akcija, eitynėmis su Stalino atvaizdu, okupantai siekė psichologiškai palaužti žydų bendruomenę, kad ateityje būtų kuo lengviau susidoroti fiziškai.

²³⁵ Jurbarko didžiosios sinagogos choras. *Respublika*. . 1990, rugsėjo 13 d., Nr. 212, p.4

²³⁶ Fašistų pasityčiojimai. *Šviesa*. 1991, gegužės 30 d., Nr.42, p.3

²³⁷ Edintas A., *Žydai, Lietuviai ir Holokaustas*. Vilnius, Vaga, 2002, p. 250

²³⁸ Fašistų pasityčiojimai. *Šviesa*. 1991, gegužės 30 d., Nr.42, p.3

²³⁹ P. Kaikaraičio tardymo protokolas. *LYA*, f. K-1, ap.58, b. 16816, l. 38

1941 m. RUGPJŪTIS – MOTERŲ IR VAIKŲ NAIKINIMO MĖNUO

Hitlerinės okupacijos pradžioje Jurbarko buvo žudoma žydijos inteligentija, stambūs verslininkai ir vyrai, o jau įpusėjus 1941 metų vasarai, žudynių akcijos buvo nukreipiamos prieš senyvo amžiaus moteris ir vaikus. „1941 metų rugpjūčio 1 d., vokiečių nurodymu, policininkai kartu su pagalbininkais iš pat ryto lankė po namus, registruodami senas, sergančias moteris ir vaikus. Šis registravimas buvo skirtas ne medicininei pagalbai sergančioms moterims, ne pašalpai likusioms be maitintojų suteikti. Iš tikrųjų ši apskaita buvo reikalinga norint sužinoti, kiek ir kokio transporto reikės pasmerktosioms sunkiai sergančioms, negalinčioms paeiti, nugabenti į egzekucijos vietą”.²⁴⁰ Naujai masinei žudynių akcijai okupantai pasirinko kitą žudynių vietą - septintą kilometrą kelyje Jurbarkas - Smalininkai. Pasirinkta atokesnė vieta siekiant išvengti smalsuolių žvilgsnių ir būti ramiems, kad jurbarkiečių ausų nepasieks kankinamųjų aimanos, automato šūviai.

1941 metų rugpjūčio 1 dienos popietę, pasmerktosios su mažamečiais vaikais ir kūdikiais, buvo vedamos į pradinės mokyklos „Talmud Tora” kiemą, iš kurio buvo gabenamos į masinių žudynių vietą. Chaimo Jofės duomenis, „pavakary atvyko vietiniai Jurbarko aktyvistai ir įsakė rikiuotis po dvi. Suprantama, koks ten galėjo būti pagyvenusių moterų su įsikibusiais į sijonus anūkais ir verkiančiais naujagimiais ant rankų rikiavimas. Prasidėjo stumdymas, mušimas šautuvų bruožėmis. Pakeliui į egzekucijos vietą daugiausia kentėjo nusilpusios, atsiliekančios nuo bendros kolonos moterys. Kai kurie varovai įžeidinėjo ir tyčiojosi žydiškai.”²⁴¹ Enciklopedijos „*Pinkas hakenhillot Lita*“ duomenimis, šios akcijos metu buvo sušaudytos 105 moterys.²⁴² Iš žudomų moterų buvo atiminėjami auksiniai dirbiniai, kai kurios iš jų, kartu su anūkais ar vaikais, palaidotos gyvos.²⁴³ Chaimui Jofei žudynės skaudžios asmeniškai – jų metu nužudyta mama su anūku.

Tolesnius rugpjūčio mėnesio įvykius atskleidžia policininko P. Kreščiūno apklausos protokolas. Apklausos metu policininkas pasakoja apie tolimesnes žydų žudynes rugpjūčio mėnesį: „Prie geto antrą valandą nakties atvažiavo du vežimai. Išvedėm apie 20 žydų ir juos susodinom į vežimus. Nuvežėm 6–7 km į Smalininkų pusę (sakėm, kad vežam darbams į Vokietiją) prie Kalnėnų kaimo. Tada vieni žydus nuvedė į mišką o mes likome budėti prie plento. Po 10 minučių pasigirdo šūviai Atėjo V. Ausiukaitis ir liepė eiti į mišką. Mes buvom keturiese. Dar buvo gyvi 4–5 žydai, su manimi buvę asmenys šovė”.²⁴⁴

²⁴⁰ Senyvų moterų, vaikų ir naujagimių akcija. *Šviesa*.1991, birželio 25 d., Nr.49, p. 3

²⁴¹ Ten pat.

²⁴² Sudarytoja Vasil- Jakulytė M., *Holokausto Lietuvoje atlasas*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p. 193

²⁴³ Senyvų moterų, vaikų ir naujagimių akcija. *Šviesa*.1991, birželio 25 d., Nr.49, p. 3

Jurbarko miesto savivaldybė Raseinių apskrities viršininką 1941 m. rugpjūčio mėn. 21 d., raštu informavo, kad Jurbarko mieste yra 3372 gyventojų, iš jų - 684 žydų tautybės.²⁴⁵ Prie kelio darbų dirba žydai - 64 žmonės. 1941 m. rugpjūčio 28 d. dirbančių Jurbarko miesto ribose, darbininkų-specialistų sąraše, aptinkamos dviejų žydų siuvėjų pavardės: Šopselis Maisteris ir Rachmilis Šmuilovičius.²⁴⁶ Per antrąją vokiečių okupacijos mėnesį buvo išžudytas dar 371 žydų bendruomenės narys.

Apibendrinant rugpjūčio mėnesio įvykius galima teigti, kad žudynės tęsėsi naujoje vietoje. Daugiausia buvo sunaikintos senyvo amžiaus, darbams netinkamos moterys. Kaip atskleidė archyviniai dokumentai, prie rugpjūčio mėnesį vykdytų žudynių prisidėjo ne tik okupantų karininkai, bet ir vietiniai policininkai.

1941 m. RUGSĖJIS – LIKUSIOS BENDRUOMENĖS NAIKINIMO MĖNUO

Rudens pradžioje tęsėsi žydžių moterų naikinimo etapas. 1941 metų rugsėjo 8 - oji - jaunų žydžių naikinimo diena. Jurbarko žydų pradinė mokykla „Talmud Tora“, kuri buvo paversta moterų getu.²⁴⁷ Šios akcijos aukos buvo sunaikintos tame pačiame septintajame kilometre - kelyje Jurbarkas – Smalininkai. Moteris žudė taip pat, kaip ir vyrus. Žudikai su šunimis užpjūdė koloną. Įsakė nusirengti nuogai. Ciniškai gėrėdamiesi ir sadistiškai tyčiodamiesi iš moterų nuogumo, liepė vienai kitą mušti, spardyti, kandžioti, rauti plaukus.²⁴⁸ Šaltinių duomenimis, Mika Liubinaitė po šių žudynių liko gyva. Tačiau nėra aišku, kokiomis aplinkybėmis mergina išliko gyva.

Su kiekviena diena Jurbarke gyvenančių žydų skaičius nepaliaujamai mažėjo. Šį faktą patvirtina Jurbarko miesto savivaldybės raštas: „Raseinių apskrities viršininką 1941 m. IX mėn. 12 d., kuriuo informuojame, kad Jurbarke yra 272 žydų tautybės gyventojai“.²⁴⁹

Nors Chaimas Jofė rugsėjo 8 d. žudynes įvardija kaip paskutines, tačiau Lietuvos žydų bendruomenių enciklopedijos duomenimis, rugsėjo mėnesio žudynės vyko kiek kitaip nei nurodo C. Jofė savo surinktoje medžiagoje. „Enciklopedijoje nurodoma, kad rugsėjo 4 d. buvo suimta ir sušaudyta 520 žydų (žmonos, vaikai, kiti liepos 3 d. sušaudytųjų 322 vyrų artimieji.) Rugsėjo 7 d. naktį buvo šaudomos moterys ir vaikai. Po savaitės (apie rugsėjo 14 d.) buvo sušaudyti paskutiniai

²⁴⁴ Puišytė R., Holokaustas. Lietuvos provincijoje. Jurbarkas (1941 birželis – 1941 rugsėjis) *Lietuvos archyvai* 1998, Nr. 13, p.80

²⁴⁵ Raseinių apskrities viršininkui. LCVA, f.1753, ap.3, b. 13, l. 22

²⁴⁶ Dirbančių Jurbarko miesto ribose darbininkų –specialistų sąrašas. LCVA, f.1753, ap.3, b.13, l.37

²⁴⁷ Sudarytoja Vasil- Jakulytė M., *Holokausto Lietuvoje atlasas*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p. 193

²⁴⁸ Ketvirtoji aukų akcija (1941 09 08). *Šviesa*.1991, birželio 27 d., Nr.50, p. 3

²⁴⁹ Raseinių apskrities viršininkui. LCVA, f.1753, ap.3, b. 13, l. 58

50 Jurbarko žydų”.²⁵⁰ Tuo tarpu pagal Jägerio raportą, 1941 m. rugpjūčio 25 d. - rugsėjo 6 d., sušaudyta 412 žmonių.²⁵¹ Enciklopedijos autorių pateiktą žudynių eigą patvirtina 1941 metų rugsėjo 30 d. Jurbarko amatininkų sąrašas, kuriame jau nebėra žydų.²⁵² Nors iki tol buvo aptinkamos žydų pavardės. Holokausto Lietuvoje atlaso duomenimis, septintajame kelio Jurbarkas-Smalininkai kilometre, buvo nužudyta 600 žydų, Šilinės pušyne nužudyta 200 Jurbarko žydų, 370 aukų nužudyta dabartinėse žydų kapinėse - Naujasodžio kaime.²⁵³

Jurbarko miesto savivaldybė Lietuvos statistikos valdybai, 1941 m. lapkričio 6 d., raštu informavo, kad miesto ribose žydų tautybės gyventojų nebėra.²⁵⁴ Hitlerininkai prie visų Jurbarko priemiesčio kelių buvo pasistatę stulpus su parašu (vokiečių ir lietuvių kalbomis): „Jurbarke žydų nėra”. Tačiau neaišku, kada atsirado šis užrašas prie įvažiavimo į miestą.²⁵⁵

Apibendrinant rugsėjo mėnesio įvykius galima teigti, kad rugsėjis buvo paskutinis žydų masinių žudynių mėnuo. Per tris mėnesius negailestingai buvo sunaikinta visa žydų bendruomenė. Jurbarko žydų bendruomenės holokaustas išsiskiria iš kitų tuo, kad žydai pradėti naikinti sulig hitlerinės valdžios atėjimu. Juolab kitose bendruomenėse tik praėjus keletui mėnesių. Okupacinė valdžia prieš Jurbarko žydus vykdė gerai suplanuotą sunaikinimo planą. Iš pradžių masinių žudynių metu buvo sunaikinta bendruomenės inteligentija, vyrija, paskui sekė senyvų moterų ir vaikų eilė, galiausiai sunaikintos jaunos darbingo amžiaus moterys. Jurbarko žydijos ir jos kultūros sunaikinimas negrįžtamai paveikė miesto gyvenimą ir raidą.

²⁵⁰ Puišytė R., Holokaustas. Lietuvos provincijoje. Jurbarkas (1941 birželis – 1941 rugsėjis) *Lietuvos archyvai* 1998, Nr. 13, p.81

²⁵¹ Sudarytoja Vasil- Jakulytė M., *Holokausto Lietuvoje atlasas*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p. 193

²⁵² Dirbančių Jurbarko miesto ribose darbininkų- specialistų sąrašas. LCVA, f.1753, ap.3, b.13, l.73

²⁵³ Sudarytoja Vasil- Jakulytė M., *Holokausto Lietuvoje atlasas*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p. 191- 192

²⁵⁴ Lietuvos statistikos valdybai. LCVA, f.1753, ap.3, b.13, l.148

²⁵⁵ Hitlerininkų žvėriškumai Lietuvoje. Jurbarkiečių tragedija. *Tarybų Lietuva*. 1944 m. Nr. 98, p. 3

VIII. SUNAIKINTOS BENDRUOMENĖS NUOSAVYBĖ

Išlikę archyviniai dokumentai atskleidė, kad Jurbarko žydų bendruomenė buvo turtinga. Tad koks likimas ištiko be šeimininkų likusį bendruomenės turtą? Pasak Alfonso Eidinto, Lietuvoje pernelyg ilgai nutylėta, kad buvo lietuvių, grobusių ar pasisavinusių žydų turtą, gyvulius, trobesius. Suprantama, visas vertingiausias apiplėštų žydų turtas: auksas, brangenybės, vertybiniai popieriai, paveikslai, meno dirbiniai – paimtas nacių okupantų žinioje ir išvežtas į Vokietiją. Vietoje liko tik tai, ką pasisavino žydšaudžiai, kas buvo išdalinta, daugiausia rūbai, butai arba parduota už mažą kainą.²⁵⁶ Istoriko padarytą išvadą patvirtina ir Jurbarko žydų bendruomenės turto likimas, kurį atskleidžia liudininkų prisiminimai ir archyviniai šaltiniai.

Kai turtinga ir sėkmingai egzistavusi žydų bendruomenė buvo sunaikinta, atėjo metas sutvarkyti žydų turto reikalus. Aldona Ogorodnik mena, „kaip visus sušaudytų žydų daiktus suveždavo į tuometį piliečių klubą (dabar šiame pastate įsikūręs Šiaulių bankas) ir kaip tuos daiktus išsirinkdavo ir namo veždavosi lietuviai. Atmintin įstrigo ir tuo metu tvyrojęs bejėgiškumas ir neviltis, kad nieko negali padaryti. Anot jos, nieko negalėjai padaryti. Visiems buvo uždrausta kalbėtis su žydais. Užkalbinus lauktų toks pats likimas, kaip ir jų. Visi jų bijojo – prisimena Aldona”.²⁵⁷ Senolės prisiminimus apie elgesį su žydų turtu papildė tuometis policininkas P. Kaikaraitis: „Po šaudymo policininkai pasiimdavo vertingesnę žydų nuosavybę: papuošalus, rūbus, avalynę, o grįžę į Jurbarką - ir namų apyvokos rakandus”.²⁵⁸ Matyt, ne visada pavykdavo lengvai pasiimti be šeimininkų likusius daiktus, ypač radijo imtuvus, kurie iš gyventojų buvo paimti tik hitlerinei valdžiai įžengus į Jurbarką. Yra išlikęs dokumentas, kuris atspindi vieną istoriją, kai jurbarkietis, pateikdamas melagingus įrodymus, bandė susigrąžinti jam nepriklausantį radijo imtuvą. Tačiau melas buvo atskleistas, žydei priklausiusio daikto nepavyko užvaldyti.²⁵⁹

Jurbarko miesto savivaldybė 1941 metų rudenį Raseinių apskrities viršininkui pateikė oficialią informaciją apie žydų nacionalizuotą turtą. Informuojama, kad bendrai nacionalizuotų ir žydų namų yra 261.²⁶⁰ Vėlesniuose raštuose informacija tikslinama: nurodoma, kad mieste yra 640 sklypų, iš jų žydams priklausė 245, neapstatytų sklypų - 323, iš jų žydams priklausė 208, mūrinių namų Jurbarko buvo - 28, iš jų žydams priklausė 18, medinių namų buvo - 453, iš jų 127 buvo žydų.²⁶¹ „Žydų tautybės asmenims priklausė nacionalizuotų namų 41 – 5427 m², nenacionalizuotų žydų

²⁵⁶ Sudarė Alfonsas Eidintas. *Lietuvos žydų žudynių byla*. Vilnius, Vaga, 2001, p. 200

²⁵⁷ Jurbarko žydų tragedija-Liudininkų lūpomis. *Mūsų laikas* 2011 liepos 1 d., Nr. 51, p. 1,5.

²⁵⁸ P. Kaikaraičio tardymo protokolai LVA, f. K-1, ap.58, b. 16816, l. 69

²⁵⁹ Raseinių apskrities viršininkui. LCVA, f.1753, ap.3, b.3, l.130

²⁶⁰ Raseinių apskrities viršininkui. LCVA, f.1753, ap.3, b. 1, l. 53

²⁶¹ Žinių lapas. LCVA, f.1753, ap.3, b. 13, l.102

paliktų namų yra 101 – 7821 m²”.²⁶² Tuo tarpu yra 107 neapstatyti sklypai, kurie priklausė žydams.

²⁶³

Archyviniai šaltiniai atskleidžia, kad kai kurie jurbarkiečiai norėjo užvaldyti be šeimininkų likusį turtą. Visų pirma ištuštėjusius namus ir butus. 1941 metais Jurbarko savivaldybė pasiekė prašymas, kuriame prašoma perleisti žydų Motelio Mosto namą. Tačiau šįkart atsakymas buvo neigiamas. Savivaldybė atsisakymą pagrindė tuo, kad „dėl žydų turto perdavimo jokių parodymų nėra. Kada ir kas šį reikalą tvarkys, irgi nežinoma”.²⁶⁴ Tiesa, pasitaikė ir tokių, kurie, pasinaudoję susiklosčiusia padėtimi, savavališkai apsigyvendavo žydų namuose. Vienas jurbarkietis apsigyveno policijos ištuštintame B. Gitelmano bute. Policija buvo įpareigota vietinį nedelsiant iškraustyti.²⁶⁵

Išlikę archyviniai dokumentai leidžia manyti, kad visi su žydų turtu susiję reikalai buvo visiškai sutvarkyti 1942 metų pradžioje. 1941 metų lapkritį visus žydų nacionalizuotus ir nenacionalizuotus namus, butus, sklypus, daržus, sodus perėmė butų valdyba, kuri anksčiau minėtą turtą pradėjo pardavinėti ir nuomoti miesto gyventojams.²⁶⁶ 1942 metų rašte Jurbarko miesto burmistrą informuoja „visi nuomininkai, gyvenantys nacionalizuotuose žydų namuose, pradedant 1941 metų lapkričiu, turi mokėti nuomą butų valdybai”.²⁶⁷

Apibendrinant galima teigti, kad visą kilnojamąjį vertingesnį žydų turtą pasisavino žydus šaudę asmenys ar kiti vietiniai jurbarkiečiai. Tačiau likęs nekilnojamas žydų turtas: namai, butai ir sklypai buvo perduoti butų valdybai, kuri, praėjus keliems mėnesiams po žydų žudynių, anksčiau minėtą turtą pradėjo pardavinėti ir nuomoti miestiečiams.

²⁶² Raseinių apskrities viršininkui. LCVA, f.1753, ap.3, b. 13, l.5

²⁶³ Jurbarko miesto žydų nacionalizuotų ir konfiskuotų neapstatytų žemės sklypų sąrašas. LCVA, f.1753, ap.3, b. 4, l.182-183

²⁶⁴ Jurbarko miesto savivaldybė LCVA, f.1753, ap.3, b.1, l.31

²⁶⁵ Jurbarko Nuovados policijos viršininkui LCVA, f.1753, ap.3, b.1, l.112

²⁶⁶ Jurbarko miesto burmistrui. LCVA, f.1753, ap.3, b. 4, l. 177

²⁶⁷ Jurbarko miesto burmistrui. LCVA, f.1753, ap.3, b. 4, l. 168

IX. JURBARKO ŽYDAI, IŠGYVENĘ HOLOKAUSTĄ

Žydų žudynių metu kelių okupacijų įbauginti gyventojai daugiausia buvo stebėtojai. Drebėta dėl savo likimo, vengta rizikos – būta visko matant agresyvius, išgėrusius, ginkluotus baudėjus, varančius į darbą ar į sunaikinimo vietą žydus. Už pagalbą žydui tuoj pat galėjai būti apšauktas komunistu ir atitinkamai nubaustas.²⁶⁸ Šias priežastis, prisimindama žydų turto likimą, įvardijo ir jurbarkietė Aldona Ogorodnik .

Kiekviena Lietuvos miestelyje vienetams žydų pavyko išvengti tragiškos žūties. Vienuolikai jurbarkiečių žydų pavyko išgyventi koncentracijos lageriuose: Bela Abramsonaitė, Jankelis Gutšteinas, Michaelis Gutšteinas, Mauša Gutšteinas, kuris buvo patekęs į Štuthofio konclagerį, Merė Gutšteinaitė, Merė - Chana Mostienė, Doba Mostaitė, Lėja Mostaitė, Resia Mazuraitė, Cifa Zeideraitė, Basia Zeideraitė.²⁶⁹ Dar keletui žydų pavyko išgyventi vietinių gyventojų pagalba. Dažniausiai žydams padėdavo valstiečiai, kurie rizikuodami savo gyvybe juos slėpdavo ūkiniuose pastatuose. Jau anksčiau darbe buvo minėta, kad Laizerį Michalovskį išslapstė Antaninos Totoraitienės šeima.²⁷⁰ Žydas vasarą slapstydavosi gelbėtojų tvarte, daržinėje, žiemą - bulvinėje. Vakaraus ir į trobą užeidavo. Apie pas Totoraičius besislapstantį žydą žinojo netoliese gyvenantys Bilevičiai. Kaimynai prisidėjo prie L. Michalovskio slapstymo. Iškilus pavojui, kai į Totoraičių sodybą užsukdavo vokiečių patruliai, žydas bėgdavo pas juos.²⁷¹ Praėjus pavojui Laizeris Michalovskis sugrįžo į Jurbarką.

V. Račiūnaitė – Korsakienė mena, kad Rotuliuose gyvenę Anelė ir Albinas Vasiliauskai buvo priglaudę daug žydų tautybės žmonių, tik nėra išlikusios informacijos apie slėptųjų tapatybę.²⁷² Informacijos apie slėptųjų vardus ir pavardes neturi žydus globojosi Marijona Ambrulaitienė. Moteris mena: „buvo didelis mūsų ūkis, todėl buvo kaip tarpinis punktas tiems žydams, kurie pabėgdavo iš Kauno geto. Kiek tiksliai - nežinau, bet virš 60 žmonių, tarp jų ir moterų su vaikais. Nuolat pas mus gyvendavo neilgai, nes po kelių dienų jie būdavo pervedami į saugesnę vietą pas Damskų brolių, kuris gyveno Vencloviškių kaime, nuošalioje vietoje tarp miškų.”²⁷³ Dabar belieka tik spėlioti, kokiems Jurbarko žydams anksčiau minėtos moterys suteikė prieglobstį.

Tuo tarpu Jurbarko rajone, Ažuolyno kaime gyvenę Petras ir Veronika Leksaičiai, puikiai mena globotų žydų pavardes. Jie sėkmingai slapstė Leibą ir Chają Meigelius. Leibą Meigelį taip pat slapstė Zenonas Petraitis. Pas vyrą žydas užsukdavo, pagyvendavo keletą dienų ir vėl

²⁶⁸ Edintas A., *Žydai, Lietuviai ir Holokaustas*. Vilnius, Vaga, 2002, p. 291

²⁶⁹ Jurbarko žydų išgyvenusių konclageriuose sąrašas. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. VŽMP 1202, 1204.

²⁷⁰ Jurbarko rajono žydų gelbėtojų sąrašas. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus* 1193, 1186.

²⁷¹ Jurbarko žmonės ir likimai. Antanina. *Šviesa*. 1990, gruodžio 4 d., Nr. 133, p. 4

²⁷² V. Račiūnaitės- Korsakienės prisiminimai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus* 632 Kr.9

²⁷³ Marijonos Ambrulaitienės prisiminimai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus* 1186, 636 Kr.12.

išeidavo. Taip kartojosi daug kartų. Z. Petraičio sūnus mena: „1943–1944 metais pas mus buvo atėjęs žydelis, kurį mano tėtis vadino Leiba. Kitą dieną, kai pasirodė vokiečiai, Leibą teko slėpti daržinėje. O šieno, pamenu, tuo metu beveik nebuvo. Aš, kiek sugraibęs šiengaliu ir lentgaliu, jį paslėpiau. Ir čia pat sugužėjo vokiečiai į kiemą, bet laimė, kad nedarė kratos ir paklausė, ar nematėm žydų, išvažiavo”.²⁷⁴ Prie tokių patikrinimų buvo įpratę besislapstantys žydai ir juos slėpę žmonės. Kaip mena Z. Petraičio sūnus, vyras padėdavo ne tik Leibo Meigelio šeimai, bet ir kitiems pas jį užklystantiems žydams. Atmintyje įstrigęs naktinio svečio vizitas: „Šaltą naktį, pamenu, pabarbena į langą. Aš girdėjau kaip prašėsi: „Petraiti Zoniau, įsileisk žydelį Mauškį pasišildyti“. Kai tėtis įsileido vidun, tada užkūrėme krosnį ir mama atsikėlusi padarė valgyti. Prabuvo pas mus kelias dienas”.²⁷⁵ Taip buvo elgiama siekiant išvengti aplinkinių įtarimų apie slapstomus žydus ir suklaidinti jų ieškančiuosius.

Kaunietė Marija Leščinskienė Vilijampolėje sėkmingai globojo Gitę Abramsonaitę-Bezeznickienę, kuri nuo 1941 metų buvo patekusi į Kauno getą. Nuo 1942–1944 m. rugpjūčio Kauno geto antifašistinės partizaninės organizacijos aktyvistė.²⁷⁶

Veliuonoje gyvenanti Jono Sadausko šeima išgelbėjo Jurbarko žydę Rachilę Jaminaitę. Gelbėtojo sesuo - Bronė Jonaitienė mena, kad žydei Vėžaičių klebonas išdavė mirusios Zuzanos Skuodaitės metrikus. Su netikra pavarde Rachilė Jaminaitė gyveno visą okupacijos laiką Veliuonoje.²⁷⁷

Juozas Stankevičius – Chaną Švileraitę-Segalienę. Jurbarko apylinkių lietuvių valstiečiai, kurių pavardės nėra žinomos, išgelbėjo Chaimą Leibą Tacą su žmona Dvora Peisachzonaite-Tacienne. Buvusios Jurbarko žydės dukrą Juditą Pacaitę – Mackevičienę priglaudė Veronika Bandienė. Mergaitė su tėvais ir broliais buvo patekusi į Kauno getą, iš kurio pabėgo slėpdamasi bulvių maiše. Gete likę tėvai ir broliai buvo nužudyti.²⁷⁸

Labiausiai išradingumu įsimenanti žydo Dovydo Levino gelbėjimo istorija. Jį gelbėjo kaunietis darbininkas Polikardas Macijauskas. 15 km nuo Vilijampolės, savo namo virtuvėje, buvo įrengęs orkaitę su išėjimu į mišką. Kelerius metus toje orkaitėje slėpė jurbarkietį Dovydą Leviną. (žr. 22 ir 23 priedus)²⁷⁹

Kaip žinome, ne visos žydų gelbėjimo operacijos pasibaigdavo sėkmingai. Kai būdavo surandami besislapstantys žydai, nukentėdavo ir jų globėjai. Žydė Mika Liubinaitė buvo kartu sušaudyta su ją slėpusiu vietiniu lietuviu Kazimieru Blažiu. Manoma, kad M. Liubinaitė liko gyva

²⁷⁴ Petraičio prisiminimų laiškas. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų* 1186, 630 Kr.7

²⁷⁵ Ten pat.

²⁷⁶ Jurbarko rajono žydų gelbėtojų sąrašas. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus* 1188

²⁷⁷ Bronės Jonaitienės prisiminimai. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus* 1186, 633, Kr.10

²⁷⁸ Juditos Pacaitės – Mackevičienės prisiminimų laiškas. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus* 1186

²⁷⁹ Jurbarko rajono žydų gelbėtojų sąrašas. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*.1186,1187

po 1941 m. rugsėjo 8 d. moterų žudynių akcijos Smalininkų miške.²⁸¹ M. Liubinitės draugė Genė Petravičiūtė mena: „Vieną rytą sužinojome, kad Miką pas kažkokį Blažį sugavo vokiečių patruliai ir uždarė į Jurbarko kalėjimą. Gyvenau pas šeiminką, kuris suvedė su partizanais. Aptarėme Mikos pabėgimo planą. Sutarėme, kad tą pabėgimo naktį aš pareisiu su vienu partizanu pas mamą, pasiimsime Miką ir išeisim kaimo takais. Mikos taip ir nesulaukėme. Rytą sužinojome, kad jai bebėgant, netoli mamos namų, sugavo vokiečių patruliai.²⁸² C. Jofės duomenimis, Miką ir jos geradarį įskundė kaimynas. Pasak jo, „1943 metų pavasarį, vieną gražią dieną, gerokai „dėl drąsos“ išgėręs alkoholio, pavydo ir kerštingos neapykantos vedamas, Bankus atėjo pas Blažius ir pareikalavo palūkanų už pernai paskolintus ir grąžintus keturis centnerius grūdų. Kilo ginčas, virtęs išdavikišku grasinimu: - „Palauk, tu mane dar prisiminsi!“ Rytojaus dieną, atvykę du uniformuoti vokiečiai ir du baltraiščiai, suėmė Miką kartu su Kazimieru ir nuvežė į Jurbarko kalėjimą”.²⁸³

Kiek žydų buvo išgelbėta holokausto metais, nežinoma. Tačiau Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus duomenis, buvo išgelbėta daugiau kaip 3000 žydų, kuriems padėjo 2700 Lietuvos šeimų.²⁸⁴ Jurbarko žydus iš mirties gnaužtų dažniausiai gelbėdavo valstiečiai, gyvenantys atokiose sodybose, netoli miškų. Retais atvejais žydus slapstydavo miestiečiai, tačiau norint žydą slapstyti mieste, reikėjo tai daryti labai išradingai, pavyzdžiui, kaip kaunietis jurbarkiečiui Dovydui Levinui orkaitėje įrengė slėptuvę. Tai originaliausias Jurbarko žydų gelbėjimo atvejis. Žydams ir juos globojantiems asmenims buvo labai svarbus kaimynų palaikymas. Prie žydų gelbėjimo prisidėjo nemažai dvasininkų, kurie žydams suteikdavo mirusių asmenų dokumentus. Turint netikrus dokumentus, žydams būdavo daug lengviau slapstytis.

²⁸⁰ Jurbarko žydų tragedija. *Šviesa*. 2000, rugpjūčio 2 d, Nr., 59, p. 2

²⁸¹ Genės Petravičiūtės prisiminimų laiškas. *Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus*. 1186.

²⁸² Mika. *Valstiečių laikraštis*. 1990, gegužės 3 d., Nr. 52, psl. 3

²⁸³ Lietuvos žydų tragedija. Konferencijos skirstos Holokaustui paminėti medžiaga, Vilnius, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2001, p.61

IŠVADOS

1. Jurbarko žydų bendruomenė buvo gausi, įtakinga, turtinga. Didžioji dalis vietinės bendruomenės atstovų vertėsi prekyba, kuri buvo stambi, specializuota ir patenkino visų Jurbarko krašto gyventojų poreikius. Žydai savo rankose buvo sutelkę pelningiausias ir strategiškai svarbiausias paslaugų ir prekybos sritis: kino teatrus, elektrinę, sausumos ir vandens transporto priemonės. Be prekybininkų žydų bendruomenėje gyveno laisvųjų profesijų atstovų medikų, farmacininkų ir teisininkų. Vietiniai žydų verslininkai svariai prisidėjo prie miesto ekonominės raidos.
2. Jurbarko nepriklausomos Lietuvos metais veikė išplėtotas žydų mokyklų tinklas, sudaręs palankias sąlygas vaikams siekti išsilavinimo, mokytis gimtąja kalba. NAGRINĖJAMU laikotarpiu veikė dvi pradinės mokyklos („Talmud Tora” ir „Folkšule”) ir progimnazija, peraugusi į pilnai sukomplektuotą gimnaziją. Vietinė valdžia nuolat suteikdavo žydų pradžios mokykloms finansinę paramą. Švietimo ministerija palaikė ir pritarė Jurbarko žydų bendruomenės iniciatyvai steigti progimnaziją, bei ją plėtoti iki pilnos gimnazijos. Tačiau Ministerija nuolat atmesdavo gimnazijos prašymus suteikti vienkartinę paramą. Siekdama užtikrinti ugdymo proceso kokybę griežtai tikrindavo mokymosi programas bei mokinių, pedagogų lietuvių kalbos žinias. Žydų ugdymo įstaigos ženkliai prisidėjo prie raštingumo ir išsilavinusių žmonių skaičiaus augimo Jurbarko krašte.
3. Jurbarko žydų bendruomenė aktyviai dalyvavo visuomeniniame, politiniame, kultūriniame miesto gyvenime. Kultūrą plėtojo mieste veikusios jidiš ir hebrajų knygų bibliotekos, teatro trupė ir žydų aktyviai lankyti kino teatrai. Mieste buvo įsikūrusios septynios labdaros, dvi sporto organizacijos, trys ideologiniai sąjūdžiai, viena kultūrinė draugija. Labdaros organizacijos teikė paramą ligoniams, elgetoms, rinko lėšas neturtingoms nuotaikoms, bei laidotuvėms. Ideologiniai sąjūdžiai ugdė žydų jaunimo tautiškumą, patriotiškumą, padėjo nenutolti nuo šaknų, formavo įgūdžius gyvenimui svetur, ne Lietuvoje. *Macabi* buvo įtakingiausia žydų sporto organizacija Jurbarko, išsiskyrusi stipria futbolo komanda. Jurbarko veikusios žydų sporto organizacijos į savo veiklą įtraukė ne tik žydų jaunimą, bet ir vietinius jaunuolius, o kartu garsino Jurbarko vardą Lietuvoje. Bendruomenė aktyviai dalyvavo miesto politiniame gyvenime, užėmė tvirtas pozicijas miesto Taryboje. 1918 metais trečdalis Tarybos narių buvo žydai, priešingai nei kitų miestų Tarybose, kur palaipsniui žydų skaičius mažėjo, Jurbarko žydų skaičius didėjo, kol XX a. ketvirtajame dešimtmetyje žydai sudarė pusę Tarybos narių. Bendruomenė iš Tarybos narių žydų sulaukdavo užtarimo ir palaikymo, kuomet buvo sprendžiami su tautine mažuma susiję klausimai ir problemos.

4. Tvirtą žydų padėtį mieste atspindėjo įspūdinga medinė sinagoga, kuri savo didingumu žavėjo vietinius gyventojus ir miesto svečius. Be medinės sinagogos mieste stūksojo mūrinė sinagoga. Kiekvieni maldos namai turėjo valdybą, kurią sudarė išdininkas, seniūnas, mokytojas. Į ją rinkikai rinko iškiliausius bei patikimus bendruomenės narius, stambius prekybininkus, miesto Tarybos narius. Į sinagogų valdybas išrinkti Jurbarko žydai paprastai jose dirbdavo kelias kadencijas iš eilės.
5. Iš pradžių Jurbarko žydai džiaugėsi sovietine valdžia, tačiau netrukus žydų džiaugsmas apkarto. Sovietinė okupacija sudrumstė ramų, finansiškai užtikrintą Jurbarko žydų bendruomenės gyvenimą. Nacionalizuota žydų nuosavybė, uždarytos organizacijos. Okupacijos laikotarpiu buvo ištremtos kelios žydų šeimos, turimų šaltinių duomenimis – 25 asmenys. Didžioji dalis ištremtųjų buvo pasiturintys ir stambūs prekybininkai aktyviai dalyvavę žydų organizacijų veikloje.
6. Žydų žudynės Jurbarko prasidėjo iškart hitlerinei Vokietijai okupavus miestą. Apie 2000 žydų bendruomenės narių buvo sunaikinta per tris mėnesius. Pradinė mokykla „Talmud Tora“ buvo paversta getu ir žydų susirinkimų vieta. Jurbarko getas nebuvo toks didelis, kaip kituose Lietuvos miestuose, jame daugiausia buvo apgyvendintos moterys. Jurbarko žydų naikinimas vyko dviem būdais: masiškai arba nedidelėmis grupelėmis. Pradžioje buvo išžudyti vyrai ir inteligentija, galiausiai moterys su mažamečiais vaikais. Masinio naikinimo laikotarpiu žydai patyrė ne vieną viešą pažeminimo akciją. Jurbarko kitaip nei kituose Lietuvos miestuose buvo ne tik žudoma žydų bendruomenė, tačiau kartu su ja sunaikintas kultūrinis paveldas: pačių žydų rankomis nugriauta medinė sinagoga, viešai sudegintos maldos namuose saugotos šventosios knygos.
7. Sunaikintos bendruomenės turtas perėjo į vietinių jurbarkiečių rankas. Žudynių metu išgyventi pavyko tik 20 Jurbarko žydų bendruomenės narių. Prie jų išsigelbėjo prisidėjo 10 vietinių lietuvių šeimų. Valstiečių dėka žydai apsigyvendavo atokesnėse sodybose, kunigai suteikdavo suklastotus dokumentus, kuriuos turint žydams būdavo daug lengviau slapstyti Jurbarko apylinkėse vokiečių okupacijos metais.

1. ŠALTINIAI

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

F. 1753, Ap. 1, 2, 3 Jurbarko miesto savivaldybės fondas

F. 391, Ap. 2,4, 5 Švietimo ministerijos fondas

Lietuvos ypatingasis archyvas

F. K-1 Lietuvos TSR valstybės saugumo komitetas (KGB)

Vilniaus Valstybinis Gaono žydų muziejus

Rinkinių apskaitos ir saugojimo skyrius. Chaimo Jofės surinkta medžiaga.

Periodinė spauda.

- 1.Hitlerininkų žvėriškumai Lietuvoje. Jurbarkiečių tragedija. *Tarybų Lietuva*. 1944 m. Nr. 98, p. 3
- 2.Vienas iš 350 vokiečių sušaudytųjų.(Mirtininko A. Levanavičiaus užrašai) *Tarybų Lietuva*. 1945, gegužės 5 d., Nr. 95, p.7
- 3.Vienas iš 350 vokiečių sušaudytųjų.(Mirtininko A. Levanavičiaus užrašai) *Tarybų Lietuva*. 1945, gegužės 6 d., Nr. 96, p.6
- 4.Vienas iš 350 vokiečių sušaudytųjų. (Mirtininko A. Levanavičiaus užrašai) *Tarybų Lietuva*. 1945, gegužės 13 d., Nr. 101, p.2
- 5.Mika. *Valstiečių laikraštis*. 1990, gegužės 3 d. , Nr. 52, psl. 3
- 6.Jurbarko žmonės ir likimai. Nuskutis. *Šviesa*. 1990, spalio 11 d., Nr. 11, p. 3.
- 7.Jurbarko žmonės ir likimai. Antanina. *Šviesa*. 1990, gruodžio 4 d., Nr. 133, p. 2.
- 8.Kodėl Jurbarko žydai nesipriešino. *Šviesa*.1991, gegužės 23 d., Nr.40, p.3
- 9.Fašistų pasityčiojimai. *Šviesa*.1991, gegužės 30 d., Nr.42, p.3
10. Pirmoji aukų akcija. *Šviesa*.1991, birželio 6 d., Nr.44, p. 2-3
11. Užkoduota Kalnų operacija (1941. VII. 21.) *Šviesa*.1991, birželio 20 d., Nr.48, p. 3
12. Senyvų moterų, vaikų ir naujagimių akcija. *Šviesa*.1991, birželio 25 d., Nr.49, p. 3
13. Ketvirtoji aukų akcija (1941 09 08). *Šviesa*.1991, birželio 27 d., Nr.50, p. 3
14. Jurbarko sinagogos. *Respublika*. 1990, rugsėjo 13 d., Nr. 212, p.4
15. Jurbarko didžiosios sinagogos choras. *Respublika*. 1990, rugsėjo 27 d., Nr. 222, p.18
16. Nužudytųjų vėlės budi. *Diena*. 1996, rugpjūčio 8 d, Nr. 184, p.4
17. Puišytė R., Holokaustas.Lietuvos provincijoje. Jurbarkas (1941 birželis – 1941 rugsėjis) *Lietuvos archyvai* 1998, Nr. 13, p.77-85
18. Jurbarko žydų tragedija. *Šviesa*. 2000, liepos 1 d., Nr.51, p. 2
19. Jurbarko žydų tragedija. *Šviesa*. 2000, rugpjūčio 2 d, Nr. 59, p. 2
20. Dr. Ulrichas. Kas pažįsta Jurbarko gyvenusią Krelicų šeimą. *Šviesa*. 2003, kovo 19 d., Nr. 6749, p. 7
21. Tatarūnas L., Žydai Lietuvoje pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941 metais) *Istorija*, 2009, Nr. 73, p.39
22. Jurbarko žydų tragedija-Liudininkų lūpomis. *Mūsų laikas* 2011 liepos 1 d., Nr. 51, p. 1,5.

LITERATŪRA

1. Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XXI a. pr.* Vilnius, Alma littera, 2007, 535 p.
2. Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a.-XX a. pabaigos.* Vilnius, Alma littera, 2001, 456 p.

3. Butkus, B. *Laivės netekus*. Kaunas, 1991, 522 p.
4. Butautis T. *Joniškio krašto žydų gyvenimas tarpukariu*. Joniškis. 1918-1940 m. 2003, 64 p.
5. Čaplikas K., *Saugojau žmonių gyvybę ir turtą. Laisvės kovų savanorio policijos valdininko, sovietinio kalėjimų ir lagerių politinio kalinio prisiminimai*. Kaunas, Atmintis, 2001, p.
6. Gustaitienė – Latvytė N., *Holokaustas Trakų apskrityje*. Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2002, 124 p.
7. Edintas A., *Žydai, Lietuviai ir Holokaustas*. Vilnius, Vaga, 2002, 487 p.
8. Editor and compiler of the English edition Joel Alpert. *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, 737 p.
9. Gustaitis R., *Kaišiadorių regiono žydai*. Kaišiadorys. Kaišiadorių muziejus. 2006, 344p.
10. Knygos sudarytojai Lempertas I., Levinas S., Zimanienė F., *Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki Katastrofos medžiaga“* Vilnius, LITUANUS 1991, 278 p.
11. Lempertas, I. *Litvakai*. Vilnius, Versus aureus, 2005, 144 p.
12. Levin D., *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*. Vilnius, 2000, 205 p.
13. Lietuvos žydų tragedija. Konferencijos skirstos Holokaustui paminėti medžiaga, Vilnius, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2001, 76 p.
14. Jurbarkas: istorijos puslapiai. Vilnius. Pradai. 1996, 448 p.
15. Račiūnienė-Niunkaitė A., *Lietuvos žydų tradicinio meno ir simbolių pasaulis*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, 686 p.
16. Pačauskienė A., Toleikis V., *Garsūs Lietuvos žydai.*, Vilnius, Judex, 2008, 124 p.
17. Sirutavičius V., Staliūnas D., Verbickienė – Šiaučiūnaitė J. *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. Vilnius, baltos lankos, 2012,
18. Straipsnių rinkinys. *Lokalių bendrijų tarpdalykinis požiūris*. Vilnius, Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004, 88 p.
19. Straipsnių rinkinys. *Kai ksenofobija virsta prievartas: Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje*. Vilnius. LII leidykla, 2005, 272 p.
20. Sudarė Alfonsas Eidintas. *Lietuvos žydų žudynių byla*. Vilnius, Vaga, 2001, 823 p.
21. Sudarė Giedrė Geniušienė. *Švenčionių krašto žydų tragedija 1941- 1944 m.* Švenčionys. Našios muziejus. 2002, 80 p.
22. Sudarytoja Vasil- Jakulytė M., *Holokausto Lietuvoje atlasas*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, 317 p.
23. Sudarytojas Zingeris, E. *Jidišo indėlis į Europą*. Vilnius, Vaga, 240 p.
24. Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio* Vilnius, Vilniaus Pedagoginio universiteto leidykla, 2005, 322 p.
25. Truska L., *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius. Edukologija, 2012, 560 p.

SUMMARY

Jurbarkas Jewish Community in 1918-1941

In the context of Lithuania the Jewish history is detailed and extensively researched. Since the restoration of independence of Lithuania it was published a number of fundamental scientific works. However, the main focus is on the development of the Lithuanian Jewish history. Only recently some works dedicated to the history of the Jewish community of a particular town or village and prepared on the basis of archival material, memoirs, and literature, have been introduced. These works are significant and important in the analysis of the Lithuanian Jewish history. The uniqueness, exclusivity, a tragic death, and a contribution to the Lithuania's well being of the separate Jewish community reveal in these works. Until now only local media have been writing about Jurbarkas Jewish history. Single articles of urban Jewish life are published in the reference books of Jurbarkas.

The aim: to reveal the economic, social and cultural life and destruction of Jurbarkas Jewish community by analyzing the sources and historiography.

The tasks: To find out what economic activities were carried out by the Jewish community in Jurbarkas and how it contributed to the town's prosperity. To explore the Jewish school network in Jurbarkas. To examine social and political activities of the community. To expose religious Jewish life. To determine what cultural activities were carried out by the Jews of Jurbarkas. To examine the influence of the Soviet occupation to the community. To analyze the establishment of the ghetto and the destruction of the community. To discover the survivors of the Jewish Holocaust and their rescuers.

After the study of the archives, it was discovered, that Jurbarkas Jewish community stood out from the Jewish communities of other Lithuanian towns and villages. The most of the local community were engaged in trade, which was large, specialized and met everyone's needs. The most profitable, strategically important services and trade areas, such as the mill, the power plant, the water and land vehicles, were concentrated in the hands of the Jews.

During the period of the independent Lithuania there was a well-developed network of Jewish schools, creating favorable conditions for them to education and to learning their native language in

Jurbarkas. In this period there were two primary schools ("Talmud Torah" and "Folkschule) and progymnasium, which later developed into a fully equipped gymnasium.

The Jews of Jurbarkas stood out in an active political and social activities. There were located seven charities, supervised by the Jews, a cultural union, three ideological movements in Jurbarkas. In this period, a half of the city council members were Jews who have been actively addressing the problems of the community.

Impressive wooden synagogue reflected the position, which was held by the Jews in the town. Brick synagogue was built nearby. The first one was of incomparably spectacular beauty. The performances of the Jewish theater group and the films showed in two cinema theaters were actively attended by the local community. The Jewish cultural life was actively developed by libraries, two sports organizations, *The Jewish Athletes Club* and *The Macabi*. A strong football team *Macabi* was famous and outstanding.

The Soviet occupation ceased successful activities of the Jewish community. The Soviet government nationalized the properties of the Jews, stopped the performance of the Jewish organizations. According to the sources, 25 people were deported to Siberia. The most of the people deported were large traders.

The murder of Jews in Jurbarkas began immediately after the German Nazi occupation. The Jewish community of about 2.000 members was destroyed within three months. The destruction was performed in two ways, massively or in small groups. First of all, men and intellectuals were murdered, and finally women with small children were destroyed. During the mass destruction the Jewish people suffered a lot of public humiliation campaigns. In Jurbarkas unlike the other Lithuanian towns it was not only murdered the Jewish community, but also the cultural heritage was destroyed, the synagogues were demolished, and the sacred books safeguarded in the houses of worship were burned. About 20 Jews survived the Holocaust in Jurbarkas; and 10 local peasant families contributed to their rescue.

Priedas Nr. 1
Kauno gatvė

1936 m.

**IS KAIRĖS STOVI: MEKELE ESAS, IKIKAS ROCHCO, FEIGĖ BERKOVERYTĖ, CHANA
MAGIDOVICIŪTE, RIKLĖ BERKOVERYTĖ, HENKE BEDERYTĖ. SU LAGAMINAIŠ -
KOMIVOJAŽIERIUS.**

Paimta iš Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus. VŽMP 1239-1

Priedas Nr. 2 Jurbarko žydų pradinės mokyklos „Talmud Tora“ mokiniai 1927 metais.

Priedas Nr. 3 Jurbarko žydų gimnazija 2013 metai

Darbo autorės nuotrauka.

Priedas Nr. 4 Jurbarko žydų gimnazijos mokiniai 1925-1926 metais.

Priedas Nr. 5 Žydų gimnazijos šeštos klasės mokiniai su mokytoju Leizeriu Leipzigeriu.

Paimta iš *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.43, 327

Priedas Nr. 6 „Beitar” sąjūdžio lyderis Moše Krelicas

Paimta iš *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.400

Priedas Nr. 7 „Beitar” sąjūdis

„Beitar” organizuota jaunimo stovykla Jurbarko. Vienas iš organizacijos vadų Mošė Krelicas (paskutinėje eilėje trečias iš kairės)

Jurbarko žydų „Beitar” organizacija

Paimta iš *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.402, 407

Priedas Nr. 8 Jurbarko *Macabi* futbolo komanda 1924 metais.

**Mošė Heselkovitsas, futbolininkas ketvirtjame dešimtmeyje miręs futbolo rungtynių metu.
(Pirmoje eilėje, viduryje).**

Paimta iš *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.384

Priedas Nr. 9 Jurbarko žydų medinė sinagoga

Paimta iš *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p. 50

Priedas Nr. 10 Jurbarko žydų šventė prie sinagogos tarpukaryje

Paimta iš *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p. 19

Priedas Nr.11 Jurbarko žydų medinė sinagoga

JURBARKO MEDINĖ SINAGOGA PASTATYTA 1790m. PAGAL VIDI-
NĖ IRANGĄ - DROŽTINIS MEMO KŪRINYS. 1941m. LIEPOS mėn. HIT-
LERINIAI FAŠISTAI IR JŲ VIETINIAI PARANKINIAI PRIVERTĖ JURBARKO
ŽYDUS JĄ NUGRAUTI IR APLINK JOS GRUVESIUS ŽOKTI IR DAINUOTI
„KATIUŠĄ“. PO TO VISUS ĮVARĖ Į NEMUNĄ IR SADISTIŠKAI IŠ JŲ
TYČIOJOSI.

Priedas Nr.12 Jurbarko žydų medinė sinagoga

Paimta iš Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus. VŽMP 1292

Priedas Nr.13 Jurbarko medinė ir mūrinė sinagoga

Paimta iš: Paimta iš *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p.41

Priedas Nr. 14 Jurbarko mūrinė sinagoga

Priedas Nr.15 Jurbarko mūrinė sinagoga sovietmečiu

Paimta iš *The Memorial Book for the Jewish Community of Yurburg, Lithuania Translation and Update*. Assistance to Lithuanian Jews, Inc., New York, 2004, p. 115

Priedas Nr. 16
Jurbarko medinės sinagogos vidus.

- 186- Jurbarko medinės sinagogos buma.**
- 187- Jurbarko medinės sinagogos aron kodešas.**
- 188- Jurbarko medinės sinagogos interjeras su aron kodešu ir bimos fragmentu**
- 189- Jurbarko medinės sinagogos interjeras su bima**

Paimta iš: Račiūnienė-Niunkaitė A., *Lietuvos žydų tradicinio meno ir simbolių pasaulis*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p.447

Priedas Nr. 17

- 191- Jurbarko medinės sinagogos aron kodešo apatinė dalis.**
- 192- Jurbarko medinės sinagogos aron kodešo apatinio tarpsnio sparnas**
- 194 - Jurbarko medinės sinagogos Elijo krėslas.**
- 195- Jurbarko medinės sinagogos Elijo krėslas.**
- 196- Jurbarko medinės sinagogos Elijo krėslas.**

Paimta iš: Račiūnienė-Niunkaitė A., *Lietuvos žydų tradicinio meno ir simbolių pasaulis*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p.446

Priedas Nr. 18

176- Jurbarko medinė sinagoga iš vakarų. Piešinys. Autorius, Mykolas E. Andriolis.

177- Jurbarko medinė sinagoga iš vakarų. Eskizas. Autorius Mstislavas Dobužinskis.

Paimta iš: Račiūnienė-Niunkaitė A., *Lietuvos žydų tradicinio meno ir simbolių pasaulis*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p. 443

Priedas Nr. 19

174- Jurbarko medinė sinagoga iš pietvakarių. Piešinys. Autorius Mstislavas Dobužinskis.

175- Jurbarko medinė sinagoga iš pietvakarių. Piešinys. Autorius J. Czakiński.

Paimta iš: Račiūnienė-Niunkaitė A., *Lietuvos žydų tradicinio meno ir simbolių pasaulis*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p. 442

Priedas Nr. 20

183- Jurbarko medinė sinagoga iš vakarų. Fotografavo J. Puzinas.

184- Jurbarko medinė sinagoga iš pietvakarių. Fotografavo Balys Buračas

185- Jurbarko medinė sinagoga iš pietvakarių. Fotografavo V. Ramanauskas.

Paimta iš: Račiūnienė-Niunkaitė A., *Lietuvos žydų tradicinio meno ir simbolių pasaulis*. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2011, p.445

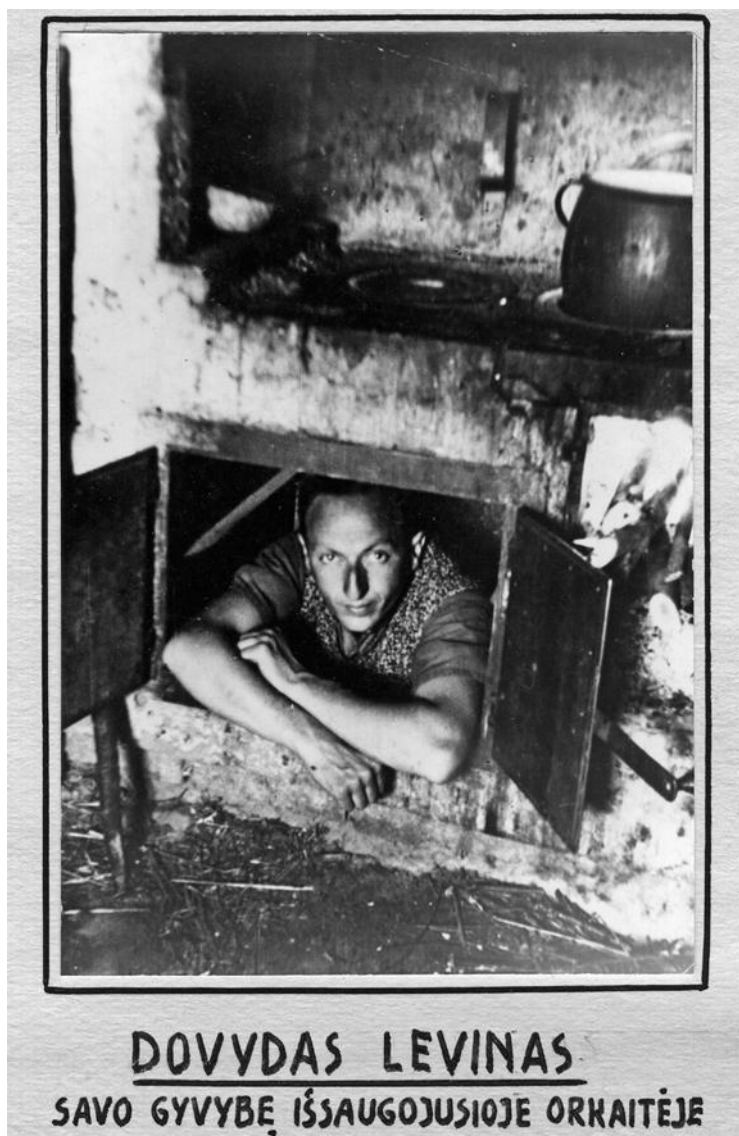
Priedas Nr. 21 Polovinų manufaktūros nacionalizacija

**POLOVINŲ MANUFAKTŪROS PARDUOTUVĖS
NACIONALIZACIJA (1940 m.)**

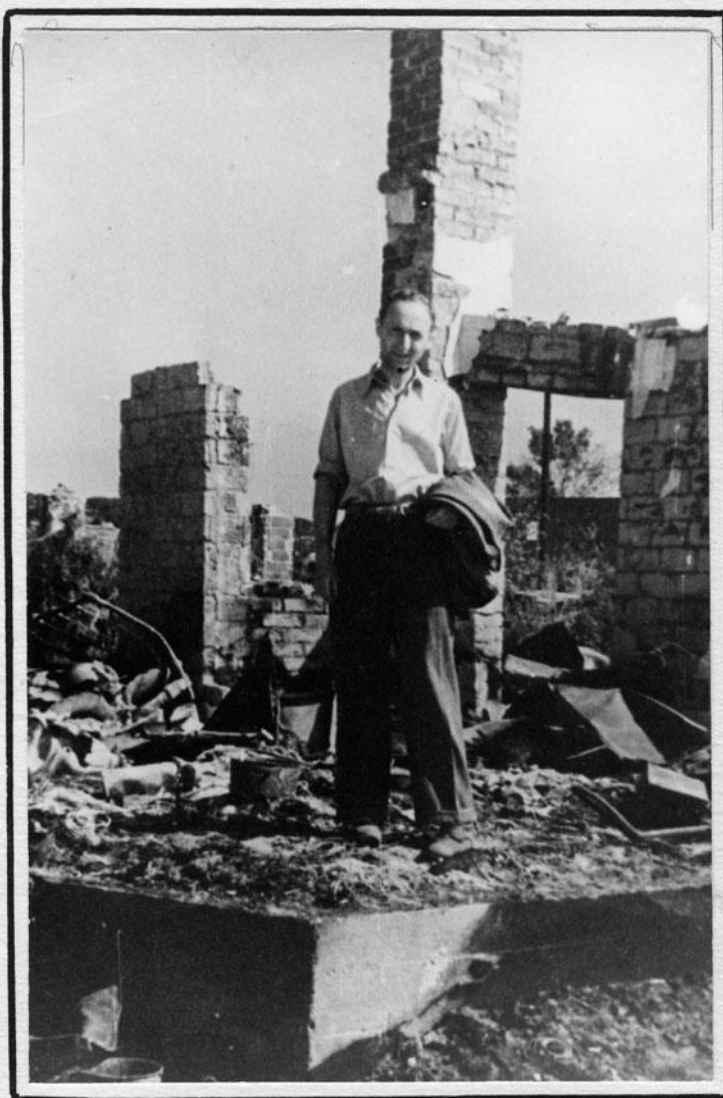
Paimta iš Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus. VŽMP 1236

Priedas Nr. 22 Dovydo Levino slėptuvė

Paimta iš Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus. VŽMP 1187/2

Priedas Nr. 23
Dovydas Levinas ant griuvėsių

DOVYDAS LEVINAS
ANT GETO GRIUVĖSIŲ

Paimta iš Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus. VŽMP 1187/1